

Dobberen tussen vrees en hoop

De conclusie na afloop van de algemene politieke en financiële beschouwingen vorige week in de Tweede Kamer moet luiden dat het kabinet erin is geslaagd zijn voornemens die het in *Bestek '81* heeft ontvouwd, in grote lijnen door de Kamer te loodsen. Ondanks de talrijke en felle kritiek die van allerlei kanten over de kabinetsplannen is uitgestort, is het de regering gelukt — door enkele van de scherpste kantjes weg te polijsten, door hier en daar rookgordijnen op te trekken en door een aantal belangrijke beslissingen naar de nabije toekomst te verschuiven — het fiat van het parlement voor haar beleidsvoornemens te verkrijgen. Dat betekent dat het bestek definitief is uitgezet en dat met de uitvoering van het ombuigingsbeleid een aanvang kan worden genomen. Het betekent niet dat het doel ook wordt bereikt. Het wrakke scheepje kan door allerlei oorzaken uit de koers worden geslagen, zo het al niet op de klippen loopt.

De afgelopen weken is bijzonder duidelijk geworden dat het plaatje dat in de *Miljoenennota 1979* is ontvouwd, grondig zal moeten worden herzien. Hoewel het kabinet manmoedig blijft beweren dat de ombuigingsoperatie voor de volle f. 10 mrd. zal worden uitgevoerd, kan nu al worden vastgesteld dat het plan in 1979 vrijwel zeker niet zal worden gehaald. Naast de reedsesignaleerde tegenvaller in de ambtenarensalarissen en sociale uitkeringen als gevolg van de wijziging in de bouw-cao hebben de algemene beschouwingen nieuwe bressen in de begroting geslagen: het sociale-woningbouwprogramma wordt uitgebreid, de huurverhoging wordt beperkt tot 6%, de honderd gulden eigen risico bij ziektekosten komt te vervallen en het ziekenhuistientje zal in mindere mate aan patiënten in rekening worden gebracht.

De nieuwe tegenvallers (voor het kabinet) noodzaken de minister van Financiën met alternatieve ombuigingsvoorstellen voor de draad te komen of een aanvullend dekkingsplan te presenteren. Verhoging van belastingen zou echter tot gevolg hebben dat de doelstelling van stabilisatie van de collectieve-lastendruk uit het gezichtsveld zou verdwijnen. Bovendien zou er een opwaartse druk op de prijzen van uitgaan die in combinatie met de omvangrijke monetaire financiering de beperking van de prijsstijging zou doorkruisen en daarmee het gehele beleid op losse schroeven zetten.

Naast de genoemde tegenvallers liggen er voor het kabinet nog grotere problemen op de loer, wanneer de matiging van de ambtenarensalarissen en die van de sociale uitkeringen van ½% per half jaar m.i.v. 1 januari 1979 niet zouden kunnen worden gerealiseerd. Vooral het laatste is bepaald niet denkbeeldig. De vakbeweging heeft duidelijk gemaakt dat zij zich voor de belangen van de inactieve werknemers, aan wie het in hoge mate aan machtsmiddelen ontbreekt, even sterk zal maken als voor de belangen van de actieven. Bovendien is door de Kamer aanvaard dat in elk geval de koopkracht tot het modale inkomen gehandhaafd zal moeten blijven.

Ten slotte is ook de uitkomst van het overleg met de ambtenarenbonden, waarin een studie van het gehele trendbeleid is betrokken, nog onzeker, al heeft de verantwoordelijke bewindsman Wiegel alvast een voorschot op het „open en reëel overleg” genomen door te beweren dat de voorgenomen korting op de stijging van de ambtenarensalarissen in elk geval zal moeten worden gerealiseerd. Hoewel de inkomensontwikkeling in de publieke sector t.o.v. die in de marktsector een extra offer van de ambtenaren rechtvaardigt, is de onderhandelingspositie van de ambte-

naren betrekkelijk sterk, vooral vanwege de reeds gememoreerde wijziging in de bouwcao. Een goede suggestie om het overleg tot een goed eind te brengen is gedaan door de fractie van D'66, die voorstelde de eigen pensioenbijdrage van de hogere ambtenaren fors te verhogen. Op die manier zou een besparing voor de overheid ontstaan van f. 750 mln., voldoende om de korting op de stijging van de ambtenarensalarissen te beperken tot éénmaal een half procent in 1979. Bovendien zou de onevenredige bevoordeling van (vooral hogere) ambtenaren op pensioengebied op die manier enigszins ongedaan kunnen worden gemaakt.

Voor de minister van Financiën, Andriessen, zijn het al met al moeilijke dagen. Tot overmaat van ramp heeft hij ook nog de alleenheerschappij over de noodrem moeten prijsgeven. De minister zal zich nu eerst voor de Kamer dienen te verantwoorden, alvorens van dit instrument gebruik te kunnen maken. Dat betekent in elk geval een procedurele vertraging en vermoedelijk een verdere beperking van de mogelijkheid op korte termijn alternatieve ombuigingen te vinden, wanneer zich tegenvallers voordoen.

Dat het kabinet zijn voorgenomen bezuinigingen niet volledig kan realiseren, behoeft op zich zelf niet zoveel verbazing te wekken. Een beleidsombuiging als door het kabinet voorgesteld kan niet in een handomdraai worden gerealiseerd, zelfs niet al zijn de geesten rijp voor bezuinigingsmaatregelen. Een beleid van kleine stapjes is het hoogst haalbare, althans wanneer maatschappelijke instemming essentieel wordt geacht. De verklaring voor het feit dat het kabinet desondanks halsstarrig aan het bedrag van f. 10 mrd. ombuigingsmaatregelen blijft vasthouden, moet worden gezocht in het feit dat het water minister Andriessen tot aan de lippen is gestegen vanwege de dreigende overschrijding van de kritische grens van het financieringstekort (6%).

Intussen heeft het kabinet met die halsstarrigheid wel de vakbeweging volkomen van zich vervreemd. Het is duidelijk dat zonder haar medewerking de regeringsplannen geen kans van slagen hebben. Het kabinet echter heeft met *Bestek '81* de vakbeweging danig tegen de haren gestreken door vrijwel geheel voorbij te gaan aan verlangens m.b.t. het afsluiten van apo's, het uitbreiden van de medezeggenschap e.d. Nu hopen op vrijwillige extra loonmatiging van die zijde kan dan ook niet anders dan als ijdele hoop worden afgedaan, zelfs al moet het voorstel tot aftopping van de prijscompensatie vanaf ongeveer f. 45.000 dat in het overleg in de Stichting van de Arbeid zal worden ingebracht, als een goede basis voor overleg worden beschouwd.

De contouren van de totale ombuigingsoperatie zijn ook na de algemene beschouwingen nog in onzekerheid gehuld en het gekisbis over het verdelen van de last der ombuigingen zal nog een flinke staart krijgen in het komende arbeidsvoorwaardenoverleg. Daarbij zal echter ook onvermijdelijk de meest wezenlijke vraag weer aan de orde komen: hoe kan een zo groot mogelijke zekerheid worden verkregen dat het totale pakket van maatregelen een zo gunstig mogelijke invloed op de bestrijding van de werkloosheid heeft. Het was het teleurstellende van de recente parlementaire behandeling van *Bestek '81* dat regering en volksvertegenwoordiging juist met betrekking tot het beantwoorden van die vraag verstek hebben laten gaan.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Dobberen tussen vrees en hoop	1045
Column 14 augustus 1978, door Prof. Dr. F. van Dam	1047
<i>Dr. A. B. T. M. van Schaik:</i> Gaan we naar te veel arbeidsplaatsen in 1982? Enkele becijferingen over wat Bestek '81 niet meldt	1048
<i>Drs. A. A. van de Visse:</i> Recente ontwikkelingen in de Nederlandse exportbevordering	1056
Vacatures	1063
<i>Dr. H. Umrath:</i> Huisvesting in West-Europa en Noord-Amerika	1064
Bedrijfseconomie Programmeringsmodellen voor financiële planning, door Drs. H. J. J. Bronsema, Drs. J. A. Schipperijn en Drs. F. M. Tempelaar	1066
Rectificatie	1069
Geld- en kapitaalmarkt Het financieringsbeleid van de overheid, door Drs. R. A. R. van den Bosch	1070
Boekennieuws C. J. Boeren: Opleiding, educatief verlof, permanente educatie, door Drs. P. van Zuuren	1072
Mededelingen	1073

ESB: wekelijkse economische catharsis met peroraties tegen de maatschappelijke vergiftiging (met excuses voor het politieke jargon).

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Redactie-medewerker: T. de Bruin.*

**Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.**

**Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.**

**Abonnementsprijs: f. 137,28 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 96,72
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.**

**Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.**

**Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.**

Advertentieverkoop:

Roelants|EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

**Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.**

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

14 augustus 1978

De *Volkskrant* van maandag 14 augustus 1978 bevatte twee artikelen waaruit bleek dat het lot van de komende generaties anders zou worden dan tot dan toe werd verondersteld.

Het ene bericht was een mededeling dat geleerden van de universiteit van Princeton erin waren geslaagd om een techniek te ontwikkelen waarmee zij kernenergie zouden kunnen vrijmaken uit zeewater. Deze „doorbraak” op het terrein van de kernfusie zou, aldus de *Volkskrant* hoge Amerikaanse functionarissen citerend, het uitzicht geven op een overvloedige en veilige bron van energie. Het radio-actieve afval, dat bij de nieuwe techniek zou vrijkomen, zou minder bedragen dan een miljoenste van de hoeveelheid die ontstaat bij traditionele kernsplitsing.

Het andere bericht betrof een prognose van de te Wenen gevestigde „Studiegroep van Internationale Analyses” over Europa's toekomst. Aangekondigd werd dat in het jaar 2075 45% van de Europese bevolking in de leeftijd tussen 20 en 75 jaar aan het verkeer ten offer zal vallen, dat 85% der huwelijkspartners ten minste eenmaal in zijn leven zal scheiden en dat 15% van de Europeanen zelfmoord zal plegen. Als pleister op de wonde werd vermeld dat in genoemd jaar het inkomen per hoofd twee ton zal bedragen en dat iedere Europeaan academicus zal zijn. Beide berichten bracht de *Volkskrant* zonder commentaar.

Al met al geen kleinigheden: onberperkte en gevaarloze energie en volledige degeneratie van Europa. Het lijkt niet overdreven om te spreken van een wezenlijke mutatie in de menselijke conditie: 14 augustus 1978 was een historische dag.

Of was het een dag als alle andere? Een dag die niemand zich herinnert omdat het slechts een van de zeer vele dagen was waarop wetenschappers hun sensationele prognoses op de goegemeente loslaten. Prognoses die bol staan van extrapolatiwaan, soms gecombineerd met ongeremd vooruitgangsoptimisme, vaak met een neiging tot apocalypse.

De vraag rijst wat deze eensporige, in absolute termen geformuleerde voorspellingen voor de beleidsvoering betekenen. In dit opzicht spreekt de recente energiegeschiedenis boekdelen.

Minder dan 20 jaar geleden verzekerden de wetenschappers ons dat kernsplitsing binnen afzienbare termijn een veilige en onbegrensde energiebron zou worden. Mede op grond daarvan besloot de Nederlandse regering om de kolonmijnen dicht te doen en om contracten met Italië te sluiten om het aardgas voor

een appel en een ei te verkopen.

Het beeld veranderde drastisch toen het rapport van de Club van Rome verscheen, spoedig gevolgd door de oliecrisis. Lang voordat de kernenergie beschikbaar zou komen, zo heette het, zou de olie op zijn. Gigantische veranderingen zouden zich gaan voltrekken op het terrein van economie en politiek. Dubbele ramen, windmolens, nulgroei en autoloze dagen waren het parool.

Vervolgens ontstonden in hoog tempo nieuwe technieken. Zo daalden de produktiekosten van foto-elektrische energie onverwacht scherp en ging het ernaar uitzien dat binnen afzienbare tijd de kostprijs van deze vorm van energie in de buurt van die van olie zou komen. Ook op andere terreinen kwamen nieuwe mogelijkheden naar voren. Zo is er thans een serieuze discussie gaande over — eventueel ondergrondse — steenkoolvergassing en over het gebruik van teerzand. Verder is een motor gemaakt die alcohol als brandstof heeft, die gestookt kan worden uit reeds bestaande suikerrietsurplusen. Ook is een motor ontwikkeld die op waterstof kan lopen en heeft Philips waterstofgas in vaste vorm kunnen omzetten als energiedrager.

Ten slotte was er op 14 augustus het bericht over de doorbraak in de techniek van de kernfusie, dat overigens op 15 augustus weer ten dele teniet werd gedaan. Die dag verklaarde prof. Braams in het *Algemeen Dagblad* dat wat betreft het nucleaire afval de situatie bij kernfusie misschien „tien maal beter, misschien wel tienduizend maal” beter zou zijn dan bij kernsplitsing. Dat zijn aanzienlijk andere cijfers dan de miljoen keer van Princeton.

Toch was op 15 augustus de vraag nog open of de nieuwe technieken, waaronder eventueel kernfusie, tijdig zover ontwikkeld zouden zijn dat zij de snel oprakende olie zouden kunnen gaan vervangen. Maar ook hier een „doorbraak”. Op 29 augustus jl. werd in *NRC Handelsblad* een rapport gepubliceerd van de grootste oliemaatschappij ter wereld, Exxon Corporation, met nieuwe schattingen van de wereldvoorraad van aardolie. Ruim een jaar tevoren had Exxon deze voorraad op 87,5 mrd. ton ge-

taxeerd, welk cijfer in het nieuwe rapport werd bijgesteld tot 430 mrd. ton, een vijfvoud dus. En daarmee lijken alle problemen uit de wereld te zijn. Als Exxon gelijk heeft, is er nog voor een lange tijd olie als energiebron beschikbaar en is er tijd genoeg om nieuwe, gevaarloze vormen van alternatieve energie te ontwikkelen.

Deze geschiedenis van energievoorspellingen over de afgelopen 20 jaar roept de vraag op wat regeerders in hemelsnaam moeten doen met de prognoses die zij van de wetenschappers krijgen. Moeten zij doorgaan met de ontwikkeling van kernsplitsing terwijl de reactoren weigeren en lekken? Moeten zij doorgaan met nucleair afval met de ogen dicht in zee te dumpen of moeten zij werktuigen ontwikkelen om de reeds gestorte hoeveelheden op te vissen om rampen voor de komende generaties te voorkomen? Moeten zij een stuk Sahara onder erfpacht huren om er te zijner tijd plantages van zonnecellen neer te kunnen zetten? Moeten zij experimenten financieren voor steenkoolvergassing of voor kernfusie of voor gebruik van teerzand? Of zou Nederland er verstandig aan doen, gegeven de voordelen van zonne-energie en gegeven de nieuwe Exxon-gegevens, een consortium op te richten van TNO, Philips en Shell dat zich geheel zou moeten concentreren op de ontwikkeling van zonne-energie en dat daarvoor jaarlijks 0,25% BNP uit de schatkist beschikbaar zou kunnen krijgen.

Dit verhaal over de energie kan voor vele andere terreinen worden herhaald. Het is dan ook geen wonder dat bij regeerders een toenemende neiging is ontstaan om de prognoses van wetenschappers te negeren. Hoe begrijpelijk dat mag zijn, het is niet zonder risico's: het betekent dat ook objectieve rode seinen, zoals het uitsterven van planten- en diersoorten en de risico's van nucleair afval, worden veronachtzaamd.

Misschien moeten wij toch maar terug naar de waaivormige modellen van de veel gesmaade Herman Kahn. Zijn voorspellingen over de veranderingen in de energieprognoses, die hij ten tijde van het eerste rapport van de Club van Rome heeft geformuleerd, zijn in ieder geval uitgekomen.

Laten wij 14 augustus maar vergeten.

Gaan we naar te veel arbeidsplaatsen in 1982?

Enkele becijferingen over wat Bestek '81 niet meldt

DR. A.B.T.M. VAN SCHAİK

In het cijfermateriaal waarop Bestek '81 is gebaseerd ontbreken cijfers over de bezettingsgraad en het aantal arbeidsplaatsen. Zonder deze is het evenwel niet mogelijk de ontwikkeling van de werkgelegenheid te voorspellen. Dr. A.B.T.M. van Schaik, wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Katholieke Hogeschool Tilburg, maakt aanvullende berekeningen. Hij komt tot de conclusie dat onvoldoende rekening is gehouden met onderbezettingsverliezen. Vergeende arbeidskostenmatiging dreigt daardoor haar doel voorbij te schieten. Arbeidsplaatsen die met de ene hand zijn gecreëerd zouden aldus met de andere hand vernietigd kunnen worden.

1. Inleiding

Sinds de voorbereiding van het macro-economische beleid in Nederland wordt ondersteund door berekeningen met middellange-termijnmodellen zoals Vintaf-II, zien op gezette tijden cijferopstellingen het licht waaraan een pessimistische kijk op datgene wat ons te wachten staat niet kan worden ontzegd. Een recent voorbeeld is de zogeheten basisprojectie in *Bestek '81* 1). Volgens deze vooruitberekening van de Centraal Economische Commissie zal de werkgelegenheid in bedrijven tussen 1978 en 1982 niet noemenswaardig toenemen. De lijst met kerngegevens achter deze uitkomst is echter verre van volledig 2). De cijferopstellingen in *Bestek '81* zijn derhalve niet na te rekenen, zelfs niet door diegenen die de beschikking hebben over het computermodel van Vintaf-II.

Toch is het van belang om over meer informatie te beschikken. Bij de voorspelling van de werkgelegenheid bijvoorbeeld heeft men cijfers nodig over het aantal arbeidsplaatsen en de bezettingsgraad. Beide grootheden zijn in Vintaf-II immers allesbepalend bij de berekening van de werkgelegenheid. En juist over deze grootheden vindt men in de basisprojectie van *Bestek '81* geen informatie 3). De vraag waarom de werkgelegenheid in de jaren 1978-1982 niet stijgt, kan derhalve niet worden beantwoord.

In dit artikel zullen wij een poging doen om *Bestek '81* op dit punt aan te vullen. De conclusie is dan, dat bij ongewijzigd beleid in 1982 ca. 130.000 arbeidsplaatsen niet zullen worden benut. Zelfs zonder nieuwe beleidsmaatregelen zal van structuurwerkloosheid in de zin van een tekort aan arbeidsplaatsen in 1982 dan nauwelijks meer sprake zijn. Daar staat tegenover, dat de bezettingsgraad in hetzelfde jaar op een ongekend laag niveau uitkomt, namelijk ca. 8 punten lager dan in 1970. Deze uitkomsten — en meer nog die van het zogenaamde aangepast scenario — roepen de vraag op of een

loonmatiging die verder gaat dan de in de basisprojectie veronderstelde arbeidskostenmatiging nog wel zin heeft. Door zo'n politiek neemt het aantal arbeidsplaatsen weliswaar toe, doch blijft de bezettingsgraad laag. Bovendien is het de vraag of een hoge mate van onderbezetting niet tot (extra) economische veroudering leidt, een kwestie welke in *Bestek '81* wel wordt aangeroerd, doch waarover geen uitsluitend wordt gegeven.

Alvorens op deze kwesties in te gaan zal een uiteenzetting worden gegeven over de wijze waarop de berekeningen zijn uitgevoerd. De volgende paragraaf is hieraan gewijd. Lezers, die minder geïnteresseerd zijn in de modeltechnische achtergronden van ons betoog kunnen deze paragraaf zonder bezwaar overslaan.

2. Modeltechnische achtergronden

In *Bestek '81* wordt de verwachting uitgesproken, dat de werkgelegenheid in bedrijven in 1978 nog enigszins zal dalen. De Centraal Economische Commissie die de macro-economische bijlage van deze nota samenstelde zit hiermede op één lijn met de prognose in het *Centraal Economisch Plan 1978*. Bij deze prognose tekenen zowel de Centraal Economische Commissie als het Centraal Planbureau aan, dat deze daling nog beperkt blijft door de omvangrijke steun, die aan individuele bedrijven wordt gegeven. De vraag hoeveel werkgelegenheid er de facto door steun in stand wordt gehouden, wordt door beide instanties echter niet beantwoord. Onlangs hebben wij berekend, dat het hier om ca. 150.000 arbeidsplaatsen zou gaan 4). Dit cijfer had echter slechts betrekking op het jaar 1975. Over het werkgelegenheidseffect van de steunverlening in de jaren daarna kon niet meer dan een suggestie worden gedaan.

1) *Bestek '81. Hoofddijnen van het financiële en sociaal-economische beleid voor de middellange termijn*, Tweede Kamer, zitting 1977-1978, 15 081, nrs. 1-2.

2) *Bestek '81*, blz. 74.

3) Volgens de basisprojectie zal de werkgelegenheid in bedrijven in 1982 op ca. 4 mln. manjaren uitkomen. Dit getal moet de uitkomst zijn van een berekening met een functie zoals die in Vintaf-II voorkomt: $a = a^* - 0,5(1 - q)a^*$ waarbij a^* het aantal arbeidsplaatsen, a de werkgelegenheid en q de bezettingsgraad voorstellen. Over bezettingsgraad en arbeidsplaatsen geeft *Bestek '81* geen cijfers. Wel wordt in de begeleidende tekst het volgende opgemerkt: „De projecties doen sterk vermoeden dat de onderbenutting van capaciteit omvangrijk blijft. Precieze becijferingen daaromtrent zijn evenwel moeilijk, omdat er alle kans is dat duurzame onderbezetting tot versnelde buitengebruikstelling van capaciteit leidt, een tendentie die (nog) niet kan worden gekwantificeerd”. Moeilijk of niet, de samenstellers van de nota zullen toch q en a^* hebben moeten uitrekenen, anders hadden zij geen voorspelling van de werkgelegenheid kunnen geven.

4) A. van Schaik, Neo-keynesiaans en neo-klassiek: wel een onderscheid maar geen tegenstelling (II). Enkele kanttekeningen bij de reactie van Driehuis en Van der Zwan, *ESB*, 16 augustus 1978.

In het licht van de probleemstelling van dit artikel spreekt het vanzelf, dat thans een meer definitief uitsluitel over deze kwestie moet worden gegeven. Alvorens hiertoe over te gaan dient echter eerst een ander punt aan de orde te worden gesteld. Tot nu toe vormde het datamateriaal, dat bij de schatting van het jaargangenblok van Vintaf-II werd gebruikt, de basis van onze berekeningen 5). Deze schatting is uitgevoerd met cijfers, die in 1975 beschikbaar waren. Dit betekent, dat een gedeelte van het destijds gebruikte materiaal nog een voorlopig karakter had. Met name gaat het hier om de cijfers over de jaren 1971, 1972 en 1973 6). Over deze jaren zijn inmiddels meer definitieve data ter beschikking gekomen. Ter illustratie van de verschillen is in tabel 1 een vergelijking getrokken tussen enkele oude en nieuwe cijfers.

Tabel 1. Enkele oude en nieuwe data

Jaar	Investerings			Productie		
	oud	nieuw	verschil	oud	nieuw	verschil
	Mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in %					
1971	-0,3	-1,9	1,1	3,2	4,1	0,9
1972	-3,7	-8,6	-4,9	3,7	3,5	-0,2
1973	9,9	15,0	5,1	4,4	6,1	1,7

Bronnen: De oude cijfers zijn ontleend aan het artikel van Den Hartog en Tjan in *De Economist*, nr. 1/2, 1976. De nieuwe cijfers zijn ter beschikking gesteld door het CPB (zie voetnoot 7).

Een blik op deze tabel leert, dat de verschillen niet onaanzienlijk zijn. Zo valt op, dat de investeringen in 1972 niet met 3,7 maar met 8,6% zijn gedaald. Daar staat tegenover, dat de groeivoet van de investeringen in 1973 op ca. 15% uitkomt, hetgeen ca. 5 procentpunten hoger is dan het oorspronkelijke cijfer. Ook de gegevens van de productie tonen de nodige verschillen. In 1973 bijvoorbeeld was de productiegroei geen 4,4 maar 6,1%. Voor het jaar 1971 moet de groeivoet van de productie eveneens naar boven worden bijgesteld.

Gebruikmakend van de nieuwe cijfers 7) werd het jaargangenmodel herschat. De schattingsprocedure van het CPB 8) en ook de periode van schatting 9) werden hierbij niet veranderd. Merkwaardigerwijs werd echter geen oplossing gevonden, welke voldeed aan alle nevenvoorwaarden die oorspronkelijk door het CPB werden gesteld.

Een analyse van het nieuwe grondmateriaal leerde, dat één belangrijke nevenvoorwaarde moest worden losgelaten. Het gaat hier om de conditie, dat de (gerealiseerde) productie niet groter mag zijn dan de (berekende) productiecapaciteit. Een meer dan normale bezetting van de productiecapaciteit moet mogelijk worden geacht en wel om de volgende reden. Van het jaar 1970 mag worden aangenomen, dat de productiecapaciteit normaal bezet was 10). Bij gestadige groei zou de productiecapaciteit in de jaren daarna ook normaal bezet zijn geweest 11). Nu is het kenmerk van gestadige groei, dat alle relevante grootheden (productie, productiecapaciteit, investeringen, reële arbeidskosten, gemiddelde en marginale arbeidsproductiviteit) met hetzelfde percentage toenemen. De economische levensduur blijft dan constant. In de jaren na 1970 bleken de reële arbeidskosten (inclusief arbeidstijdverkortening) echter sneller te groeien dan de (marginale) arbeidsproductiviteit. Dit leidde tot een kortere economische levensduur en daarmee tot minder productiecapaciteit. De per saldo geringe toename van de investeringen kon dit verlies aan productiecapaciteit niet compenseren. Daarentegen groeide de feitelijke productie uitzonderlijk snel. Vergelijken met het (denkbeeldige) pad van gestadige groei moet de productiecapaciteit op een gegeven moment na 1970 dus meer dan normaal bezet zijn geworden. Op grond van het bovenstaande kan een meer dan normale bezetting dus niet worden uitgesloten.

Een ander punt betreft de forse (negatieve) invloed die van arbeidstijdverkortening op de productiecapaciteit uitgaat 12). In de jaren 1971 tot en met 1975 werd de arbeidstijd met gemiddeld ca. 2% per jaar verkort. In Vintaf-II zijn de a priori

waarden, die de elasticiteiten m.b.t. de arbeidstijdverkortening aannemen, vrij hoog ingezet. Den Hartog en Tjan gingen uit van 0,75 13); andere studies wijzen op lagere waarden 14). Hoe dit ook zij, een gevoeligheidsanalyse bracht aan het licht, dat de bouwers van Vintaf-II met hun 0,75 nogal aan de hoge kant zitten. Tabel 2 bevat de belangrijkste resultaten van deze analyse.

Tabel 2. Verschillende elasticiteiten m.b.t. arbeidstijdverkortening

Waarde elasticiteiten	Criteriumwaarde a)
0,65	1.219
0,60	807
0,55	1.065
0,50	1.298

a) Som van de gekwadeerde residuen van de werkgelegenheidsvergelijkingen van het jaargangenmodel.

In totaal werden een honderdtal combinaties van a priori waarden van beide elasticiteiten onderzocht 15). Uiteindelijk bleek een gepredetermineerde waarde van 0,6 — voor beide elasticiteiten — de beste aanpassing te geven. Het hierbij behorende schattingsresultaat (807) is ook beter dan dat van Den Hartog en Tjan (1053).

Zoals gezegd wordt thans de mogelijkheid open gelaten, dat de productiecapaciteit meer dan normaal bezet is. De vraag blijft echter welke (numerieke) waarde de bezettingsgraad in geval van normale bezetting aanneemt. In Vintaf-II gaat men uit van 100%. Den Hartog en Tjan predetermineerden deze waarde voor het jaar 1970 en konden aldus de kapitaalcoëffici-

5) Zie hierover de toelichting bij tabel 1 in A. van Schaik, Neoklassicaans en neo-klassiek: wel een onderscheid maar geen tegenstelling, *ESB*, 1 februari 1978. (Dit artikel is evenals deel II opgenomen in de bundel *De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien*, onder redactie van W. Driehuis en A. van der Zwan.

6) Het jaargangenblok van Vintaf-II is geschat voor de periode 1959 tot en met 1973.

7) De nieuwe cijfers werden ter beschikking gesteld door het CPB. Voor de jaren 1970 t/m 1976 betreft het hier gegevens over de productie: 87.515; 91.081; 94.274; 100.007; 104.102; 101.989; 106.868; de werkgelegenheid: 4.129; 4.140; 4.082; 4.078; 4.070; 4.027; 3.997; het aanbod van arbeid: 4.185; 4.209; 4.197; 4.195; 4.213; 4.233; 4.221; de opbrengstprijs van de productie: 1; 1,0709; 1,162; 1,262; 1,365; 1,484; 1,597; de nominale loonvoet per werknemer: 15.335; 17.350; 19.533; 22.578; 26.116; 29.504; 32.720; de arbeidstijd: 0,89; 0,877; 0,868; 0,855; 0,832; 0,812; 0,808; de investeringen: 12.121; 11.886; 10.858; 12.483; 13.035; 11.805; 11.533.

8) Het model en de schattingsprocedure vindt men in het artikel van H. den Hartog en H. S. Tjan, Investments, wages, prices and demand for labour, *De Economist*, nr. 1/2, 1976.

9) De periode 1959 tot en met 1973.

10) Vergelijk in dit verband de berekening van de productiecapaciteit via de z.g. „toppenlijn-methode”. Een uiteenzetting hierover vindt men in P.B. de Ridder, Een jaargangenmodel met vaste coëfficiënten en in kapitaal geïncorporeerde arbeidsbesparende technische vooruitgang, CPB, *Occasional Paper*, nr. 14. Met behulp van deze methode kunnen in de periode 1948–1978 verschillende jaren worden aangewezen die, naar mag worden aangenomen, eenzelfde bezettingsgraad kenden. Het betreft hier het jaar 1956 en de periode 1970 t/m 1974. Alle andere waarnemingen liggen onder deze toppenlijn. Uit de periode 1970 t/m 1974 kan 1970 als het jaar van normale bezetting worden aangewezen, omdat de werkloosheid in dit jaar lager is dan in de andere jaren.

11) Een uiteenzetting hierover vindt men in Th. van de Klundert en A. van Schaik, Demand and supply as factors determining economic growth, *De Economist*, nr. 3, 1978. (Bij de redenering die volgt wordt uitgegaan van een constant aantal arbeidsplaatsen).

12) In *Besiek '81* wordt op blz. 64 gemeld, dat Vintaf-II op dit punt reeds is aangepast; de invloed van arbeidstijdverkortening op de capaciteit is lager gesteld.

13) Vgl. het in voetnoot 8 genoemde artikel.

14) Vgl. in dit verband de opmerkingen van De Ridder op blz. 12 van het in voetnoot 10 genoemde artikel.

15) Dit onderzoek houdt in, dat voor elke combinatie de schattingsprocedure zoals die is uiteengezet in het artikel van Den Hartog en Tjan (zie voetnoot 8) wordt herhaald. Bij deze en alle andere in dit artikel opgenomen varianten doorliep de groeivoet van de arbeidsbesparende technische vooruitgang het interval 4,5–5,5 (stapgrootte 0,1) en het niveau van de arbeidsproductiviteit van jaargang 1948 het interval 11–13,5 (stapgrootte 0,1).

ciënt berekenen. Elders 16) hebben wij betoogd, dat de bezettingsgraad in 1970 zonder bezwaar ook op een waarde beneden de 100% kan worden ingezet. Hiermede is natuurlijk nog geen uitsluitel gegeven over de kwestie hoe hoog deze waarde nu *precies* moet zijn. Wellicht zou men in dit verband een additioneel criterium kunnen postulieren. Een voorstel hiertoe zou kunnen zijn die normale bezettingsgraad te kiezen waarbij de „overhead labour” exact gelijk aan nul is.

De factor „overhead labour” is destijds 17) in het jaargangenmodel geïntroduceerd om het aantal arbeidsplaatsen boven de feitelijke werkgelegenheid te doen uitkomen. Intussen is men het er wel over eens, dat het beter is om deze factor — indien mogelijk — uit het model te elimineren. De introductie van een normale bezettingsgraad in 1970 onder de 100% nu biedt de mogelijkheid om deze eliminatie door te voeren. Tabel 3 bevat enkele schattingsresultaten waaruit dit blijkt.

Tabel 3. *Verskillende a-priori waarden van de bezettingsgraad in 1970*

Bezettingsgraad in 1970	Kapitaalcoëfficiënt	Factor „overhead labour”	Criteriumwaarde a)
1,00	1,271970	1,102235	807
0,95	1,208371	1,047124	807
0,91	1,157493	1,003034	807

a) Som van de gekwadeerde residuen van de werkgelegenheidsvergelijkingen van het jaargangenmodel.

De laatste kolom in tabel 3 laat zien, dat de vooronderstelde waarde van de bezettingsgraad in 1970 geen invloed heeft op het uiteindelijke schattingsresultaat. De criteriumwaarde blijft immers hetzelfde evenals trouwens de groeivoet van de arbeidsbesparende technische ontwikkeling (5%) en het niveau van de arbeidsproductiviteit van de jaargang in het basisjaar 1948 (f. 12.100, in prijzen van 1970). Uit de overige kolommen kan worden afgeleid, dat de uitkomsten voor de kapitaalcoëfficiënt en de factor „overhead labour” perfect communiceren met de veronderstelde hoogte van de bezettingsgraad in 1970. Om een voorbeeld te geven: stelt men de normale bezettingsgraad niet op 100% maar op 95%, dan dalen zowel de kapitaalcoëfficiënt als de factor voor „overhead labour” eveneens met 5% 18).

Uit het bovenstaande volgt, dat men dus die waarde van de bezettingsgraad in 1970 kan kiezen, waarbij de „overhead labour” precies is geëlimineerd. In het onderhavige geval zou de normale bezettingsgraad dan de waarde $(1,102235)^{-1} = 0,9072475$ moeten aannemen. In het vervolg blijven we gemakshalve van de „afgeronde” waarde van 91% uitgaan. De door het model gegenereerde bezettingsgraden liggen dan in de „buurt” van deze 91%. Tabel 4 geeft hiervan onder meer een overzicht 19).

Tabel 4. *Berekende werkgelegenheid, 1959-1973*

Jaar	Bezettingsgraad	Arbeidsplaatsen	Voorspelde werkgelegenheid a)	Feitelijke minus voorspelde werkgelegenheid
in duizenden manjaren				
1959	0,871	3.692	3.620	0,0
1960	0,890	3.825	3.702	-10,3
1961	0,871	3.939	3.747	-0,5
1962	0,856	4.034	3.822	0,6
1963	0,843	4.071	3.877	1,4
1964	0,876	4.099	3.946	6,3
1965	0,888	4.033	3.979	7,0
1966	0,857	4.099	4.014	-4,5
1967	0,865	4.071	3.984	1,7
1968	0,876	4.104	4.034	-13,3
1969	0,891	4.117	4.071	12,3
1970	0,910	4.142	4.125	4,0
1971	0,904	4.156	4.129	10,9
1972	0,904	4.116	4.090	-8,1
1973	0,926	4.078	4.086	-7,7

a) Zie hierover voetnoot 19.

Een vergelijking van de resultaten, zoals die in tabel 4 zijn neergelegd, met die van Den Hartog en Tjan 20), waarop de jaargangenspecificatie in Vintaf-II is gebaseerd, levert slechts weinig verschillen op. De ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen is nagenoeg identiek 21). Ook de procentuele ontwikkeling van de bezettingsgraad vertoont eenzelfde beeld. De verschillen betreffen slechts details 22). Het belangrijkste verschil is natuurlijk de meer dan normale bezetting in het jaar 1973. Het onvermijdelijke van deze uitkomst is hierboven reeds toegelicht 23).

Aangezien het hier herschatte jaargangenmodel erg veel lijkt op de oorspronkelijke versie, zal het niet verwonderen, dat ook met de nieuwe versie het niveau van de werkgelegenheid na 1973 slecht wordt voorspeld 24). In 1974 bedraagt de

16) Vergelijk voetnoot 12 in ons *ESB*-artikel van 1 februari jl. en voetnoot 12 in ons *ESB*-artikel van 16 augustus jl.

17) Zie Appendix A in H. den Hartog, Th. van de Klundert en H. Tjan, De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief, *Preadviezen voor de Vereniging voor Staatshuishoudkunde*, Den Haag, 1975.

18) Dit kan worden begrepen door de formules (6) en (7) in het artikel van Den Hartog en Tjan (zie voetnoot 8) in oenschouwen te nemen. Formule (6) kan worden geschreven als $k = Kq/y$, waarbij $k =$ de kapitaalcoëfficiënt, $q =$ de normale bezettingsgraad in 1970, $y =$ de (gegeven) productie in 1970, $K =$ de (gegeven) kapitaalvoorraad in 1970. Formule (7) kan men schrijven als $r = ka/A$, waarbij $r =$ factor „overhead labour”, $a =$ het (gegeven) aantal arbeidsplaatsen in 1970 en $A =$ de (gegeven) restterm in deze vergelijking. Een lagere q impliceert dus een lagere k en die op haar beurt een kleinere r .

19) Aan tabel 4 liggen de volgende uitgangspunten en resultaten ten grondslag.

Uitgangspunten: 1. nieuw cijfermateriaal (voetnoot 7); 2. schattingsperiode 1959 tot en met 1973; 3. elasticiteiten m.b.t. arbeidstijdverkorting: 0,6; 4. normale bezettingsgraad 1970 is 0,91; 5. meer dan normale bezetting van de productiecapaciteit wordt niet uitgesloten; 6. overige uitgangspunten, zie Den Hartog en Tjan (voetnoot 8).

Resultaten: 1. groeivoet arbeidsbesparende technische ontwikkeling is 5%; 2. niveau van de arbeidsproductiviteit van jaargang 1948 is f. 12.100; 3. kapitaalcoëfficiënt is 1,1575; 4. factor „overhead labour” is 1,003; 5. criteriumwaarde is 807; 6. de werkgelegenheidsfunctie in de jaren 1960 t/m 1966 luidt:

$$\hat{a} - a^* = -0,955 (a^* - a^s) - 43,45 \quad R^2 = 0,99$$

(22,36) (8,39)

en in de jaren 1959 en 1967 tot en met 1973:

$$\hat{a} - a^* = -0,385 (0,91 - q)a^* - 16,6 \quad R^2 = 0,925$$

(8,59) (3,63)

waarin $\hat{a} =$ de berekende werkgelegenheid; $a^* =$ het aantal arbeidsplaatsen; $a^s =$ het aanbod van arbeid en $q =$ de bezettingsgraad; de getallen tussen haakjes zijn t-waarden.

20) Vgl. voetnoot 8.

21) Den Hartog en Tjan berekenen voor de periode 1959 tot en met 1973 de volgende reeks arbeidsplaatsen (x 1.000 manjaren): 3.674; 3.806; 3.926; 4.023; 4.070; 4.089; 4.062; 4.058; 4.060; 4.100; 4.112; 4.129; 4.155; 4.135; 4.101.

22) Zo'n detail is bijvoorbeeld de (significante) constante in de werkgelegenheidsfunctie voor de situatie van arbeidsovervloed. In het resultaat van Den Hartog en Tjan komt zo'n constante term niet voor. Een interpretatie ervan is ook moeilijk te vinden. Wellicht representeert ze een zeker overschot van het aantal arbeidsplaatsen boven de (voorspelde) werkgelegenheid bij een normale bezetting van de productiecapaciteit. Men vergelijkte in dit verband de uitkomsten voor het jaar 1970. Eerst in 1973 is het totaal aantal arbeidsplaatsen precies gelijk aan de feitelijke (gerealiseerde) werkgelegenheid. Dit gegeven valt samen met de uitkomst, dat de productiecapaciteit in ditzelfde jaar meer dan normaal bezet is. Hoe dit ook zij, de numerieke waarde van deze constante is relatief gezien gering. Ze is bovendien niet afhankelijk van de hoogte van de gepredetermineerde normale bezettingsgraad in de betreffende werkgelegenheidsvergelijking.

23) Zoals in voetnoot 10 is uiteengezet blijkt het jaar 1973 ook via de toppenlijn-methode een zeer hoge bezettingsgraad op te leveren. Hetzelfde geldt trouwens voor het jaar 1974. Ook via andere informatie komt men tot deze uitkomsten. In het *CEP 1973* bijvoorbeeld laat grafiek III.1 zien, dat de werkelijke productie de potentiële productie vanaf 1970 zeer nauw volgt. Over de bezettingsgraad in 1974 wordt in de *MEV 1975* op blz. 56 het volgende opgemerkt: „Aldus komt 1974 naar voren als een jaar waarin sprake is van een naar sectoren gedifferentieerde ontwikkeling. Enige kapitaalintensieve, voornamelijk op export gerichte bedrijfstakken bepalen hierbij in hoge mate de productiegroei. De capaciteitsbenutting is in deze sectoren inmiddels echter vrijwel volledig geworden”. In de *MEV 1978* (par. III.4) komt hetzelfde beeld naar voren.

24) Vergelijk de in voetnoten 4 en 5 genoemde artikelen.

voorspelfout 38.000 en in 1975 zelfs al 113.000 manjaren. (Het kwadraat van de voorspelfout in 1974 is al groter dan de som van de gekwadraterde residuen over de periode 1959 tot en met 1973). Deze voorspelfouten zijn terug te voeren op het (te) lage niveau van het totaal aantal arbeidsplaatsen, dat voor deze jaren kan worden berekend. In dit verband zij verwezen naar eerder onderzoek 25), waarin is aangegeven, dat het niveau van het aantal arbeidsplaatsen gemakkelijk kan worden „opgetild” door — op overigens plausible gronden — rekening te houden met subsidies op marginale jaargangen. Via deze aanpak wordt in de afkapconditie dan elk jaar een bepaald bedrag op de reële arbeidskosten in mindering gebracht. De hoogte van dit bedrag is van te voren niet bekend, doch kan worden benaderd door een aantal mogelijkheden uit te proberen. Als keuzeregels stellen wij voor dat bedrag te kiezen waarbij de voorspelde werkgelegenheid zo dicht mogelijk aansluit bij de feitelijke werkgelegenheid.

Het spreekt vanzelf, dat het van belang is om na te gaan of de introductie van subsidies tot een schattingsresultaat leidt, dat afwijkt van de uitkomsten die voor de periode 1959 tot en met 1973 zijn verkregen. Mocht dit inderdaad het geval zijn, dan zijn de resultaten „met de hand” bij te sturen en derhalve niet acceptabel. Het onderzoek op dit punt is eveneens een kwestie van variantenanalyse. Tabel 5 bevat de voornaamste resultaten.

De in tabel 5 neergelegde informatie vormt een bevestiging van datgene wat reeds eerder 26) naar voren kwam, namelijk dat de subsidies geen invloed hebben op de schattingsuitkomsten m.b.t. de stand van de techniek 27). We stellen voor om variant 8 uitgangspunt te doen zijn van verdere beschouwingen. Een van de kenmerken van deze variant is, dat het aantal arbeidsplaatsen in 1975 ongeveer gelijk is aan dat van 1974. Het forse werkgelegenheidsverlies in dit jaar kan dan geheel worden toegeschreven aan de gedaalde bezettingsgraad, hetgeen aardig spoort met het gegeven dat de productie in hetzelfde jaar daalde. Hierbij zij benadrukt, dat

Tabel 5. Subsidiehoogte en schattingsresultaat a)

variant	periode	subsidie b)		arbeids- plaatsen in 1975 c)	feitelijke minus voorspelde werkgelegenheid in 1975 f)	Uitkomsten	
		1974	1975			R ² d)	crite- rium- waar- de e)
1	1959/1973					0,925	807
2	1959/1974	375				0,914	1026
3	1959/1974	400				0,897	1148
4	1959/1975	375	500	4.027	38,4	0,769	2692
5	1959/1975	375	600	4.045	25,1	0,844	1730
6	1959/1975	375	700	4.064	11,5	0,898	1176
7	1959/1975	375	750	4.073	5,4	0,911	1060
8	1959/1975	375	800	4.081	-0,6	0,916	1026
9	1959/1975	375	900	4.098	-12,4	0,906	1203
10	1959/1975	375	1000	4.116	-23,9	0,874	1696

a) Voor alle varianten is de groeivoet van de arbeidsbesparende technische ontwikkeling 5% en het niveau van de arbeidsproductiviteit van jaargang 1948 f. 12.100.

b) In gulden, prijzen van 1970.

c) In duizenden manjaren.

d) Determinatiecoëfficiënt van de vergelijking voor arbeidsovervloed.

e) Som van de gekwadraterde residuen van de werkgelegenheidsvergelijkingen.

f) Feitelijke minus voorspelde werkgelegenheid, in duizenden manjaren.

aan deze keuze een element van willekeur niet ontzegd kan worden. Verderop zal evenwel blijken, dat deze keuze geen invloed heeft op de ex ante voorspelde arbeidsplaatsen en bezettingsgraad.

25) Zie ons *ESB*-artikel van 16 augustus jl.

26) Idem.

27) De stand van de techniek wordt beschreven door drie parameters, te weten de kapitaalcoëfficiënt (1,1575), de groeivoet van de arbeidsbesparende technische ontwikkeling (5%) en het niveau van de arbeidsproductiviteit van jaargang 1948 (f. 12.100).

10 de rijksoverheid vraagt

beleidsmedewerker (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat

t.b.v. het Directoraat-Generaal van het Verkeer, Afdeling Economische Zaken

Taak: binnen het kader van de beleidsvoorbereidende taak van deze afdeling, wordt betrokkene m.n. belast met de navolgende aspecten van het goederenvervoerbeleid: het infrastructuurbeleid (w.o. de verbijzondering van de kosten naar de vervoertechnieken); de beleidsinformatieverwerking en beleidsbeoordeling; het onderzoeksbeleid (formulering onderzoekopdrachten en resultatenbeoordeling); de problematiek van ruimtelijke ordening, milieu, energie en grondstoffen, voor zover deze het goederenvervoer betreffen; de coördinatievraagstukken m.b.t. het rail-, weg- en watervervoer. Voorts dient overleg te worden gevoerd binnen het overheidskader en met instellingen.

Vereist: voltooide universitaire opleiding ruimtelijke economie, of econometrie.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd max. f 5103,- per maand. Promotiemogelijkheid tot max. f 5909,- per maand aanwezig.

Sollicitaties inzenden vóór 10 november 1978.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 8-6961/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

In het vervolg van dit betoog zal variant 8 het model met subsidies en variant 1, welke hierboven is besproken, het model *zonder* subsidies worden genoemd 28).

3. De werkgelegenheid in 1982

In par. 2 is gebleken, dat het jaargangenmodel van het CPB — dat aan de becijferingen in *Bestek '81* ten grondslag ligt — op enkele onderdelen dient te worden gewijzigd. Ten eerste moet de invloed van arbeidstijdverkorting op de produktiecapaciteit enigszins lager worden gesteld en ten tweede dient na 1973 rekening te worden gehouden met subsidies. De Centraal Economische Commissie meldt slechts, dat Vintaf-II op het eerste punt is aangepast 29). Kennelijk is dus geen rekening gehouden met subsidies. In dit verband rijst de vraag of het al dan niet meenemen van subsidies invloed heeft op de prognoses voor de periode 1979 tot en met 1982. Met behulp van de in *Bestek '81* gepresenteerde informatie kan deze vraag echter niet worden beantwoord. Wel kan een antwoord worden gevonden door gebruik te maken van het in par. 2 gepresenteerde jaargangenmodel, met name door het vergelijken van de uitkomsten van het model *met* subsidies met die van het model *zonder* subsidies.

Deze vergelijking moet uiteraard worden uitgevoerd door beide versies tot en met het jaar 1982 — het laatste jaar in de projecties van *Bestek '81* — door te rekenen. Dit betekent, dat allereerst een veronderstelling moet worden gemaakt over de ontwikkeling van de data, die bij zo'n prognose van belang zijn. Volgens het constructievoorschrift van de jaargangen-theorie spelen de kernegevens in tabel 6 hierbij dan een beslissende rol.

Tabel 6. De nieuwe data, 1971-1982 a)

Jaar	Reële arbeidskosten	Arbeidstijd	Investerings	Productie
Mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in %				
1971	5,6	-1,5	-1,9	4,1
1972	3,8	-1,0	-8,6	3,5
1973	6,4	-1,5	15,0	6,1
1974	6,9	-2,7	4,4	4,1
1975	3,9	-2,4	-9,4	-2,0
1976	3,0	-0,5	-2,1	4,8
1977	3,0	0,0	16,0	2,5
1978	1,5	-0,5	3,0	2,5
1979	3,5	-0,4	3,5	3,5
1980	3,5	-0,4	3,5	3,5
1981	3,5	-0,4	3,5	3,5
1982	3,5	-0,4	3,5	3,5

a) De absolute waarden van deze grootheden kan men vinden door uit te gaan van de cijfers voor 1970: 15.335; 0,89; 12.121 en 87.515.
Bronnen: CPB (1971 t/m 1976). De overige cijfers zijn ontleend aan het *Centraal Economisch Plan 1978* (1977 en 1978) en de centrale projectie in *Bestek '81*.

Voor de jaren 1979 tot en met 1982 zijn de cijfers in deze tabel ontleend aan de basisprojectie van *Bestek '81* 30). Hierbij valt op dat alle relevante grootheden, te weten de productie, de investeringen en de reële arbeidskosten, met 3,5% per jaar toenemen. De reële arbeidskostenstijging (inclusief arbeidstijdverkorting) is dus geringer dan de stijging van de (marginale) arbeidsproductiviteit, die op 5% kan worden gesteld. Dit impliceert een verlenging van de economische levensduur welke een (extra) behoud van produktiecapaciteit met zich brengt. Een en ander wordt niet gemitigeerd door de investeringen, want die groeien even snel als de productie. In het navolgende zal dan ook blijken, dat de groeivoet van de produktiecapaciteit per jaar ca. 1 procentpunt boven de groeivoet van de productie uitkomt. Dientengevolge daalt de bezettingsgraad navenant.

De cijfers voor de jaren 1977 en 1978 zijn ontleend aan het *Centraal Economisch Plan 1978*. De gegevens van de jaren voor 1977 zijn door het CPB verstrekt 31).

Bij de vooruitberekening met het model met subsidies (na 1975 dus) moet een veronderstelling worden gemaakt over

het niveau waarop de subsidies gehandhaafd blijven. De in par. 2 voor de jaren 1974 en 1975 gevolgde werkwijze herhalend stellen we voor dat subsidiebedrag te kiezen, waarbij de voorspelde werkgelegenheid *zo dicht mogelijk* aansluit bij de gerealiseerde werkgelegenheid. Na enig zoeken blijken dan de volgende bedragen de beste aanpassing te geven: 1976: f. 600; 1977: f. 500 en 1978: f. 200 32). Een overzicht van de resultaten vindt men in tabel 7.

Tabel 7 bevat tevens de uitkomsten van het model zonder subsidies, het model dus waarvan mag worden aangenomen, dat iets dergelijks in *Bestek '81* is gebruikt. Volgens dit model ligt de voorspelde werkgelegenheid vanaf 1973 duidelijk onder de feitelijke werkgelegenheid (kolom 12). Hierbij valt op, dat de voorspelfout in 1975 een top bereikt en daarna weer afneemt. Een en ander valt te begrijpen als men de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in ogenschouw neemt (de kolommen 1 en 2). Het verschil in de door beide modellen gegenereerde arbeidsplaatsen (kolom 3) bereikt in 1975 eveneens een top. Het verloop van deze verschillen hangt zeer nauw samen met het verloop van de „ingezette” subsidies. Achteraf, d.w.z. nu een zo goed mogelijke aanpassing van de werkgelegenheid is gevonden, kunnen de volgende subsidiebedragen worden berekend 33):

Jaar	Subsidies mln. (prijzen 1970)
1974	f. 13,50 mln.
1975	f. 58,80 mln.
1976	f. 36,60 mln.
1977	f. 24,75 mln.
1978	f. 3,70 mln.

Ook het totale jaarlijkse bedrag aan subsidies bereikt dus

28) Het model met subsidies wordt gekenmerkt door de volgende uitgangspunten en resultaten.

Uitgangspunten: 1. nieuw cijfermateriaal (vergelijk voetnoot 7); 2. schattingsperiode 1959 tot en met 1975; 3. elasticiteiten m.b.t. arbeidstijdverkorting: 0,6; 4. normale bezettingsgraad in 1970 is 0,91; 5. meer dan normale bezetting wordt niet uitgesloten; 6. subsidie in 1974 f. 375; 7. subsidie in 1975 f. 800; 8. overige uitgangspunten, zie Den Hartog en Tjan (voetnoot 8).

Resultaten: 1. groeivoet arbeidsbesparende technische ontwikkeling is 5%; 2. niveau van de arbeidsproductiviteit van jaargang 1948 is f. 12.100; 3. kapitaalcoëfficiënt is 1,1575; 4. factor „overhead labour” is 1,003; 5. criteriumwaarde is 1,026; de werkgelegenheidsfunctie in de jaren 1960 tot en met 1966 (arbeidstekort) luidt:

$$\hat{a} - a^* = -0,955 (a^* - a^S) - 43,45 \quad R^2 = 0,990$$

(22,36) (8,39)

en in de jaren 1959 en 1967 tot en met 1975 (arbeidsovervloed):

$$\hat{a} - a^* = -0,348 (0,91 - q)a^* - 20,6 \quad R^2 = 0,916$$

(9,36) (5,5)

waarin \hat{a} = de berekende werkgelegenheid; a^* = het aantal arbeidsplaatsen; a^S = het aanbod van arbeid en q = de bezettingsgraad; de getallen tussen haakjes zijn t-waarden.

29) *Bestek '81*, blz. 64, voetnoot 2.

30) *Bestek '81*, blz. 74.

31) Zie hierover voetnoot 7. Volledigheidshalve zijn ook de groeivoeten van de grootheden in de jaren 1971 tot en met 1975 in tabel 6 opgenomen. Aldus kan het grondmateriaal van de hier gepresenteerde becijferingen worden vergeleken met de data die wij in ons *ESB*-artikel van februari jl. hebben gebruikt.

32) In ons *ESB*-artikel van augustus jl. maakten wij van de veronderstelling gebruik, dat de subsidies in de jaren na 1975 op het niveau van 1975 gehandhaafd zouden blijven. Dit was echter niet meer dan een suggestie. Beter ware het — zoals dat nu is gebeurd — om elk jaar dat subsidiebedrag te „prikken”, waarbij voorspelling en realisatie zo dicht mogelijk bij elkaar aansluiten.

33) Deze bedragen zijn gevonden door de cijfers in kolom 3 van tabel 7 te vermenigvuldigen met respectievelijk 375, 800, 600, 500 en 200 gulden. De uitkomsten zijn vervolgens door 2 gedeeld. Dit laatste is nodig omdat de arbeidsproductiviteit van jaargang op jaargang geleidelijk toeneemt. Zie hierover Th. van de Klundert, *Lonen en werkgelegenheid*, 1977, blz. 31.

Tabel 7. Voorspelling van de werkgelegenheid, met en zonder subsidies

Jaar	Arbeidsplaatsen (duizenden manjaren)			Bezettingsgraad			Voorspelde werkgelegenheid (duizenden manjaren)			Feitelijke werkgelegenheid (duizenden manjaren)	Feitelijke minus voorspelde werk- gelegenheid (duizenden manjaren)	
	m.s.	z.s.	v.	m.s.	z.s.	v.	m.s.	z.s.	v.		m.s.	z.s.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		10	11
1970	4.142	4.142		0,910	0,910		4.121	4.125	-4	4.129	8	4
1971	4.156	4.156		0,904	0,904		4.126	4.129	-3	4.140	14	11
1972	4.116	4.116		0,904	0,904		4.087	4.090	-3	4.082	-5	-8
1973	4.078	4.078		0,926	0,926		4.079	4.086	-7	4.078	-1	-8
1974	4.070	3.998	72	0,933	0,943	-0,010	4.082	4.032	50	4.070	-12	38
1975	4.081	3.934	147	0,887	0,908	-0,021	4.028	3.914	114	4.027	-1	113
1976	4.028	3.906	122	0,903	0,921	-0,018	3.998	3.906	92	3.997	-1	91
1977	4.051	3.952	99	0,881	0,896	-0,015	3.990	3.914	76	3.987	-3	73
1978	4.048	4.011	37	0,867	0,872	-0,005	3.967	3.935	32	3.969	2	34
1979	4.058	4.058		0,860	0,860		3.967	3.963	4			
1980	4.096	4.096		0,849	0,849		3.988	3.983	5			
1981	4.110	4.110		0,841	0,841		3.991	3.984	7			
1982	4.122	4.122		0,834	0,834		3.992	3.985	7			

Toelichting: m.s. = met subsidies; z.s. = zonder subsidies en v. = verschil. Het model met subsidies is geschat over de periode 1959 t/m 1975. De subsidies zijn in 1974 t/m 1978: 375; 800; 600; 500; 200. Het model zonder subsidies is geschat over de periode 1959 tot en met 1973.

een top in 1975. Daarna neemt het weer af 34). Voor het jaar 1978 mag worden aangenomen, dat nog slechts 37.000 arbeidsplaatsen door subsidies „overeind” gehouden worden 35).

In de jaren na 1978 is verder geen rekening gehouden met subsidies. Het gevolg hiervan is, dat beide modellen voor deze jaren dezelfde uitkomsten (arbeidsplaatsen en bezettingsgraden) opleveren. Het model met subsidies verschilt dan niet met het model, waarvan mag worden aangenomen, dat iets dergelijks in *Bestek '81* is gebruikt. Onze prognose (kolom 7 en 8) van de werkgelegenheid in 1982 stemt ook overeen met het cijfer, dat de Centraal Economische Commissie onder haar basisprojectie rapporteert. Volgens deze projectie zal de werkgelegenheid in bedrijven in 1982 eveneens op ca. 4 mln. manjaren uitkomen.

Met een werkgelegenheid van 4 mln. manjaren in 1982 zijn we weer terug op het niveau, dat in het midden van de jaren zestig werd bereikt. Het is goed om in herinnering te roepen, dat de werkgelegenheid vanaf 1967 voortdurend is gestegen en dat in het jaar 1971 een historisch hoogtepunt werd bereikt. Daarna ging het met de werkgelegenheid voortdurend bergafwaarts. In dit opzicht vormt 1971 een belangrijk keerpunt in de ontwikkeling van de Nederlandse economie.

Een ander breekpunt is het jaar 1976. Dit is het laatste jaar, waarin de bezettingsgraad stijgt (kolom 4). Tevens bereikt het aantal arbeidsplaatsen het tot nu toe laagste niveau van de jaren zeventig (kolom 1). Vanaf 1976 zien we een gestadige stijging van het aantal arbeidsplaatsen. Deze tendentie werd een jaar geleden al zichtbaar 36). Thans, nu meer recente cijfers ter beschikking staan, tekent het destijds in zicht gekomen beeld zich nog scherper af. In de jaren 1972 tot en met 1976 was de productiecapaciteit gemiddeld genomen normaal bezet (kolom 4). De in deze tijd waargenomen daling van de werkgelegenheid kan dus wel geheel worden toegeschreven aan de vermindering van het aantal arbeidsplaatsen. In de periode 1977 tot en met 1982 laat zich een steeds toenemende onderbezetting van het productieapparaat calculeren. Het hieruit voortvloeiende werkgelegenheidsverlies is zelfs nog iets groter dan de winst aan werkgelegenheid, welke voortvloeit uit de gestadige groei van het aantal arbeidsplaatsen 37).

Met deze karakterisering van de situatie in de jaren 1977 tot en met 1982 is tevens een verklaring gevonden voor de omstandigheid, dat de werkgelegenheid zich volgens de basisprojectie van *Bestek '81* niet herstelt. Zoals gezegd gaat de Centraal Economische Commissie ook te weinig in op de oorzaken van deze op zich genomen toch pessimistische uitkomst. Zo kan het gebeuren dat in *Bestek '81* geen melding wordt gedaan van het feit, dat in 1982 ruim 100.000 arbeidsplaatsen niet bezet zullen zijn (kolom 1 - kolom 7). Evenmin wordt erop gewezen, dat de onderbezetting van de capaciteit

in 1982 het ongekend hoge niveau zal bereiken van 7 à 8% (kolom 4) 38).

Het gebrek aan aandacht in *Bestek '81* voor deze problematiek — de hoge mate van onderbezetting van zowel productiecapaciteit als van arbeidsplaatsen — noopt ons tot het plaatsen van vraagtekens bij de praktische haalbaarheid van de beleidsvoorstellen. Eén voorbeeld is voldoende om dit toe te lichten.

In het zogeheten *aangepast scenario 1* 39) zijn de gevolgen berekend van een samenstel van te nemen maatregelen. De werkloosheid zal hierdoor — vergeleken met de basisprojectie — met ca. 100.000 personen worden teruggedrongen. Volgens dit scenario groeit de productie niet met 3,5 maar met 4% per jaar en komt de groeivoet van de investeringen zelfs 2 procentpunten per jaar hoger uit dan in de basisprojectie 40). Over de

34) Aangezien de marginale jaargangen in de praktijk moeilijk rechtstreeks zijn te identificeren kan evenmin rechtstreeks worden waargenomen of de hier vermelde bedragen inderdaad bij deze jaargangen terecht zijn gekomen. Wel kan worden vastgesteld — als indirecte test — dat het verloop van de hier berekende subsidies overeenkomsten vertoont met het verloop van de middelen, die in de jaren 1973 t/m 1976 voor extra werkgelegenheidsprogramma's zijn uitgetrokken. (Hierbij moet men in aanmerking nemen, dat tussen het tijdstip van vaststelling en dat van uitkering van deze middelen een aanzienlijke time-lag kan bestaan). In het kwartaaloverzicht van de Tweede Kamer van 31 maart 1976, bijvoorbeeld, vindt men hierover: 1973 f. 1032 mln., 1974 f. 4168 mln., 1975 f. 1664 mln. en 1976 f. 3000 mln. Het betreft hier de programma's van alle ministeries te zamen. Van het totaal van ca. f. 10 mrd. is ongeveer 10% bestemd geweest voor directe steunmaatregelen (vooral herstructurering) aan het bedrijfsleven. In lopende prijzen komen de hierboven berekende subsidies op ca. f. 200 mln. uit. Dit is 2% van het totaal aan steunmaatregelen en 20% van het totale bedrag dat voor directe steunmaatregelen is uitgetrokken. Niet alleen het verloop, maar ook de omvang waarin de steunverlening heeft plaatsgevonden vormt dus een (indirecte) ondersteuning voor de plausibiliteit van de door ons via het jaargangenmodel berekende subsidies op marginale jaargangen.

35) Dit wil niet zeggen, dat alle overige arbeidsplaatsen rendabel zijn. In de afkapconditie van het jaargangenmodel is m.b.t. de reële arbeidskosten immers een lineaire vertraging van 3 jaar opgenomen. Zou men vanaf een bepaald jaar deze vertraging elimineren, dan zullen hierdoor in *datzelfde* jaar ca. 100.000 arbeidsplaatsen extra worden afgestoten. De achter het jaargangenmodel liggende filosofie gebiedt ons echter om deze vertraging ongewijzigd te laten. Het niet rendabel zijn zal dan nooit manifest worden.

36) Zie bijvoorbeeld ons *ESB*-artikel van 1 februari jl.

37) Deze karakterisering van de periodes 1972 t/m 1976 en 1977 t/m 1981-1982 stemt geheel overeen met die in ons *ESB*-artikel van 1 februari jl.

38) De Centraal Economische Commissie merkt wel op, dat de bezettingsgraad in 1978 3 à 4% lager ligt dan het gemiddelde over de afgelopen 20 jaar (*Bestek '81*, blz. 64). Dit doet vermoeden, dat de Commissie met nog lagere bezettingsgraden is geconfronteerd dan hier het geval is. Immers, voor de periode 1959 t/m 1977 komen wij op een gemiddelde bezettingsgraad van ca. 88,5% uit, hetgeen slechts 2 punten meer is dan de voor het jaar 1978 berekende bezettingsgraad.

39) *Bestek '81*, blz. 102.

40) Dit resultaat m.b.t. de investeringen is niet onmiddellijk plausibel.

ontwikkeling van de reële arbeidskosten worden — evenals trouwens in de laatstverschenen *Macro Economische Verkenning* — geen cijfers gegeven, maar aangenomen mag worden dat een groeivoet van 2% per jaar — d.i. vergeleken met de basisprojectie een matiging van 1,5 procentpunt per jaar — niet ver van de werkelijkheid ligt 41).

Met deze kerngegevens hebben wij een vooruitberekening gemaakt voor de jaren 1979 tot en met 1982. Tabel 8 bevat hiervan de resultaten.

Ter vergelijking zijn tevens de uitkomsten van de centrale projectie in deze tabel opgenomen. Bezie men de resultaten voor het jaar 1982, dan blijkt de werkgelegenheid fors te zijn toegenomen. De (macro-economische) onderbezetting echter komt wederom op het onwaarschijnlijk hoge niveau van 8 à 9% uit. Evenzeer onwaarschijnlijk is de uitkomst, dat er in 1982 ca. 60.000 arbeidsplaatsen *over* zijn 42). Volgens de centrale projectie zou er — vergeleken met het aanbod van

arbeid — nog een *tekort* van 80.000 arbeidsplaatsen zijn.

Het bovenstaande brengt ons bij de voornaamste kanteekening, die we bij de becijferingen in *Bestek '81* moeten maken.

41) Hierbij redeneren we als volgt. Volgens het aangepast scenario I neemt de loonvoet met 4,25% en de prijs van de consumptie met 3% per jaar toe. Stelt men de ontwikkeling van de prijs van productie $\frac{3}{4}$ procentpunt lager dan de groeivoet van de prijs van de consumptie, dan resulteert een reële arbeidskostentijging van 2% per jaar. De correctie van $\frac{3}{4}$ procentpunt volgt uit een vergelijking van het verloop van beide prijzen in de periode 1970 t/m 1976. (Bij een correctie van 1 procentpunt worden de uitkomsten voor 1982: $q = 0,823$, $a^* = 4,292$ en $\dot{a} = 4,141$.)

42) Dit overschot volgt uit een vergelijking van het aanbod van arbeid — gecorrigeerd voor een frictiewerkloosheid van 60.000 manjaren — met het aantal arbeidsplaatsen. Het aanbod van arbeid wordt gevonden door aan de door ons berekende werkgelegenheid de in *Bestek '81* voorspelde werkloosheid toe te voegen. Volgens ASI is het relevante: arbeidsaanbod gelijk aan $4.160 + 160 - 60 = 4.260$ en volgens CP' $3.992 + 270 - 60 = 4.202$.

Voor het bureau *Economische Zaken* van de afdeling *Algemene en Juridische Zaken* wordt gevraagd een

ECONOMISCH ONDERZOEK(ST)ER

in tijdelijke dienst voor ca. 3 jaar.

Hij/zij zal ingeschakeld worden bij het sociaal-economisch onderzoek dat de provincie samen met andere instanties gaat uitvoeren in - in eerste instantie - de regio's Oost-Gelderland en het Stadsgewest Arnhem.

Hij/zij maakt deel uit van het projectteam waaraan genoemde onderzoeken worden opgedragen.

Kandidaten dienen naast een doctoraal opleiding ruimtelijke economie te beschikken over:

- statistische specialisatie;
- inzicht in de praktische bruikbaarheid van de onderzoeksresultaten voor het overheidsbeleid.

Onderzoekervaring strekt tot aanbeveling.

Kwantitatieve economen met aantoonbare ruimtelijk-economische belangstelling worden eveneens verzocht te reflecteren.

Salaries: inpassing zal plaatsvinden binnen de grenzen f 3.011,— tot f 4.335,— bruto per maand.

Een kennismaking met een vertegenwoordiging van de afdeling kan tot de selectieprocedure behoren.

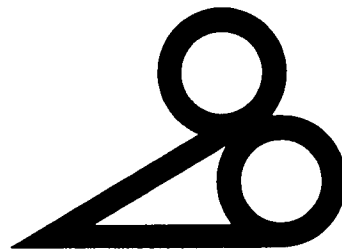
PROVINCIE GELDERLAND

Inlichtingen over de functie zijn te verkrijgen bij drs. C. Verhage, staffunctionaris bij het bureau Economische Zaken, tel. (085) 45 74 11, toestel 2132.

De provincie kent goede secundaire arbeidsvoorwaarden.

De werktijden zijn flexibel.

Sollicitaties binnen 14 dagen na verschijning van deze advertentie te richten aan het College van Ge-deputeerde Staten van Gelderland, t.a.v. het hoofd Centrale Personeelszaken, Markt 11, 6800 GR Arnhem, onder vermelding van vacaturenummer AJZ 51.

Tabel 8. Uitkomsten van de centrale projectie en van het aangepast scenario I

Jaar	Arbeidsplaatsen (duizenden manjaren)			Bezettingsgraad			Voorspelde werkgelegenheid (duizenden manjaren)		
	CP	ASI	V	CP	ASI	V	CP	ASI	V
1979	4.058	4.082	24	0,860	0,860		3.967	3.990	23
1980	4.096	4.164	68	0,849	0,846	-0,003	3.988	4.051	63
1981	4.110	4.240	130	0,841	0,833	-0,008	3.991	4.106	115
1982	4.122	4.316	194	0,834	0,820	-0,014	3.992	4.160	168

Toelichting: CP = centrale projectie; ASI = aangepast scenario I en V = verschil.

4. Economische veroudering t.g.v. bezettingsgraadverliezen

Zoals de Centraal Economische Commissie terecht opmerkt bestaat er alle kans, dat duurzame onderbezetting tot versnelde buitengebruikstelling van productiecapaciteit leidt (43). In een adem voegt de Commissie hier evenwel aan toe, dat men deze tendentie (nog) niet heeft kunnen kwantificeren. Kennelijk heeft men verder dus geen rekening gehouden met deze problematiek. Dit wekt bevreemding, want mochten onze berekeningen overeenstemmen met die in *Bestek '81*, dan moet het toch ook de Centraal Economische Commissie zijn opgevallen, dat de bezettingsgraad zowel in de centrale projectie als in het aangepast scenario I gestaag daalt. Volgens beide projecties zal de onderbezetting in de periode 1976-1982 met 7 à 8 punten toenemen, een uitkomst die de kans dat duurzame onderbezetting tot versnelde buitengebruikstelling leidt wel erg groot maakt. Dat de onderbezetting vaak specifiek van aard is en veel te maken heeft met het teleurstellende verloop van de buitenlandse afzet, zoals de Centraal Economische Commissie opmerkt (44), is wellicht juist. Maar dit is nog geen reden om de mogelijke gevolgen van een tendentie die zich op macro-economisch niveau zo *evident* manifesteert geheel onbesproken te laten. Op zijn minst had men op dit punt een of meer onzekerheidsvarianten kunnen presenteren. De praktische bruikbaarheid van *Bestek '81* zou hierdoor zonder twijfel zijn verhoogd.

In welk opzicht dit laatste het geval is kan op tentatieve wijze als volgt worden aangegeven. Tentatief, omdat we de terugkoppeling tussen veranderingen in de bezettingsgraad en het aantal arbeidsplaatsen enerzijds en de productie, de investeringen en de reële arbeidskosten anderzijds noodgedwongen moeten verwaarlozen en omdat we een ad hoc veronderstelling moeten maken over het benodigde verband tussen bezettingsgraad en economische levensduur.

In onze onzekerheidsvariant wordt gerekend met de ontwikkeling van de bezettingsgraad volgens de centrale projectie. In de periode 1976/1982 daalt de bezettingsgraad met ca. 7 punten. Dit brengt een extra economische veroudering van één volle jaargang met zich mede (45). Hierdoor neemt het aantal arbeidsplaatsen met ca. 175.000 manjaren af en stijgt de bezettingsgraad met ca. 2 punten. Tabel 9 laat zien wat er in 1982 met de werkgelegenheid gebeurt als men deze uitkomsten verwerkt in de voorspellingen voor 1982 volgens *Bestek '81*.

Tabel 9. Uitkomsten in 1982 van de centrale projectie en van het aangepast scenario I rekening houdend met economische veroudering t.g.v. bezettingsgraadverliezen

Arbeidsplaatsen (duizenden manjaren)		Bezettingsgraad		Voorspelde werkgelegenheid (duizenden manjaren)	
CP	ASI	CP	ASI	CP	ASI
3.947	4.141	0,856	0,841	3.852	4.021

Toelichting: CP = centrale projectie; ASI = aangepast scenario I.

Volgens de centrale projectie komt de werkgelegenheid nu op ca. 3,85 mln. manjaren uit (46). Dit betekent, dat de sinds 1971 waargenomen daling van de werkgelegenheid in bedrijven zich de komende jaren zal doorzetten. Bij ongewijzigd beleid zal de werkloosheid in 1982 dan ver boven de 300.000 personen uitkomen!

Volgens het aangepast scenario I daalt de bezettingsgraad de komende jaren ongeveer even snel als in de centrale projectie. Dit betekent dat ook bij gewijzigd beleid vele arbeidsplaatsen t.g.v. onderbezettingsverliezen verloren kunnen gaan. Nemen we aan, dat het in dit scenario evenals in de centrale projectie om één volle jaargang zal gaan, dan resulteren de in tabel 9 gerapporteerde uitkomsten; zelfs bij gewijzigd beleid zal de voor 1982 te verwachten werkgelegenheid dan niet ver boven de 4 mln. manjaren komen te liggen. In vergelijking met 1978 zal de werkgelegenheid in 1982 met slechts ca. 50.000 manjaren zijn toegenomen. In *Bestek '81* werd nog een toename van ca. 200.000 manjaren voorspeld.

Tabel 9 geeft dus een indruk van de *richting* waarin de berekeningen in *Bestek '81* kunnen — en zo men wil dienen te — worden bijgesteld. Men moet vrezen, dat door vergaande arbeidskostenmatiging — waarvan zowel in het regeringsvoorstel als in het scenario *Werkgelegenheid door solidariteit* van Drs. J. den Uyl (47) sprake is — duurzame onderbezetting niet wordt voorkomen. Ook bij gewijzigd beleid blijft de kans, dat duurzame onderbezetting tot versnelde buitengebruikstelling van arbeidsplaatsen leidt, levensgroot aanwezig (48). Ter bestrijding van de hiermede samenhangende werkloosheid zijn kennelijk andere instrumenten nodig.

A.B.T.M. van Schaik

43) *Bestek '81*, blz. 72.

44) *Bestek '81*, blz. 64.

45) Hierbij is als volgt gerekend. Volgens de CP is in de periode 1976/1982 het bouwjaar van de oudste in gebruik zijnde jaargang gesitueerd in het begin van de jaren zestig. De technische overlevingskans in de jaren 1980, 1981 en 1982 van de (marginale) jaargangen 1963, 1964 en 1965 is gemiddeld ca. 72,5%. Deze marginale jaargangen bevatten gemiddeld ca. 242.500 arbeidsplaatsen en na aftrek van technische slijtage ca. 175.000. In de marginale jaargangen is gemiddeld ca. f. 7,4 mrd. geïnvesteerd (in prijzen van 1970). Na aftrek van technische slijtage blijft hiervan ca. f. 5,4 mrd. over. In termen van productiecapaciteit is dit — rekening houdend met de inmiddels opgetreden arbeidstijdverkorting — ca. f. 4 mrd. Volgens de CP is de productiecapaciteit in 1982 f. 154,5 mrd. en de productie f. 128,8 mrd. In onze onzekerheidsvariant verschijnt in de afkapconditie de term $-0,751nq$, waarbij q de bezettingsgraad symboliseert. (Vgl. hierover A. v. Schaik, Is er een direct verband tussen economische veroudering en bezettingsgraadverliezen? *ESB*, 17 november 1976). Gebruikmakend van bovenstaande gegevens kan dan worden vastgesteld, dat het meenemen van deze term een vermindering van de economische levensduur impliceert van ca. 1 jaar. (Een andere onzekerheidsvariant zou zijn te werken met de veronderstelling, dat bezettingsgraadverliezen tot versnelde buitengebruikstelling van meer recent opgebouwde productiecapaciteit leiden.)

46) Het negatieve effect op de werkgelegenheid van de wegvallende arbeidsplaatsen is in dit geval dus vele malen groter dan het positieve effect van de stijgende bezettingsgraad. In onzekerheidsvarianten waarbij duurzame onderbezetting tot versnelde buitengebruikstelling van meer recente jaargangen leidt, kunnen positieve en negatieve effecten elkaar eventueel compenseren.

47) Uit de beleidsvoorstellen van Den Uyl resulteert een reële arbeidskostenstijging van ca. 1% per jaar. De onderbezetting in 1982 is nagenoeg gelijk aan die in het regeringsvoorstel.

48) Hierbij zij aangetekend, dat een hoge graad van onderbezetting ook positieve gevolgen kan hebben. Het betreft hier onder meer de mogelijkheid, dat het *Zijlstra-effect* m.b.t. de export weer beter gaat werken. Het Zijlstra-effect houdt in, dat in het geval van lage bezetting men meer moeite zal doen de productie op buitenlandse markten te slijten. In *Bestek '81* is de werking van dit mechanisme afgezwakt. Onze berekeningen over de ontwikkeling van de bezettingsgraad en de recente prognoses voor 1979 in de laatstverschenen *Macro Economische Verkenning* doen echter vermoeden, dat het thans minder voor de hand ligt om het Zijlstra-effect geheel of gedeeltelijk te verwaarlozen. Uit onze berekeningen blijkt immers, dat de toenemende onderbezetting zich eerst sinds 1977 duidelijk manifesteert (De Centraal Economische Commissie bijvoorbeeld voorspelde in juni 1977 nog dat de bezettingsgraad in de periode 1977 tot en met 1981 niet zou dalen). Het bedrijfsleven heeft ongetwijfeld enige tijd nodig om hier adequaat op te reageren. Eerst in 1979 en volgende jaren kunnen de gevolgen van extra export-inspanningen dan zichtbaar worden. Uit de *Macro Economische Verkenning 1979* blijkt, dat de kans op slagen hiervan steeds groter wordt. Immers, de effectieve koers van de gulden blijft in 1979 ongewijzigd, de loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie in het buitenland zullen 7 punten sneller stijgen dan in Nederland en de stijging van het prijspeil van onze goederenuitvoer zal het volgende jaar slechts de helft bedragen van de stijging van het concurrerend uitvoerprijspeil. Al met al reden dus voor enig optimisme m.b.t. de exportontwikkeling.

Recente ontwikkelingen in de Nederlandse exportbevordering

DRS. A.A. VAN DE VISSE*

De exportpositie van Nederland is momenteel niet rooskleurig. Ook de vooruitzichten zijn somber. Van de kant van het bedrijfsleven wordt er bij de overheid op aangedrongen dat meer faciliteiten op het gebied van de exportbevordering worden geboden. Nederland zou in dat opzicht achterblijven bij het buitenland. In onderstaand artikel wordt een overzicht gegeven van de wijze waarop onze export door de overheid wordt gestimuleerd. Tevens komen enkele wijzigingen van het beleid aan de orde.

Verslechtering exportsituatie

Gezien het belang van de exportsector voor de Nederlandse economie is er alle reden de ontwikkeling ervan in het oog te houden. Het wordt dan al vlug duidelijk dat onze export zich in een moeilijke fase bevindt. De laatste jaren heeft de groei van onze uitvoer geen gelijke tred kunnen houden met de groei van de wereldhandel, hetgeen heeft geresulteerd in terreinverlies op de buitenlandse markten. Ook voor dit jaar zijn de vooruitzichten niet best; het Centraal Planbureau verwacht dat Nederland met een exportgroei van ongeveer 3% wederom zal achterblijven bij de verwachte groei van de wereldhandel van 5% 1).

Aan verklaringen voor deze ontwikkeling heeft het niet onbroken. In jaarverslagen en publikaties van zowel bedrijfsleven als overheid werden meestal een aantal van de volgende — met elkaar verband houdende — redenen opgesomd: de effectieve opwaardering van de gulden ten opzichte van andere buitenlandse valuta's, de hogere (loon)kosten, het aardgas, de verslechterde concurrentiepositie, de samenstelling en de geografische spreiding van onze export.

Vooraf het aardgas werd vaak genoemd als oorzaak van de „harde gulden” en kreeg daarmee de rol van zwarte piet in het exportspel toebedeeld. Op zich hoeft een harde valuta nog niet tot een slechtere concurrentiepositie te leiden: de relatief goedkope import kan kostenverlagend werken op de exportproductie, enerzijds door rechtstreekse verwerking in de export en anderzijds door de invloed die op het mede van het importprijsspeil afhankelijke loonkostenniveau wordt uitgeoefend. Volgens berekeningen van het CPB echter waren „de primaire kostenvoordelen beduidend minder dan de initiële concurrentienadelen” 2). Deze verslechterende concurrentiepositie komt onder andere ook in de dalende winstmarges bij de export tot uiting.

Gezien de spreiding over de diverse goederengroepen lijkt het op het eerste gezicht opmerkelijk dat de samenstelling van het exportpakket als ongunstig wordt beoordeeld (zie tabel 1).

Bij nadere beschouwing blijkt echter een groot deel van de

Tabel 1. Nederlandse goederenexport, in %

Categorie	1973	1974	1975	1976	1977
1. Voeding, dranken, tabak	21,9	18,5	21,3	20,3	20,6
2. Grondst., oliën, vetten	7,1	7,2	6,0	5,8	6,2
3. Minerale brandstoffen	13,0	15,9	17,0	17,7	18,2
4. Chemische produkten	14,3	17,4	14,5	14,9	14,5
5. Machines; vervoermaterieel	18,6	16,8	18,8	19,1	18,7
6. Fabrikaten	25,1	24,1	22,5	22,0	21,9
	100	100	100	100	100
Totaal in bedragen (f. mrd.)	66,9	88,0	88,7	106,0	107,2

Bron: basisgegevens uit *Maandschrift* (CBS)

industriële productie (40 à 45%) uit grondstoffen en halffabrikaten te bestaan, waarvan de afzet sterk wordt beïnvloed door internationale voorraadmutaties. Dit bleek vooral in 1976, toen alom, mede uit speculatieve overwegingen, de voorraden werden aangevuld, en vervolgens bleek dat de Nederlandse export nauwelijks terrein had verloren. In 1977 gold echter dat „de wereldhandel en de expansie daarvan kennelijk veel minder dan vroeger wordt gedragen door produkten die relatief sterk zijn vertegenwoordigd in het Nederlandse exportpakket” 3).

Vergelijking met de exportsamenstelling van andere geïndustrialiseerde landen leert, dat het aandeel in de export van produkten, die weinig of geen bewerking hebben ondergaan, in die landen veel kleiner is (zie tabel 2).

Tabel 2. Tweedeling goederenexport van diverse landen naar mate van bewerking (%); cijfers over 1976 a)

Landen	Goederengroepen, b)	
	1 t/m 3 c)	4 t/m 6 d)
Nederland	43,8	56,2
VS	29,4	70,6
Japan	2,9	97,1
West-Duitsland	9,5	90,5
Groot Brittannië	14,5	85,5

Bron: basisgegevens uit *Trade by commodities* (OECD).

a) Met nadruk zij gesteld dat het een ruwe indicatie betreft; o.a. „voeding” zal eigenlijk in de andere categorie thuishoren. Daartegenover staat, dat in Nederland de „chemische produkten” voor een groot deel uit bulkproductie — dus met weinig bewerking — bestaat.

b) Zie tabel 1.

c) Relatief weinig bewerking.

d) Relatief veel bewerking.

* Wetenschappelijk medewerker algemene economie aan de juridische faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 1978*, blz. 20 en 118. Verondersteld is „... dat de gulden vanaf maart dit jaar niet verder apprecieert” (blz. 118). Overigens zal de schatting van 3% vermoedelijk aan de hoge kant blijken te zijn.

2) Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 1978*, blz. 71.

3) Nederlandse exportontwikkeling in 1977, *Wereldmarkt*, no. 18, 11 mei 1978, blz. 4.

Het streven is er dan ook op gericht het aandeel van de kapitaalgoederenindustrie (waarbij ook vaak aannemingswerken worden gerekend), in de export op te voeren. Voor deze sector bieden met name de ontwikkelingslanden en de olieproducerende landen goede mogelijkheden, wat tevens een gunstige invloed kan hebben op de nu eenzijdige geografische oriëntatie van de export. In 1977 ging ruim 80% van de uitvoer naar Europa, waarbij West-Duitsland met 30% de belangrijkste plaats innam.

De consequentie hiervan is, dat een economische aarzeling in de ons omringende landen direct in onze exportontwikkeling voelbaar is. De staatssecretaris van Economische Zaken, Mr. Beyen, stelde dan ook in maart van dit jaar tijdens de behandeling van de begroting Economische Zaken 1978 in de Tweede Kamer: „... willen wij wijziging brengen in de internationale arbeidsverdeling, dan zal deze dienen te worden bereikt, niet alleen door verruiming van de invoer uit ontwikkelingslanden, maar ook door een vergroting van de afzet naar deze landen. Het exportbevorderingsbeleid zal op deze toekomstige mogelijkheid moeten inspelen” 4).

Beleidskader

Naast de belangrijke rol die het sectorbeleid op de lange termijn bezien kan spelen, zijn er in beginsel verschillende mogelijkheden om op betrekkelijk korte termijn de export op te voeren en in de diverse publikaties werden er dan ook een aantal besproken. Zo werd een fiscaal en monetair beleid voorgesteld, dat zou moeten resulteren in een lage rente om de financiering van de export zo goedkoop mogelijk te maken. Ook werd op verschillende plaatsen heil gezien in een — internationale — toename van de bestedingen.

Gezien de neveneffecten op de rest van de economie enerzijds en het gegeven, dat Nederland anderzijds geen locomotiefunctie ten aanzien van de bestedingen kan vervullen, bieden deze suggesties geen aanknopingspunten voor een Nederlands exportbeleid. Ook het voorstel om de waarde van de gulden ten opzichte van de buitenlandse valuta's te laten dalen is niet haalbaar. Aangezien Nederland (nog) geen fundamenteel onevenwichtige betalingsbalans heeft, zal een devaluatie of depreciatie door het buitenland niet in dank worden afgenomen, waarbij men naast te verwachten reprisaillemaatregelen ook rekening moet houden met een aanwakken van de binnenlandse inflatie. „We zullen met de harde gulden moeten leren leven”, is dan ook vaak de filosofische afsluiting van de discussie.

Een meer directe ingreep in de handelsbalans biedt het afremmen van de import enerzijds en het stimuleren van de export anderzijds. Protectionisme, het door middel van tarifaire en non-tarifaire handelsbelemmeringen beperken van de invoer, wordt algemeen veroordeeld onder verwijzing naar het gevaar van escalatie, die een vermindering van de internationale handel en een mogelijke terugkeer naar de omstandigheden van de jaren dertig tot gevolg kan hebben.

Merkwaardigerwijs is in internationaal verband aan de versturende invloed van invoerbelemmeringen veel meer aandacht geschonken dan aan die van uitvoersteun. Een verklaring hiervoor kan zijn, dat importrestricties direct de wereldhandel verminderen, terwijl met behulp van exportsubsidies deze handel in stand kan worden gehouden of zelfs kan worden uitgebreid. De exportsubsidie brengt echter eveneens allerlei verstoringen met zich mee, zoals consequenties voor de productie, de relatieve prijzen en de ruilvoet, terwijl daarnaast de subsidies uit de algemene middelen worden betaald. Het gevaar voor de internationale handel ligt uiteindelijk dan ook hierin, dat ieder land dit subsidiespel zal meespelen, dat de ene subsidie de andere uitlokt en men dus in feite steeds harder achter elkaar aan gaat hollen. De subsidiefilosofie wordt niet voor niets „verborgen protectionisme” genoemd en men mag verwachten dat een gebrek aan zelfbeheersing bij de deelnemers op den duur zijn weerslag op de handel zal hebben.

Op basis van het door het open karakter van haar economie ingegeven streven naar vrijhandel heeft Nederland in internationaal verband altijd een voorkeur laten horen voor het zoveel mogelijk terugdringen van subsidies uit de export sfeer. Men wenst echter niet de exporteur de dupe te laten worden van de in het buitenland toegepaste concurrentievervalsende praktijken, zodat ons land nu uitsluitend een „aanpassend” beleid voert, wat wil zeggen dat bij gebleken steun aan buitenlandse exporteurs de Nederlandse exporteurs van de overheid dezelfde faciliteiten krijgen. Ofwel, zoals staatssecretaris Beyen het beleidskader formuleerde: „Wij dienen het bedrijfsleven te steunen waar dit tijdelijk onvermijdelijk is om orderverlies op grond van ruimere faciliteiten van andere landen te vermijden en zonder bij te dragen aan een escalatie op dit terrein en anderzijds dienen wij te blijven streven naar een vermindering van de internationale concurrentievervalsing langs de weg van internationale afspraken” 5). Hoewel het bedrijfsleven zich regelmatig afvroeg of het „defensieve” beleid van de overheid niet te passief was — het bleek wel eens enige tijd en moeite te kosten om de overheid te overtuigen van achterstand op het buitenland — wordt het principe van het overheidsbeleid door de exporteurs wel onderschreven: „Wij vragen geen voorsprong op het gebied van steun en begeleiding. Wij vroegen en vragen gelijke exportvoorwaarden en in het algemeen een goed ‘exportklimaat’” 6).

Bezien vanuit het perspectief van de economische orde is de taakverdeling tussen overheid en bedrijfsleven duidelijk: „De overheid kan een gunstig klimaat scheppen, zij kan knelpunten wegnemen, zij kan ondersteunende maatregelen nemen, maar de exportinspanningen van het bedrijfsleven zijn uiteindelijk doorslaggevend. Ik wil deze primaire verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven benadrukken”, aldus staatssecretaris Beyen 7).

Exporttransactie

De concrete invulling van het beleidskader van de overheid wordt mede bepaald door de aanknopingspunten die de exporttransactie in deze te bieden heeft. Aan nieuwe export gaat gewoonlijk marktverkenning vooraf; de exporteur zal hier dus kosten maken, die de overheid in bepaalde gevallen gedeeltelijk voor zijn rekening kan nemen.

Komt de exporttransactie tot stand, dan zal in de meeste gevallen geen contante betaling plaatsvinden. Export gaat dan op krediet, waarbij de exporteur zelf, zijn bankier of een gespecialiseerde instelling — zoals de Export-Financiering Maatschappij (EFM) — voor de financiering zorgdraagt. Vooral bij kapitaalgoederen zijn de voorwaarden van deze financiering, zoals looptijd en rente, van een dusdanig belang, dat ze in de praktijk vaak meer nog dan de prijs, kwaliteit en levertijd, beslissen over het al dan niet doorgaan van een transactie.

De overheid kan er dan voor zorgen dat de exporteur, die qua prijs en kwaliteit concurrerend is, maar die niet dezelfde gunstige financieringsvoorwaarden aan zijn afnemer kan aanbieden als zijn gesubsidieerde concurrent, een (rente)subsidie ontvangt. In sommige gevallen oefent de overheid niet alleen invloed uit op de *modaliteiten* van de financiering, maar kan zij in de praktijk ook (een deel van) de financiering zelf verzorgen.

Daarnaast kan men denken aan allerlei overheidsmaatregelen, die invloed kunnen uitoefenen op de prijs van het exportgoed, ook al was dat in eerste instantie wellicht niet de

3) Nederlandse exportontwikkeling in 1977, *Wereldmarkt*, no. 18, 11 mei 1978, blz. 4.

4) Handelingen Tweede Kamer, 7 maart 1978, blz. 1405, R.K.

5) Handelingen Tweede Kamer, 7 maart 1978, blz. 1406, M.K.

6) Verslag van het Centraal Orgaan voor de Economische Betrekkingen met het Buitenland over het 1e, 2e en 3e kwartaal 1977, blz. 51. Verder aangeduid als Centraal Orgaan 1977.

7) Handelingen Tweede Kamer, 7 maart 1978, blz. 1406, M.K.

opzet. Levering op krediet heeft als consequentie, dat de exporteur het risico loopt dat de afnemer — geheel of gedeeltelijk — niet betaalt. Indien de financiële regeling van de transactie aan bepaalde voorwaarden voldoet kan men zich tegen dit risico verzekeren bij de Nederlandsche Credietverzekering Maatschappij (NCM). Zijn de risico's van commerciële aard (zoals de kans op faillissement van de afnemer), dan wordt voor particuliere rekening verzekerd; niet-commerciële risico's (die buiten het afnemende bedrijf liggen, zoals een transferverbod van de overheid, of een natuurramp) worden in verband met het incidentele en cumulatieve karakter van deze risico's door de NCM herverzekerd bij de staat. Zowel de NCM als de overheid hanteren het principe van een „kostendeckende” kredietverzekering, hoewel de overheid in theorie natuurlijk de mogelijkheid heeft om door middel van (te) lage premies de export te steunen.

Het bovenstaande summier overzicht laat een vijftal aanknopingspunten voor exportbevordering door de overheid zien:

- steun bij de exportpromotie;
- tegemoetkomingen in de rente;
- voorzien in een deel van de financiering;
- invloed op de prijs door middel van „oneigenlijke” maatregelen;
- eventueel tegemoetkomingen bij de kredietverzekering.

Op deze aanknopingspunten zal nu uitgebreid worden ingegaan, waarbij men het „defensieve” beleid van de overheid in herinnering dient te houden.

Exportpromotie

Het „openbreken” van een nieuwe markt is een kostbare aangelegenheid. De kosten verbonden aan bijvoorbeeld presentatie op buitenlandse beurzen of aan het verrichten van marktonderzoek kunnen voor de individuele exporteur een beletsel zijn om te trachten een groter deel van zijn productie over de grens af te zetten. Aangezien aan het openbreken van markten externe effecten verbonden zijn — door de inspanningen van een eerste exporteur wordt een buitenlandse markt gemakkelijker toegankelijk voor anderen — is het niet onredelijk om de promotiekosten over een grotere groep uit te smeren.

De betreffende kosten zouden dan ook door de totaliteit van het bedrijfsleven worden gedragen, maar aangezien de overheid een deel van de kosten voor zijn rekening neemt is hier toch sprake van subsidie. Recentelijk — in maart 1978 — is deze steun aanzienlijk uitgebreid, mede voortvloeiend uit de al eerder genoemde oorzaken van de verslechterde exportpositie: a. de uitvoer is te sterk op Europa gericht en het zoeken naar nieuwe markten moet dus worden gestimuleerd; b. de uitvoer moet meer op kapitaalgoederen en op aannemingswerken worden gericht, wat gestimuleerd kan worden door het overnemen van een deel van de (hoge) offertekosten; c. de uitvoer wordt door te weinig ondernemingen verzorgd, het midden- en kleinbedrijf moet over de exportdrempel worden getrokken door gezamenlijke exportinitiatieven te subsidiëren 8).

De exportbegeleiding werd uitgebreid met de volgende maatregelen, waarmee een bedrag van ongeveer f. 30 mln. is gemoeid 9):

- subsidiëring van gebundelde exportinitiatieven; deze regeling geldt voorlopig tot het eind van dit jaar en wordt dan geëvalueerd; de subsidie bedraagt ten hoogste 20% van de kosten, met een maximum van f. 500.000; het dient een samenwerkingsverband te betreffen van ten minste drie in Nederland gevestigde ondernemingen uit dezelfde sector. Voorlopig is hiervoor een bedrag van f. 6 à 7 mln. uitgetrokken.
- subsidiëring van collectieve presentaties; het betreft hier presentaties van het bedrijfsleven op algemene beurzen en

vakbeurzen, in een vijftal geselecteerde (veelbelovende) markten; er is f. 1 mln. beschikbaar, toegevoegd aan het normale budget van de Directie voor de Economische Voorlichting en Exportbevordering („Economische Voorlichtingsdienst”; het budget hiervan bedraagt volgens de Rijksbegroting 1978 ruim f. 19 mln.).

- aanvulling in het kader van het werkgelegenheidsprogramma; voor zowel 1978 als 1979 is een bedrag van f. 2,5 mln. beschikbaar, voornamelijk voor activiteiten en presentaties van het Nederlands Centrum voor Handelsbevordering (het samenwerkingsverband van Buitenlands-Nederlandse Kamers van Koophandel).

- garantie voorbereidingskosten „turn-key”-projecten; „turn-key houdt in dat een bedrijf of een combinatie van bedrijven een contract sluit voor het ontwerp en de constructie van een compleet en bedrijfsklaar project” 10). Met dergelijke projecten („off-shore”-projecten, havens, steden) zijn vaak honderden miljoenen of soms zelfs enkele miljarden gulden gemoeid. Een offerte zal gebaseerd zijn op uitgebreid en kostbaar vooronderzoek, met als risico dat dit weggegooid geld zal blijken te zijn als de order naar de concurrentie gaat. Aangezien de overheid deelname aan dergelijke projecten wenst te stimuleren, zullen bij het niet verkrijgen van de order 50% van de offertekosten voor rekening van de overheid komen, althans voor zover die 0,5% van het in de offerte genoemde contractbedrag niet te boven gaan. De regering heeft voor deze regeling, die voorlopig tot eind 1978 loopt, een bedrag van f. 20 mln. uitgetrokken.

Rente

In principe mag men die situatie normaal achten, waarin over een exporttransactie beslist wordt op grond van prijs, kwaliteit en levertijd. Levering kan dan eventueel geschieden op basis van krediet, waarbij de rente wordt bepaald door de commerciële marktrente en de looptijd door de „usance” van de betreffende bedrijfstak.

Al vanaf het begin van de jaren vijftig kon men met name de markt voor kapitaalgoederen een „kopersmarkt” noemen, wat wil zeggen dat de afnemers in staat waren de exporteurs onder druk te zetten en kredietfaciliteiten te eisen, met als gevolg dat de looptijd langer en de rente lager werd. De overheden, met de belangen van de kapitaalgoederenindustrie voor ogen, zagen zich genooddaakt meer en meer hun stempel op de financieringsvoorwaarden te drukken, waarbij allengs subsidies de plaats innamen van hulp op commerciële basis.

Een in 1953 tot stand gekomen „gentlemen's agreement” verschafte even lucht: de „Bernier Unie”, een overkoepelende organisatie van kredietverzekeringsmaatschappijen, verklaarde voor kapitaalgoederen geen krediettermijnen van langer dan vijf jaar te verzekeren, waarmee een rem op het systeem werd gezet. Deze „regel van de Bernier Unie” bleek echter onduidelijkheden te kennen, terwijl ook de gebonden hulp met zijn langere looptijd de „kredietrace” weer op gang hielp. Het was in deze periode — begin der jaren zestig — dat Nederland het „matching principle” ging toepassen, wat een gelijkschakeling aan faciliteiten voor de eigen exporteur ten opzichte van zijn gesubsidieerde buitenlandse concurrent inhield.

8) „... de industriële export wordt verzorgd door 5.466 ondernemingen, die in 1974 voor ruim f. 60 mrd. exporteerden. Van dit bedrag namen de 359 ondernemingen met een uitvoer van f. 20 mln. of meer niet minder dan 83% voor hun rekening”, *Perspectief Wereldvraag*, Economische Voorlichtingsdienst, 1977, blz. 16.

9) Zie *Wereldmarkt*, no. 11, 16 maart 1978, blz. 1-4, en de Handelingen T. K. Staatssecretaris Beyen stelde dat het nog maar de vraag is of middelgrote en kleine bedrijven wel in voldoende mate kunnen profiteren van de maatregelen. Er wordt nog naar alternatieve methoden gezocht, waarbij men o.a. denkt aan gespecialiseerde adviesinstanties, opleidingen en samenwerkingsverbanden van ondernemers.

10) *Wereldmarkt*, no. 11, 16 maart 1978, blz. 3.

Naast een regeling op het gebied van de scheepsbouw en de zogenaamde „Consensus” (zie verder) is het schamele resultaat van een kwart eeuw overleg in EG-, OESO- en Berner Unie-verband slechts dat er een redelijk werkende informatie-consultatieprocedure is ontstaan, in het kader waarvan men gegevens kan uitwisselen en elkaar kan raadplegen met betrekking tot kredietverzekeringsvoorwaarden, die vaak de financieringsmodaliteiten bepalen. Deze laatste bepalen nog steeds in sterke mate de keuze van de afnemer. Overigens werken de informatie- en consultatieprocedures in theorie mooier dan in de praktijk.

In het kader van het „aanpassingsbeleid” zijn er in ons land momenteel drie manieren om de rente te beïnvloeden:

- Het „matching”-fonds; uit dit fonds — in 1975 gestart met f. 50 mln. wat inmiddels is opgelopen tot f. 100 mln. — worden exporteurs gesubsidieerd als zij hebben aangetoond (althans sterk aannemelijk hebben gemaakt) dat ze een order dreigen te verliezen als gevolg van concurrentievervalsing. Het fonds is mede opgezet uit oogpunt van werkgelegenheidsbevordering, terwijl er alleen gebruik van kan worden gemaakt bij export naar niet-EG landen. Uitdrukkelijk wordt gesteld, dat noch de financiering zelf wordt gesteund, noch prijsverschillen worden „gematched”. Het fonds blijkt gezien het cumulatieve resultaat sinds de instelling ervan in een behoefte te voorzien: „Het effect van de maatregel tot dusver is, dat Nederlandse kapitaalgoederenexporteurs f. 908 mln. aan opdrachten, met de uitvoering waarvan circa 4.700 manjaren werk is gemoeid, wisten te verwerven op de buitenlandse concurrentie” 11). In het jaarverslag over 1977 van de Export-Financiering Maatschappij is berekend dat in 1977 het subsidiebedrag 1.69% van het transactiebedrag uitmaakt, waaruit geconcludeerd wordt „...dat de dotaties uit het „matching”-fonds niet anders zijn dan het „laatste zetje” om over de muur te klimmen, nadat men zelf al bijna daarover heen heeft kunnen komen” 12). In maart van dit jaar werd besloten de maatregel te verruimen, zodat naast de exporteurs

van kapitaalgoederen ook die van andere goederen gebruik van het fonds kunnen maken. Wel dient de looptijd van het krediet in principe ten minste twee jaar te bedragen.

- De rente-overbrugging; deze in 1967 ingevoerde regeling heeft betrekking op de scheepsbouw en heeft tevens het karakter van een herstructureringsmaatregel, doordat slechts werven die akkoord gaan met specialisatie ervan kunnen profiteren. De rente-overbrugging bedraagt maximaal 2% en wordt verleend indien de gangbare marktrente de 8% overschrijdt. De regeling voor schepen zoals men die in EG- en OESO-verband kent mag niet worden doorkruist, wat inhoudt dat de krediettermijn niet langer mag zijn dan zeven jaar, terwijl 30% contant moet zijn betaald. Op de Rijksbegroting 1978 is voor rente-overbruggingsregelingen f. 113 mln. uitgetrokken, terwijl daarnaast voor nog bijna f. 108 mln. aan verplichtingen mag worden aangegaan.

- Het exportfinancieringsarrangement (EFA); is een eveneens uit 1967 daterende overeenkomst tussen De Nederlandse Bank (DNB) en het particuliere bankwezen, en functioneert zonder directe invloed van de overheid. De particuliere banken kunnen wissels en promessen, die in guldens luiden en gedekt zijn door de NCM, belenen en disconteren bij DNB tegen een rente, die onder het commerciële niveau van dat moment ligt. De totale ruimte in dit fonds is recentelijk uitgegroeid tot bijna f. 3,5 mrd. die als volgt is opgebouwd: exportpapier met een (resterende) looptijd van 5 tot 10 jaar: f. 1.800 mln., en met een looptijd van 2 tot 5 jaar: f. 100 mln. Zowel het „grote” als het „kleine” arrangement kent een overschrijdingspercentage van 80, op grond van het gegeven dat niet iedere aanvraag gehonoreerd wordt. De totale ruimte is dus f. 3.240 mln. plus f. 180 mln. Een probleem vormde het fluctueren van de rente onder het EFA; in 1976 bijvoorbeeld

11) Idem, blz. 1.

12) Jaarverslag EFM, 1977, blz. 7.

TIJDSCHRIFTEN EN boeken uit het buitenland voor studie en beroep

**Bestel Uw abonnementen voor
1979 nú. Join the rush!
Bestel ze bij BOOKIMPEX,
voor de zekerheid.**

In het vorige nummer van dit TS zat een bestelkaart, maar U kunt Uw bestelling op elke manier opgeven (b.v. tel. (070) 63 99 60)

BOOKIMPEX MOLENSTRAAT 20 DEN HAAG

was het verschil tussen de hoogste en de laagste stand meer dan 2%, wat problemen oplevert voor de exporteur die zijn potentiële afnemer niet een bepaalde vaste rente kan offeren. Onderzocht worden de mogelijkheden om door middel van „vermenging” van het EFA en het „matching”-fonds een — door het bedrijfsleven gewenste — vaste rente te bereiken, die overeenkomt met de in internationale afspraken („Consensus”) vastgelegde minima. Men denkt aan een selectieve toepassing; in afwachting van de resultaten van dat onderzoek wordt dit systeem vast toegepast op kapitaalgoederenexport naar staathandellanden (zie verder: Protocol met Polen). Het afstemmen van het EFA en het „matching fonds” op elkaar lijkt overigens nog voor verbetering vatbaar.

Exportfinanciering

Naast fondsen die de export mogelijk maken door een tegemoetkoming in de rente, heeft de overheid een aantal fondsen tot zijn beschikking waarmee (een deel van) de financiering zelf kan geschieden. Daartoe kan men rekenen:

- Gebonden hulp: ofwel leningen of schenkingen aan ontwikkelingslanden met de verplichting daarvoor goederen of diensten te kopen in het schenkende land (of in andere ontwikkelingslanden). „Via een omweg” komen deze gelden dus vrijwel geheel aan de export ten goede, waarbij de exporteur contante betaling ontvangt en er — in het geval van een lening — een kredietrelatie ontstaat tussen het schenkende en het ontvangende land 13). Op zich is Nederland voor ongebonden hulp, maar dit dient in goed overleg met andere donorlanden gerealiseerd te worden. „Bovendien bevindt de Nederlandse economie zich op dit ogenblik in een zodanige situatie, dat een zekere mate van binding van de financiële hulp voorlopig gehandhaafd moet worden” 14). Op de begroting 1978 is de Nederlandse hulpverlening — gebonden en ongebonden — opgenomen voor bijna f. 3,4 mrd.

- Gemengde kredieten; deze wijze van financiering, die deels met commerciële middelen, deels (ten minste 25%) met ontwikkelingshulpfondsen geschiedt, wordt door een groot aantal landen al toegepast zodat het niet te verwonderen is dat het bedrijfsleven al jarenlang om dezelfde faciliteit heeft verzocht. Aangezien geld voor ontwikkelingshulp wordt gekenmerkt door een lage rente en een lange looptijd, zal een gemengd krediet goedkoper zijn dan een commercieel krediet. Een reden voor Nederland om lang te aarzelen alvorens eveneens dergelijke kredieten ten behoeve van de export naar ontwikkelingslanden ter beschikking te stellen is de overweging geweest dat hierdoor de aflossingscapaciteit van deze landen nog wat sterker onder druk zou komen te staan. Per slot van rekening bedroeg eind 1976 de totale schuld van de niet-olieproducerende ontwikkelingslanden maar liefst \$ 172 mrd., wat vergeleken met drie jaar daarvoor bijna een verdubbeling betekende 15). Naar de mening van het bedrijfsleven echter is het systeem van gemengde kredieten „... in het belang van de ontwikkelingslanden en het ten behoeve van onze werkgelegenheid benutten van bestaande produktiecapaciteit in onze bedrijven. Bovendien kan door zo'n hierbedoelde koppeling van hulp en commerciële kredietverlening, waar door een aantal ontwikkelingslanden om wordt gevraagd, het effect van op zich bescheiden hulpfondsen worden veeleer verdubbeld 16). Dit laatste kan echter ook weer een bron van aarzeling voor de overheid zijn. De vroegere formele scheiding tussen ontwikkelingsgeld en particulier financiering anderzijds lijkt zodoende meer en meer te vervagen, terwijl door het „uitsmeren” van de hulpfondsen een relatief veel groter deel van de handel wordt gesteund. De overheid kan zodoende meer „richting” geven aan de handel, waarbij het voor de buitenwacht niet altijd even duidelijk hoeft te zijn welke transacties hoeveel subsidie ontvangen. Of dit systeem een evenwichtige ontwikkeling van de internationale handel zal bevorderen valt te betwijfelen, maar in het kader van het „aanpassingsbeleid” zal Nederland de andere

landen tot op dit hellend vlak moeten volgen: recentelijk heeft de minister voor Ontwikkelingssamenwerking dan ook voor 1979 een bedrag van f. 100 mln. voor dergelijke kredieten beschikbaar gesteld.

Zowel in de *Exportnota 1976* als een aantal malen daarna heeft het bedrijfsleven verzocht om nog enkele andere faciliteiten, die andere landen al wel kennen of waar ze meer gebruik van maken. Dit is enerzijds het instrument „krediet van staat tot staat” („credit-lines”), waarmee vooral de handel met centraal geleide landen bevorderd kan worden, en anderzijds een grotere participatie in multilaterale ontwikkelingshulpfondsen, zoals het Europese Ontwikkelingsfonds.

„Oneigenlijke” middelen

Naast de faciliteiten in het kader van „gebonden hulp” en „gemengd krediet” met een rechtstreekse participatie van de overheid in de exportfinanciering, kan de overheid in een aantal gevallen de financiering *indirect* beïnvloeden door middel van het uit 1975 daterende *achtergesteld krediet*. Onder garantie van de overheid verstrekt de Nationale Investeringsbank kredieten aan bedrijven, die in wezen gezond zijn, maar over onvoldoende risicodragend vermogen beschikken en ook geen beroep kunnen doen op verschaffers daarvan. De laatsten verlangen uiteraard een bepaald minimumrendement, en: „Vele bedrijven, soms hele bedrijfstakken, hebben de afgelopen jaren gewerkt met een negatief rendement over het eigen vermogen” 17).

Van het door de overheid voor achtergesteld krediet beschikbaar gestelde bedrag van f. 500 mln. was eind 1977 voor f. 311 mln. gebruik gemaakt. Het belang van dit krediet is met name hierin gelegen, dat men op basis van deze „ruggesteun” gemakkelijker nieuw krediet kan verkrijgen. Een op de export georiënteerd bedrijf ziet hiermee dus haar exportfinancieringsmogelijkheden verbeterd.

Aangezien het achtergesteld krediet net zo goed behulpzaam kan zijn bij op het binnenland gerichte oerplooiingsmogelijkheden, is met het noemen van deze faciliteit eigenlijk een grensgebied betreden bestaande uit een scala van maatregelen, die deels een gunstige invloed kunnen uitoefenen op de exportpositie. Daarmee wil overigens niet gezegd zijn dat het hier onbelangrijke, marginale maatregelen betreft: belastingfaciliteiten voor exporteurs, subsidies op arbeidsplaatsen, herstructureringen en investeringspremies behoren hier onder andere toe. Ten aanzien van de door de regering begin dit jaar toegezegde steun aan scheepswerven zegt het Jaarverslag van de EFM bijvoorbeeld: „De financiële steun heeft ten doel, dat aan de betrokken bedrijven een nieuwe financiële basis wordt gegeven, waardoor met name het uitvoeren van exportorders wordt mogelijk gemaakt” 18).

Relevant is dat deze groep van overheidsmaatregelen rechtstreeks invloed kan hebben op de *prijs* van het exportgoed, wat dus een geheel ander gebied van concurrentie tussen overheden is, naast het al omvangrijke terrein van de exportkredietvoorwaarden. Zolang dergelijke faciliteiten zelfs binnen de EG nog niet gelijkgeschakeld zijn, is het de vraag in

13) Een deel van de (gebonden) hulp wordt verleend via de Nederlandse Investeringsbank voor Ontwikkelingslanden, die onder directie van de Nationale Investeringsbank staat. De NIO trekt ook zelf gelden aan, waarbij de staat zowel voor de uitgeleende als de aangetrokken gelden garant is. Naast de gebonden hulp zal ook een deel van de niet-gebonden hulp aan de export ten goede kunnen komen.

14) Rijksbegroting voor het dienstjaar 1977, Buitenlandse Zaken, bijlage 4, Memorie van Toelichting, blz. 57.

15) Een schuldenprobleem voor de ontwikkelingslanden?, *Weekberichten Kredietbank Brussel*, 7 juli 1978, blz. 1.

16) *Centraal Orgaan 1977*, blz. 5.

17) Jaarverslag Nederlandsche Crediet-verzekerings Maatschappij 1976, blz. 10.

18) *Jaarverslag EFM, 1977*, blz. 9.

gemeente Assen

In verband met het vertrek van de huidige functionaris zoeken wij contact met geïnteresseerden voor de functie van

ECONOMISCH MEDEWERK(ST)ER

De functie-inhoud maakt deel uit van het totale takenpakket van de afdeling algemene zaken en onderwijs van de secretarie.

FUNCTIEKARAKTERISTIEK:

De economisch medewerk(st)er onderhoudt contacten met gevestigde bedrijven en middenstanders, verzorgt de acquisitie van bedrijven, zowel in de producerende als dienstverlenende sector.

Zij/hij overlegt met instellingen, die op enigerlei wijze werkzaam zijn op het gebied van industriewerving en werkgelegenheidsontwikkeling. Tot de taak behoren ook de deelname aan projectgroepen vanuit de economische discipline en de adviserende aspecten ten aanzien van o.a. het werkgelegenheidsbeleid.

WIJ VRAGEN:

Een vrouw/man met een economisch gerichte opleiding op HBO- of academisch niveau, tussen de 30 en 40 jaar. Ervaring met structurele en administratieve organisaties van particuliere ondernemingen strekt tot aanbeveling. Goede contactuele eigenschappen en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid zijn noodzakelijk. Gegadigden moeten adequaat weten te reageren op zich onverwacht aandienende problemen.

WIJ BIEDEN:

Een functie met volop ontplooiingsmogelijkheden en een grote mate van zelfstandigheid. Inlichtingen kunnen worden verkregen bij de chef van de afdeling de heer mr. E. Meestra (tel. 05920-28000 tst. 210).

Het salaris ligt afhankelijk van ervaring tussen f 2.871,- - f 4.335,- per maand. Uitloopmogelijkheid tot f 5.103,- per maand aanwezig.

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectiemethode

GEÏNTERESSEERD?

Vraag dan een sollicitatieformulier bij de centrale personeelsafdeling, Brink 8, Assen (tel. 05920-28000 tst. 235). De inzendingstermijn sluit op 5 november 1978.

Vacaturenr. 58/78.

hoeverre internationaal overleg met betrekking tot het terugdringen van bijvoorbeeld rentesubsidies nuttig is als de concurrentiepositie kan worden beïnvloed door middel van prijssubsidies. Prijsverschillen worden immers niet „gematched”, zodat de exporteur met een gelijkwaardig financieringsaanbod in zijn koffertje naar de order kan fluiten.

Kredietverzekering

In 1977 bedroeg het door de NCM verzekerde deel van de Nederlandse export 8,8%. Dit percentage is lager voor de export naar geïndustrialiseerde landen (± 6%) en hoger voor die naar ontwikkelingslanden (meer dan 20%). De percentages voor consumptie- en kapitaalgoederen ontlopen elkaar niet zo veel; wel dient men er rekening mee te houden dat door de aanwezigheid van grote, eenmalige transacties vooral het percentage voor kapitaalgoederen sterk kan fluctueren.

Volgens een schatting was in 1976 van de kapitaalgoederen-export (incl. aannemingswerken) naar ontwikkelingslanden (incl. OPEC) en staatshandellanden 25 à 30% verzekerd; in 1977 was dit percentage opgelopen tot 35 à 40%. Een belangrijkere indicatie wellicht geven de groeipercentages: zo meldt het jaarverslag van de NCM over 1977 dat de omvang van de levering van kapitaalgoederen en aannemingswerken onder door de NCM afgegeven polissen, na de spectaculaire stijging in 1976 ten opzichte van 1975 (meer dan 100%) in 1977 wederom een forse stijging van 32% ten opzichte van 1976 heeft ondergaan. De leveringen hadden in volgorde van omvang voornamelijk betrekking op machines en installaties, aannemingswerken, schepen, vliegtuigen en telecommunicatie-apparatuur. De stijging deed zich volgens het NCM vooral voor bij de levering van machines en installaties in ruime zin naar OPEC-landen en bij de uitvoering van werken voornamelijk in Saoedi-Arabië.

Dergelijke middellange-termijntransacties worden door de NCM geheel bij de staat herverzekerd (zie tabel 3).

Tabel 3. Door de staat in herverzekering aanvaarde transacties (in % van het obligo van de staat)

Indeling naar goederen	1974	1975	1976	1977
metaal en metaalwaren	6,6	0,6	2,1	1,5
machines en elektrisch materieel	44,2	42,3	45,0	38,5
vervoermaterieel	25,8	37,9	17,7	11,1
diensten (w.o. aannemingswerken)	16,9	12,6	30,7	41,4
rest	6,5	6,6	4,5	7,5
Obligo (in f. mrd.)	100 (4,0)	100 (7,3)	100 (11,4)	100 (14,3)
Indeling naar landengroepen	1974	1975	1976	1977
Europa	19,4	20,0	13,8	16,1
Afrika	16,9	13,7	23,3	19,1
Amerika (Noord-, Zuid-, Midden)	5,4	22,9	6,2	10,6
Azië	54,7	39,8	53,8	51,8
Rest (w.o. polissen op meer dan één land)	3,6	3,6	2,9	2,4
	100	100	100	100
w.o. de volgende landen:				
— Indonesië	18	17	3	5
— Irak	13	2	1	1
— Venezuela	—	15	1	1
— Algerije	4	1	12	8
— Saoedi-Arabië	—	6	31	35

Bron: basisgegevens uit de Verslagen van de Rijkscommissie voor Export-, Import- en Investeringsgaranties.

Daarbij kan men zich afvragen in hoeverre hiermee de druk wegvalt om kostendekkende premies te berekenen. Weliswaar zijn er bindende internationale afspraken wat betreft krediettermijn, rentepercentage en contante betaling, maar er bestaat nog enige vrijheid met betrekking tot het „eigen risico” en het „acceptatiebeleid” 19).

19) Wel kent de Berner Unie een „Country Underwriting Workshop”, in het kader waarvan overleg plaatsvindt over landenonderzoek.

Onder het „eigen risico” wordt verstaan dat deel van het transactiebedrag dat de NCM niet dekt, ten einde de exporteur belang bij een goede afloop te laten houden; dit percentage dient in principe dan ook groter te zijn dan de winstmarge, terwijl men in ons land ook het uitgangspunt hanteert dat bij export naar landen met een verzwakkende economie het „eigen risico” verhoogd wordt. Veranderingen echter tijdens (langdurige) onderhandelingen kunnen een transactie negatief beïnvloeden.

Het „acceptatiebeleid” is een overzicht van verzekeringsvoorwaarden per land, waarbij op basis van economische en politieke omstandigheden een premie wordt vastgesteld; een verslechtering van de situatie in een land zal een hoger risico betekenen en in principe een hogere premie tot gevolg hebben.

In het jaarverslag van de EFM over 1977 wordt stelling genomen tegen deze voor de exporteur ongunstige situatie, die voor hem zowel een hoger eigen risico als een hogere premie belooft als hij exporteert naar een land in economische moeilijkheden. De EFM stelt juist dat in een dergelijk geval het eigen risico moet worden *verlaagd* in verband met het cumulatieve karakter ervan bij meerdere exporttransacties naar dat land en is voorts van mening dat evenals ten aanzien van het eigen risico ook bij het acceptatiebeleid kan worden bepleit „... dat het exportbevorderend element wat meer tot zijn recht komt. Er behoeft geen vrees te worden gekoesterd, dat door een wat ruimer standpunt met betrekking tot het eigen risico en het acceptatiebeleid aan de exportkredietverzekering hier te lande de commerciële basis zou worden ontnomen” 20). Ook het Centraal Orgaan wenst op het gebied van de kredietverzekering een „soepeler en actiever” beleid: „Het door Financiën gevoerde beleid betekent nogal eens achterstanden voor onze exporteurs” 21).

Het is echter nog maar de vraag of het inwilligen van dergelijke verlangens de commerciële basis onaangetast laat, als men er vanuit mag gaan dat deze nog bestaat. Immers, reeds in 1966 werden, onder duidelijke verwijzing naar de situatie in andere landen en de concurrentiepositie van de Nederlandse exporteur, de tarieven van de overheid *verlaagd*, hoewel de bedrijfsresultaten van de voorafgaande jaren eerder in de richting van een *verhoging* hadden gelegen. Tien jaar later, in 1976, had de staat een reserve opgebouwd van f. 141 mln., waartegenover een „obligo” (uit hoofde van lopende of mogelijke risico's) stond van f. 16,6 mrd. „Indien de soms in het buitenland voor exportkredietverzekering aangehouden richtlijn wordt toegepast, dat de reserves 3% van het obligo dienen te belopen, lijkt het hier te lande becijferde overschot ad 0,9% uiterst bescheiden” 22). In 1977 bleek dit percentage dat in 1973 nog 1,8 bedroeg, gedaald te zijn tot 0,6 (zie tabel 4).

Tabel 4. Resultatenrekening staat

Jaar	Inkomsten (f. mln.)		Uitgaven (f. mln.)		Saldo	Reserve (f. mln.)	Obligo (f. mrd.)	Reserve als % van obligo
	premie	provenu	schade	kosten				
1973	22,4	14,0	10,5	6,9	+19,0	86,7	4,9	1,8
1974	17,5	10,8	16,5	7,0	+4,8	91,5	6,0	1,5
1975	44,6	10,0	19,0	7,8	+27,8	119,3	11,8	1,0
1976	59,8	11,0	40,0	9,2	+21,6	141,0	16,6	0,9
1977	61,6	15,9	68,0	10,5	-1,0	140,0	23,4	0,6

Bron: basisgegevens uit jaarverslagen NCM.

Zolang de staat nog over een reserve beschikt, wordt er aan de kredietverzekeringkant in zijn totaliteit nog niet gesubsidieerd, althans wanneer men een (te) lage reserve — als gevolg van (te) lage premies — niet als een vorm van subsidie ziet. De sterk gestegen schadevergoedingen voor rekening van de overheid — in 1977 was de schade viermaal zo groot als in 1974 — bleken voornamelijk voort te vloeien uit consolidatieovereenkomsten, uit transfervetragingen en uit het in gebreke blijven van overheidsdebiteuren in ontwikkelingslanden, wat men zou kunnen zien als een consequentie van de al eerder gememoreerde grote schuldenlast van deze groep landen (zie tabel 5).

Tabel 5. Oorzaken schadevergoeding door de staat, in %

	1974	1975	1976	1977
Consolidatie-overeenkomst	47,7	40,5	49,7	29,0
Transfervetraging	0,4	30,9	8,7	30,3
In gebreke blijven van overheidsdebiteuren	38,3	14,3	24,1	28,7
Rest	13,6	14,3	17,5	12,1
	100	100	100	100

Bron: basisgegevens uit Jaarverslagen NCM.

De overheid ziet zich dus voor het probleem gesteld dat zij enerzijds de export naar deze landen wil stimuleren, waarbij tezelfdertijd vanuit het bedrijfsleven druk wordt uitgeoefend om „soepeler” te opereren, terwijl anderzijds de schade op deze landen sterk stijgt ten detrimente van de reserves. Het zicht op de problematiek wordt nog vertroebeld doordat „consolidatie” en „vetraging” nog geen *definitieve* schade inhouden; de namen geven dit al aan. Deze posten, die in 1976 en 1977 meer dan de helft van de schade-uitkeringen voor hun rekening namen, zullen in de komende jaren nog provenu's voor de staat opleveren, zodat de „eigenlijke” (netto) schade (= directe schadevergoeding minus later provenu) kan meevallen.

Uiteraard mag ook de invloed van de conjunctuur niet worden vergeten; tijdens een recessie mag men „magere jaren” verwachten voor de kredietverzekering. Dat er op korte termijn in de kredietverzekering fundamentele zaken zullen veranderen lijkt niet waarschijnlijk; staatssecretaris Beyen had „...vooralsnog niet de indruk dat Nederland in het algemeen in een ongunstige positie verkeert” 23).

Een van de faciliteiten die de staat de laatste jaren in het kader van de exportbevordering creëerde is de *koersrisicoverzekering* geweest, die de exporteur bij het verlenen van een (middel)lang krediet moest behoeden voor verliezen als gevolg van wisselkoersveranderingen. Staatssecretaris Beyen had medegedeeld, dat deze verzekering „in beginsel” kostendekkend moest zijn, terwijl het bedrijfsleven vroeg om een „goedkopere” koersrisicoverzekering. De huidige regeling blijkt geen succes: in 1976 werden geen, in 1977 slechts vijf van dergelijke verzekeringen afgesloten.

In maart 1977 hebben de Nederlandse en de Poolse regering een *protocol* afgesloten waarbij Nederlandse exporteurs van kapitaalgoederen onder kredietverzekering voor f. 100 mln. aan Polen kunnen leveren tegen een vaste rente van 7,75%. Aangezien de financiering niet is geregeld betreft het hier niet een „krediet van staat tot staat”, waarom het bedrijfsleven vraagt, maar wel een voorbeeld van het onder het EFA genoemde experiment, waarbij een vaste rente wordt bewerkstelligd door middel van menging van EFA en rentesubsidies.

Internationaal overleg

Na het nu behandelde eerste deel van het Nederlandse beleid („het bedrijfsleven steunen waar dit tijdelijk onvermijdelijk is”) dient enige aandacht te worden besteed aan meer recente ontwikkelingen in het internationale overleg, waar het tweede deel van het beleid („vermindering van de internationale concurrentievervalsing”) gestalte moet krijgen.

Hiervoor is al beschreven dat men op dit gebied in het verleden weinig resultaten heeft weten te boeken, waarbij vooral het feit dat de EG-landen er, ondanks de op de concurrentievervalsing betrekking hebbende artikelen in het Verdrag van Rome, niet of slechts moeizaam in slagen een uniform beleid op tafel te krijgen, teleurstellend mag worden

20) *Jaarverslag EFM*, 1977, blz. 9.

21) *Centraal Orgaan*, 1977, blz. 50.

22) *Jaarverslag NCM*, 1976, blz. 25.

23) *Handelingen Tweede Kamer*, 7 maart 1978, blz. 1406 M.K.

genoemd. In maart vorig jaar echter heeft de EG in zoverre succes weten te boeken dat de ministerraad van de EG dwingende voorschriften vastlegde die betrekking hadden op door de overheid gesteunde exportkredieten. Dit vloeide voort uit een beslissing van het Europees Hof, dat op grond van ex-artikel 113 van het Verdrag alleen de Europese Commissie bevoegd is om bindende afspraken op dit gebied te maken. De beschikking van de ministerraad betekende de participatie van de EG als geheel bij de „Consensus”, een internationale afspraak waaraan verder als voornaamste landen de VS, Canada en Japan deelnemen en die het vastleggen van bepaalde financieringsmodaliteiten tot doel heeft. In feite betreft het hier een uitgebreide consultatieprocedure.

In februari 1978 werd de Consensus, met enkele verbeteringen, verlengd; de belangrijkste punten zijn 24):

- 15% van het transactiebedrag dient tot en met de levering van de goederen te zijn betaald;
- er is een minimale rentevoet:
 - bij kredieten van 2-5 jaar: „rijke” landen 7,75%
 - overige landen 7,25%
 - bij een langere looptijd: „rijke” landen 8 %
 - „arme” landen 7,5 %
 - overige landen 7,75% 25)
- maximale looptijd van de lening: „rijke” landen 5-8,5 jaar
- „arme” landen 10 jaar
- overige landen 8,5 jaar

De Consensus kent echter nogal wat beperkingen:

- de regeling geldt eigenlijk alleen voor kapitaalgoederen: kredieten met een looptijd tot twee jaar vallen er buiten;
- een aantal goederen valt niet onder de regeling: land-

bouwprodukten, militaire goederen, vliegtuigen, kerncentrales, grondstations voor telecommunicatiesatellieten (voor de laatste drie categorieën kent de OESO al gedeeltelijke regelingen), ijzer- en staalfabrieken en conventionele elektriciteitscentrales (de beide laatste categorieën voor zover het de maximale krediettermijn betreft);

- een aantal aspecten zijn buiten beschouwing gebleven, waaronder het belangrijke probleem van de gemengde kredieten 26);
- het is de vraag in hoeverre het zinvol is om landen, die verschillende inflatiepercentages kennen en verschillende commerciële rentepercentages, vast te leggen op uniforme internationale rentestanden.

Het is dan ook te hopen dat de volgende conclusie niet te optimistisch zal blijken te zijn: „Ondanks de vele obstakels, die op dit terrein nog moeten worden overwonnen kan de hernieuwde Consensus worden beschouwd als een belangrijke stap in de richting van stabilisatie van de exportkredietvoorwaarden en van een afbouw van concurrentieverstorende methodieken” 27).

24) Exportkredieten, *Euromarkt-Nieuws*, juni 1978, blz. 150-153. C.G.A. Meys, De internationale consensus en de kredietverzekering op middellange termijn, *Kredietwaardigheden*, 1/77, blz. 22-25.

25) Onder „overige” vallen de staatshandellanden en de wat minder arme ontwikkelingslanden. Het percentage van 7,75 werd o.a. toegepast voor het Protocol met Polen.

26) De VS en Canada hadden een aantal ingrijpende veranderingen voorgesteld, waarover geen overeenstemming was bereikt: verhoging van de renteminima en beperking van overheidsinterventie ten aanzien van de exportfinanciering. De VS waren ook tegen een algemene maximum krediettermijn voor zeer zware kapitaalgoederen; zie *Euromarkt-Nieuws*, juni 1978, blz. 153.

Vacatures

Functie: Blz.:

ESB van 27 september

Econoom met ervaring in de effectenhandel en/of -beheer voor Caral Consulting BV te Zaandam	984
Studiesecretaris (mnl./vrl.) (Econoom) (voor drie dagen per week) t.b.v. de Raad voor de Jeugdvorming van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk	989
Sectorhoofd (m/v) t.b.v. de afdeling Economische Zaken en Havenaangelegenheden, Bureau Economische Aangelegenheden van de Gemeente Amsterdam	992
Wetenschappelijk medewerker algemene economie voor het onlangs opgerichte Economisch Instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen	996
Gewoon hoogleraar produktbeleid en -planning voor de op te richten vakgroep Bedrijfskunde van de Produktontwikkeling van de Technische Hogeschool te Delft	996
Financieel- en sociaal-economisch redacteur t.b.v. de hoofdredacties van de Audet-dagbladen (N.V. Associatie van Uitgevers van Dagbladen en Tijdschriften)	II
Econoom (m/v) voor de Nationale Woningraad te Amsterdam	III
Bedrijfseconoom voor de Centrale afdeling internationale telecommunicatie van de PTT te Den Haag	IV
<i>ESB van 4 oktober</i>	
Stafmedewerker (m/v) t.b.v. de Afdeling 1 — financiën en economische zaken — van de provinciale griffie van de Provincie Overijssel	1015
Jonge bedrijfseconomen voor diverse afdelingen bij Unilever Bedrijven BV	1019

Functie: Blz.:

Economisch medewerker t.b.v. de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid voor het Ministerie van Algemene Zaken	1020
Bedrijfskundige t.b.v. de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid voor het Ministerie van Algemene Zaken	1020
Wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.) t.b.v. het Landbouw-Economisch Instituut, afdeling Structuuronderzoek van het Ministerie van Landbouw en Visserij	1020
Directiesecretaris (mnl./vrl.) t.b.v. de Rijkswaterstaat, Deltadienst, Directie-secretariaat van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat	III
Beleidsmedewerker (mnl./vrl.) t.b.v. het Directoraat-Generaal van Scheepvaart, Directie Scheepvaartpolitiek, afdeling Economische Zaken en Research van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat	III
<i>ESB van 11 oktober</i>	
Bedrijfseconoom t.b.v. de afdeling Bedrijfs-Economische Aangelegenheden van de Sociale Verzekeringsraad te 's-Gravenhage	IV
Jonge bedrijfseconomen voor diverse afdelingen van Unilever BV te Rotterdam	III
Planologisch-statistisch onderzoeker voor de Sectie Statistiek en Documentatie van de Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland te Haarlem	1027
Hoofd afdeling financiële, economische en algemene zaken (mnl./vrl.) t.b.v. de Rijksgebouwendienst, Regionale Directie 's-Gravenhage en omstreken voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	1038

Huisvesting in West-Europa en Noord-Amerika

DR. H. UMRATH*

Een speciaal comité van de Economische Commissie voor Europa, de regionale organisatie van de VN waarvan behalve de landen van Oost- en West-Europa ook Canada en de VS leden zijn, is sedert meer dan 30 jaar actief op het gebied van huisvesting, bouwnijverheid en ruimtelijke ordening. Naast de jaarlijkse bijeenkomsten van het Comité on Housing, Building and Planning (HBP) en drie „Working Parties” voor de drie afzonderlijke onderwerpen worden sociale, economische en technische problemen met betrekking tot huisvesting op seminaria, symposia e.d. meer in detail besproken. Een van de belangrijkste bijdragen is het Annual bulletin of housing and building statistics for Europe dat in samenwerking met de European Conference of Statisticians, eveneens een onderdeel van de ECE, tot stand komt. Onlangs werd tevens een samenvattend overzicht A statistical survey on the housing situation in the ECE countries around 1970 1) gepubliceerd.

Hoewel sedert de volks- en woningtellingen aan het begin van de jaren zeventig heel wat gebeurd is, bevat dit overzicht een groot aantal kengetallen die nog van belang zijn. Een samenvatting van de meest belangrijke reeksen, aangevuld met gegevens uit andere bronnen, betreffende West-Europa en Noord-Amerika vindt men in de tabel.

Omstreeks 1973 werd in veel landen een produktievolume bereikt dat sedertdien – behalve in België met een zeer oude woningvoorraad en lage produktie voor 1973 – niet meer werd gehaald (zie tabel, kolom 3). De achteruitgang was in Zweden, Zwitserland, Denemarken, West-Duitsland en Nederland bijzonder groot (kolom 4), met als gevolg dat tekorten van regionale en sociale aard

(minder draagkrachtigen) in nog sterkere mate dan voorheen aandacht vragen 2). Ter gelegenheid van een ECE-seminar over „Het toekomstige huisvestingsbeleid” in juni 1977 werd dan ook door verschillende deelnemers beklemdoond dat het voorbarig is ervan uit te gaan dat het kwantitatieve tekort aan woningen tot het verleden behoort en dat in het vervolg verbetering van de kwaliteit van woningen en de woonomgeving centraal dient te staan. Dit geldt ook voor Nederland, hoewel onze woningvoorraad kwalitatief niet ongunstig bij andere landen afsteekt.

De situatie in Nederland met betrekking tot de woningvoorraad blijkt minder gunstig, indien men het aantal woningen per 1.000 inwoners beschouwt, zoals dat onlangs in het persbericht n.a.v. een OESO-rapport betreffende loonkosten en woningvoorraad in tal van dagbladen is gebeurd (o.m. Het Parool en NRC Handelsblad van 15 augustus jl.). Dan staat Nederland met 322 woon-eenheden (WE) per 1.000 inwoners bijna onder aan de lijst. Nu is het onder deskundigen een bekend feit dat juist

* Lid van de Raad voor de Volkshuisvesting.

1) VN, New York, 1978, verkoopnummer E/F/R. 78 II.E.5; ook verkrijgbaar bij VN, Palais des Nations, CH 1211 Genève 10.
2) Minister Beelaerts van Blokland in juni/julijnummer van *Bouwfonds-indruk*: „er (is) nog steeds sprake van een sterke vraag naar woningen. Een vraag, die zelfs gedeeltelijk als nood is te vertalen”; staatssecretaris Brokx op 17 augustus jl. in *Wad-dinxveen*: „... het zou een sprookje zijn te denken dat het met de woningnood niet meer zo'n vaart loopt”.

Het verleden heeft immers geleerd dat men, vooral in economisch moeilijke tijden, wat ontduikingsmogelijkheden betreft grote vindingrijkheid aan de dag legde, en „De praktijk heeft intussen geleerd, dat de internationale consensus betreffende de minimum-rente en de maximum looptijd voortdurend onder druk staat van de landen, die uit alle macht proberen grote exporttransacties af te sluiten” 28). Ten einde afbrokkeling van de Consensus te vermijden kan men slechts hopen op een gunstig resultaat van de verdere besprekingen, die „in de naaste toekomst” zullen worden gehouden.

Samenvatting

In het voorgaande is gepoogd een overzicht samen te stellen van de wijze waarop onze export bevorderd wordt en recente wijzigingen in het beleid. Compleetheid wordt niet gepretendeerd; er hebben nog een aantal merendeels technische modi-

ficaties op het gebied van financiering en verzekering plaatsgevonden die niet besproken zijn. De hoofdzaken zijn er m.i. uitgelicht en van een enkele kanttekening voorzien.

Genoemd werd het streven om de Nederlandse export meer te richten op kapitaalgoederen enerzijds en de staatshandel- ontwikkelingslanden anderzijds. De daarmee samenhangende en tevens uit concurrentie-overwegingen voortvloeiende grotere exportbevordering kan worden gesplitst in maatregelen met en zonder subsidiekarakter. Tot de eerste categorie behoren de overheidsuitgaven voor exportpromotie, rente- en prijs subsidies en de financiering. De tweede groep omvat de door particuliere instellingen verzorgde financiering en verzekering, alsmede — op basis van „het voordeel van de twijfel” — de kredietverzekering door de overheid.

Hoeveel miljoenen gulden in de exportbevordering zijn

27) Exportkredieten, *Euromarkt-Nieuws*, juni 1978, blz. 153.

28) *Jaarverslag EFM*, 1977, blz. 8.

Tabel. Woningproductie en woningvoorraad in West-Europa en Noord-Amerika per 1.000 inwoners

Land	Gereedgemaakt				Voorraad		Aantal inwoners per vertrek 1970	Percentage van de voorraad voor 1919 gebouwd 1975/76	
	woningen			vertrekken	woningen	vertrekken			
	1961-1966	1971-1976	1973	1977	1973	1975/76			1970
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Nederland	8,0	10,7	11,6	8,0	57,5	322	1.512	0,66	36,9
België	5,5	6,4	5,5	—	—	395	1.684	0,59	52,8
Canada	—	10,7	11,3	10,8	—	323	1.551	0,64	20,0
Denemarken	7,7	9,3	11,1	7,8	52,8	397	1.277	0,78	42,0
West-Duitsland	10,5	9,1	11,5	6,5	49,2	383	1.392	0,72	41,7
Finland	7,1	13,5	13,4	11,8	44,8	316	973	1,02	21,4
Frankrijk	7,5	10,0	9,9	8,7	—	399	1.074	0,93	57,9
Groot-Brittannië	4,1	5,9	5,6	5,6	25,8	368	1.659	0,60	39,0
Italië	7,7	4,4	3,6	2,6	—	329	1.065	0,94	—
Noorwegen	7,2	10,2	10,2	9,5	—	365	1.494	0,67	34,5
Spanje	7,0	8,8	10,0	8,8	51,2	344	—	—	46,2
Vereenigde Staten	7,7	8,4	9,7	8,9	—	333	1.639	0,61	32,0
Zweden	11,0	10,7	12,0	6,6	50,9	394	1.464	0,68	34,0
Zwitserland	9,8	10,4	13,0	5,1	56,9	390	1.603	0,62	44,5

Bronnen: kolommen 1, 2, 7 en 8: *Housing situation in the ECE countries around 1970*, VN, New York, 1978.

Kolommen 3 en 5: *Annual bulletin of housing and building statistics for Europe 1973*, VN, New York, 1974.

Kolommen 4, 6 en 9: *Situation comparée de la construction dans les pays industrialisés*, CIDHEC/OESO, Parijs, 1978.

dit gegeven gemakkelijk tot verkeerde conclusies kan leiden. Immers, een land met veel grote gezinnen – van b.v. 4 personen – heeft uiteraard minder WE per 1.000 inwoners nodig dan een land met overwegend kleine (2-persoons)gezinnen. Ten gevolge van onze buitengewone, in West-Europa unieke, geboortegolf na de bevrijding staat Nederland met 3,2 personen per huishouden (p.p. hh.) samen met Canada (3,5 p.p. hh.) en 323 WE per 1.000 inwoners) verreweg aan de top. Behalve in Frankrijk (3,06 p.p. hh.) en Finland (3,0) lag in de overige landen in 1970 het aantal personen per huishouden beneden de 3,0.

Betere maatstaven zijn dan ook: het aantal vertrekken per 1.000 inwoners (kolom 7) of omgekeerd, het aantal inwoners per vertrek (kolom 8). In beide gevallen worden Nederland en Canada slechts door België, Groot-Brittannië, de VS en Zwitserland overtroffen.

Een andere indicator voor de gemiddelde kwaliteit is het bouwjaar, dus a.h.w. de „leeftijd“ van de voorraad. Volgens het Centre Intergouvernemental de Documentation sur l'Habitat et son Environnement pour les Pays de la CEE (CIDHEC) is in dit opzicht de situatie het gunstigst in Canada en Finland: resp. slechts 20,0 en 21,4% van de bestaande woningvoorraad werd voor 1919 gebouwd (kolom 9). Aansluitend komen Zweden, de VS, Noorwegen en Nederland. België en Frankrijk zijn de hekkensluiters. De overige landen vormen met 39 (Groot

Brittannië) en meer procent voor de eerste wereldoorlog gebouwde WE de middenmoot.

Gaat men uit van deze maatstaven, dan slaat Nederland vergeleken met de meeste industrielanden dus geen slecht figuur. Misschien is de situatie minder gunstig wat betreft de woonoppervlakte: veel kleine vertrekken zoals die in de periode 1950-1970 vaak tot stand zijn gekomen hebben tot gevolg dat vele gezinnen tegenwoordig voor ruimere huizen en ook appartementen in de markt zijn. Helaas staan t.a.v. deze maatstaf geen vergelijkbare gegevens ter beschikking.

Het boven geschetste relatief gunstige beeld mag geen reden zijn om op onze lauweren te gaan rusten. De gevolgen van de sterke bevolkingsgroei in de jaren vijftig en zestig van ca. 12,6 per 1.000 inwoners, de stadvernieuwing en de bevrediging van de behoefte van een- en tweepersoonshuishoudens zullen met name in de randstad nog voor een reeks van jaren zware eisen aan het volkshuisvestingsbeleid stellen. Het feit dat reeds nu de productie ver achterblijft bij de door het Bouwcentrum en het EIB in opdracht van het departement berekende behoefte van 126.000 WE per jaar betekent dan ook dat dertig jaar na het einde van de oorlog de oplossing van het woningprobleem voor tienduizenden gezinnen nog niet in zicht is.

H. Umrath

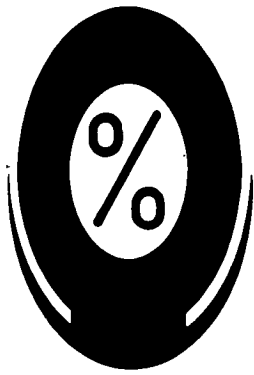
gestoken, en voor hoeveel miljarden guldens aan exportopbrengst dit tot gevolg heeft gehad is uiteraard niet exact te bepalen, mede door de niet te berekenen effecten van reclame, deelname aan beurzen, achtergestelde leningen en belastingfaciliteiten e.d. Wel valt iets te zeggen over de bijdragen in de rente en de financiering, ook al kan slechts de invloed hiervan globaal worden aangegeven. Uitgaande van een subsidiebedrag van 3 à 4% (nu waarschijnlijk wat realistischer dan de eerder vermelde 1,69%) zou bij volledige benutting van matchingfonds, rente-overbrugging en EFA voor ongeveer f. 5 mrd. aan export gerealiseerd kunnen worden. Nemen we aan, dat van de totale ontwikkelingshulp de helft tot tweederde gebonden zal zijn, dan vloeit hier op den duur voor rond f. 2 mrd. aan financiering uit voort.

Aangezien de fondsen die in de kosten van financiering bijdragen voornamelijk betrekking hebben op kapitaalgoederen, is het, gezien het aandeel van de kapitaalgoederen in ons exportpakket en gezien de verdeling over de landengroepen,

vrijwel zeker dat verreweg het grootste deel van onze kapitaalgoederenexport naar niet-EG-landen op enigerlei wijze steun ontvangt.

In hoeverre de genoemde steunmaatregelen „tijdelijk“ zijn valt te bezien. Niet voor niets hoort men wel het gezegde, dat niets zo permanent is als een tijdelijke maatregel. Veel zal afhangen van wat het internationale overleg oplevert m.b.t. de inperking van de concurrentievervalsing; betoogd is dat men noodzakelijkerwijs alle aspecten van de exportbevordering bij dit overleg dient te betrekken. Of deze krachtinspanning in een aantal rondes de komende jaren kan worden geleverd is de vraag; het zal daarvan afhangen of we kunnen terugkeren naar meer normale handelsverhoudingen of dat we veroordeeld zijn tot het leren leven met een toenemende concurrentievervalsing bij goederen- en landengroepen, waarop Nederland zich meer wenst te richten.

A.A. van de Visse

Programmeringsmodellen voor financiële planning

DRS. H. J. J. BRONSEMA
DRS. J. A. SCHIPPERIJN
DRS. F. M. TEMPELAAR

In het voorgaande artikel 1) in deze rubriek is aandacht besteed aan de theorie inzake de investeringsselectie door ondernemingen. Deze beschouwing startte met een bespreking van het (neo-klassieke) micro-economische consumptie-investeringsmodel en mondde uit in de presentatie van een programmeringsmodel voor de planning van investeringen volgens de benadering van Weingartner. In dit vervolgartikel zullen we eerst nog enige aandacht aan dit laatste model besteden. Daarna zal worden ingegaan op een wat uitgebreider type model voor financiële planning, dat o.m. berust op de boekhoudkundige afbeelding van het ondernemings„gebeuren” en tevens aansluit bij een gedragstheoretische benadering van de besluitvorming in de onderneming.

Eindwaarde-maximalisatie; dividenduitkering

In het „horizonmodel” volgens Weingartner wordt voor een bepaald planningstijdvak uit een gegeven verzameling investeringsprojecten de optimale projectcombinatie geselecteerd, binnen het kader van gegeven vermogensbeperkingen („capital rationing”) voor elk van de perioden. Als doelstelling bij de projectkeuze geldt de maximalisatie van de waarde van de onderneming aan het einde van het planningstijdvak. Deze doelstelling is in beginsel een herleide versie van de *contante-waardemaximalisatie*, die volgens de micro-economische gedachtegang bij de investeringsbeslissing zou moeten worden nagestreefd. Immers, als de interestvoet (= disconteringsvoet) vaststaat, is een waarde aan het begin van een tijdvak (contante waarde) met behulp van de interestfactor rechtstreeks te herleiden tot een waarde aan het einde van dat tijdvak (eindwaarde). Maximalisatie van de ene waarde komt dus overeen met maximalisatie van de andere. Het horizonmodel sluit dan ook op dit punt aan bij het micro-economische model en we zagen reeds op welke wijze het probleem van de disconteringsvoet in het geval van een onvolkomen vermogensmarkt in het horizonmodel werd opgelost.

De doelstelling van eindwaarde-maximalisatie dient aldus het belang van de eigenaren-consumenten, net zoals dat het geval was met de contante-waardemaximalisatie in het micro-economische consumptie-investeringsmodel. Ten ein-

de nog uitdrukkelijker met consumptie door de eigenaren rekening te kunnen houden, is het mogelijk in het horizonmodel een periodieke uitkering aan deze eigenaren (*dividend*) op te nemen. Dit impliceert voor de specificatie van het model o.m. dat in de budgetrestricties (d.z. de ongelijkheden sub (2) in het eerder 1) gepresenteerde model) het dividend per periode als additionele uitgave wordt opgenomen. Het is dan vervolgens ook mogelijk een gewenste ontwikkeling, bijvoorbeeld een minimale groei, van dit periodieke dividend in de loop van het planningstijdvak in het model op te nemen. Dit kan geschieden door toevoeging van additionele „constraints” aan de specificatie 2).

De uitbreiding van het model met een periodieke consumptieve uitkering is om twee redenen interessant. In de eerste plaats zij er op gewezen, dat er sprake is van een onvolkomen vermogensmarkt. Volgens de micro-economische analyse is er dan geen separatie van investerings- en consumptiebeslissingen mogelijk. Het is dus, ook theoretisch, zeer relevant in het horizonmodel voor de investeringsplanning rekening te houden met consumptieve uitkeringen (hoewel op de geschetste wijze in het model uiteraard geen expliciete relatie bestaat met de consumptie-tijdvoorkeur van de eigenaren).

In de tweede plaats moet worden bedacht, dat het gewicht van de geldende vermogensbeperkingen direct wordt beïnvloed door de dividenduitkeringspolitiek. Een wijziging van de dividenduitkeringen (beheersbare variabelen!)

maakt de vermogensbeperking per periode meer of minder knellend voor de investeringsselectie. De „capital rationing” verliest voor de onderneming zijn absolute karakter en wordt voor een deel beheersbaar door de ondernemingsleiding 3). De vermogensrestrictie krijgt mede het karakter van „internal rationing” 4).

Met de introductie van de dividendpolitiek is tevens de financieringsproblematiek („in enge zin”) in het model uitgebreid: naast de, tot een maximum begrensde, mogelijkheid tot inlenen (aanpakken van vreemd vermogen) verschijnt de mate van interne financiering als beslissingsprobleem (in de vorm van „de mate van niet-uitkeren”). Het model krijgt aldus betrekking op de simultane planning van investeringen en financiering voor een bepaald tijdvak en het ligt voor de hand ook de mogelijkheid tot het afzonderlijk aantrekken van additioneel eigen vermogen op te nemen. We zullen aanstonds tonen hoe een model, waarin o.a. hierin is voorzien, zou kunnen worden gespecificeerd. Daartoe maken we aan de hand van het voorgaande eerst enige opmerkingen over het „beeld” van de (financiële) besluitvorming in de onderneming, dat ten grondslag ligt aan de door ons gekozen specificatie.

1) Zie *ESB* van 13 september 1978.

2) Zie H. M. Weingartner, Criteria for programming investment project selection, *Journal of Industrial Economics*, november 1966, i.h.b. blz. 72. Hier blijkt ook dat het dan ook mogelijk is de doelstellingsfunctie te formuleren in termen van het toekomstige dividend. We gaan niet in op deze wijziging van het model.

3) In de literatuur is in dit verband de situatie beschouwd, waarin voor de onderneming „capital rationing” geldt en de eigenaren daarentegen onbeperkt vermogen zouden kunnen aantrekken op een volkomen vermogensmarkt. Voor een bespreking van de micro-economische consequenties van een dergelijke constructie, zie: H. M. Weingartner, Capital rationing, n authors in search for a plot, *Journal of Finance*, december 1977.

4) Vgl. H. Bierman en S. Smidt, *The capital budgeting decision*, New York, 1975, hfst. 8.

Budgetten en meervoudige doelstructuur

In het horizonmodel spelen de per periode gespecificeerde vermogensrestricties een belangrijke rol. Tot dusverre hebben we gesteld dat deze voortvloeien uit een binnen de onderneming voor investeringen beschikbaar bedrag (b_t in de modellspecificatie 5) en een exogeen gegeven („door de markt opgelegde”) beperking van het leenbedrag (I_{max}). We zagen reeds dat de „hardheid” van deze laatste beperking betrekkelijk is in het licht van het instrument van de dividendpolitiek. Meer in het algemeen kan worden gesteld, dat vermogensrestricties bij de investeringsbeslissing voor een groot deel zullen voortvloeien uit het totale „interne” planningproces; ze zijn in belangrijke mate „zelf opgelegd” door de onderneming 6) in het kader van de budgettering als middel voor de planning en beheersing van de organisatie. Deze voorstelling van zaken sluit aan bij hetgeen we aan het slot van het vorige artikel 1) hebben opgemerkt aangaande het gedeeltelijk „loskoppelen” van de investeringsbeslissing van de marktnormen (in tegenstelling tot de afbeelding volgens het micro-economische model). Op deze wijze worden vermogensrestricties in het navolgende model gezien: ze hangen af van en zijn verweven met uiteenlopende randvoorwaarden, zowel van „interne” als van „externe” aard, die aan de financiële structuur van de onderneming worden gesteld.

Het beeld van de planning dat we hierbij toepassen berust op de *intergedragstheorie* van de onderneming. In eerdere artikelen is deze reeds uitvoerig besproken 7). Daarbij is o.m. gesteld dat volgens deze benadering de doelstelling van de onderneming een meervoudige structuur zal hebben, die wordt gezien als een verzameling randvoorwaarden of *aspiratieniveaus* waaraan simultaan moet worden voldaan om van een „levensvatbare organisatie” te kunnen spreken.

In deze zin wordt de doelstelling in het navolgende model gespecificeerd als een verzameling „constraints” in een programmeringsmodel. En op dit punt betreft dit model in feite slechts een uitbreiding van het tot dusverre besproken model. Naast, of in plaats van de beschreven horizonwaarde als doelvariabele, zullen bij wijze van voorbeeld een aantal aspiraties inzake liquiditeit, rentabiliteit, solvabiliteit, dividendpolitiek (die in het voorgaande reeds als voorbeeld werd geïntroduceerd!) en groei in het model worden opgenomen. Het model betreft een *simultane planning* van investeringen en financiering; de consequenties van investerings- en financieringsalternatieven strekken zich uit over *meer perioden* en worden beoordeeld op grond van *meer criteria*.

Boekhoudkundige afbeelding

Het model berust op een weergave van „het financiële gebeuren” met behulp van boekhoudkundige overzichten (balans, resultatenrekening enz.). Het karakter van de genoemde aspiraties sluit hierbij aan. Het al of niet bevredigend zijn van alternatieven (investeringsprojecten, financieringsvormen en -hoeveelheden enz.) wordt beoordeeld door de consequenties van deze alternatieven van periode tot periode „door te rekenen” en te confronteren met de gestelde aspiraties (en eventuele andere randvoorwaarden). Het model genereert aldus geprognoseerde balansen, resultatenrekeningen, liquiditeitsbegrotingen (en eventueel staten van herkomst en besteding van vermogen) voor elke periode van het planningtijdvak.

Uit een bevredigende oplossing, d.i. een in het licht van de aspiraties toelaatbare tijdruimtelijke ontwikkeling van de boekhoudkundig weergegeven financiële structuur, blijkt dan de bevredigende selectie van investeringsprojecten, financieringsvormen enz. Het model fungeert derhalve o.m. als een „financial statement simulator” 8), waarin de relatie wordt gelegd tussen het boekhoudkundige systeem en de investerings- en financieringsplanning 9). De via het model verkregen uitkomsten kunnen daarmee, naast hun functie in het kader van de beslissingsvoorbereiding, ook *achteraf* (als de beslissingen genomen zijn) informatie verschaffen ten behoeve van voortgangcontrole, bijsturing en eventuele herplanning.

Voor het model worden de volgende, sterk vereenvoudigde, boekhoudkundige overzichten als uitgangspunten genomen, geldend voor elke periode van het planningtijdvak ($t = 1, \dots, T$); aan de hand hiervan wordt tevens een deel van de gehanteerde symbolen gedefinieerd 10).

Balans per ultimo periode t

Reële activa	R_t	Eigen vermogen	E_t
Vorderingen (uitleenbedrag)	U_t	Vreemd vermogen (inleenbedrag)	I_t
Liquide middelen	L_t		
Geïnvesteed vermogen	TV_t	Totale vermogen	TV_t

Resultatenrekening over periode t:

Netto ontvangsten 11) af: Afschrijvingen	Z_t AFS_t
Inkomen vóór interest en belastingen	$IVIB_t$
bij: Ontvangen interest af: Betaalde interest	$r_u \cdot U_{t-1}$ $r_i \cdot I_{t-1}$
Winst vóór belastingen af: Belastingen	WB_t BEL_t
Netto winst	W_t

Winstverdeling:

Winstuitkering (dividend)	DU_t
Winstinhouding (reservering)	RS_t
	W_t

Op basis hiervan wordt het model gespecificeerd in de vorm van een lineair programmeringsmodel, met een gemengd-geheeltalig karakter (vanwege de ondeelbaarheid van investeringsprojecten). Het sluit in essentie aan bij het horizonmodel van Weingartner; zoals reeds vermeld zijn er twee wezenlijke uitbreidingen: a. de boekhoudkundige „ondergrond”, waardoor het model de ontwikkeling per periode expliciet kan voortbrengen en b. de meervoudige doelstructuur, waarbij de investeringsselectie e.d. tot bevredigende i.p.v. optimale oplossingen zal leiden.

5) Dit bedrag b is in het model van Weingartner gelijk aan de netto kasstroom, die de onderneming, zoals deze op $t = 0$ bestaat, in de onderhavige periode van het planningtijdvak zal voortbrengen als er geen verdere investeringen na $t = 0$ zouden worden gedaan.

6) Weingartner spreekt van „self imposed expenditure limits” (t.a.p., 1977). Voor een uitvoerige argumentatie zij o.m. verwezen naar zijn *Mathematical programming and the analysis of capital budgeting problems*, Englewood Cliffs (N.J.), 1963, hfst. 6.

7) Zie b.v. het artikel van Bronsema en Tempelaar in *ESB* van 26 april 1978.

8) Vgl. W. T. Carleton, C. L. Dick en D. H. Downes, Financial policy models: theory and practice, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, december 1973.

9) Vgl. in dit verband het artikel van Bouma en Feenstra in *ESB* van 24 mei 1978. Zoals door deze auteurs wordt aangestipt, schuilen er belangrijke problemen in de samenhang tussen economisch-financiële waarden en boekhoudkundige grootheden.

10) De reeds in het kader van het horizonmodel gebezigde symbolen zijn hier aangehouden. Een veronderstelling die bij gebruik van de gepresenteerde grootheden wordt gemaakt, is dat balansgrootheden alleen aan het einde van een periode veranderen, en dat „stromen” volgens de resultatenrekening steeds aan het einde van de periode vallen. Het zal duidelijk zijn dat dit en de hoge mate van aggregatie van de weergegeven boekhoudkundige grootheden, de beslissingsproblematiek sterk simplificeert. Een specificatie van het probleem in een groter aantal „deelposten” vergroot weliswaar de omvang van het model, maar verandert de structuur niet wezenlijk. Uiteraard heeft een en ander wel wezenlijke consequenties op het gebied van de implementatie.

11) Deze netto ontvangsten komen overeen met de in het vorige artikel gedefinieerde kasstromen van investeringsprojecten (de onderneming kan worden beschouwd als een projectcombinatie) met dien verstande, dat negatieve kasstromen (investeringsbedragen) niet in de thans gedefinieerde Z zijn opgenomen, aangezien ze geen invloed hebben op de winst W (uiteraard wel op R en L , zoals in het vervolg zal blijken). Een essentiële veronderstelling bij de resultatenrekening is, dat alles „op kasbasis” geschiedt, waardoor het volledige bedrag van winst + afschrijvingen een netto kasstroom vormt. Met deze veronderstelling wordt een belangrijk probleem in het kader van noot 9 omzeild. Voorts wordt geen onderscheid gemaakt tussen fiscale en bedrijfseconomische winstbepaling.

Boekhoudkundige vergelijkingen van het model 12)

De samenhang tussen de boekhoudkundige grootheden wordt in het model gespecificeerd door een aantal vergelijkingen, die deels het karakter van definities hebben en deels de relaties tussen grootheden op opeenvolgende tijdstippen vastleggen. Voor zover ze rechtstreeks uit de voorgaande boekhoudkundige overzichten zijn af te leiden, lichten we ze niet verder toe.

Voor t , een periode van het planningstijdvak, geldt $t = 1, \dots, T$; voor j , de index die één van de mogelijke investeringsprojecten aanduidt, geldt $j = 1, \dots, m$. De symbolen in hoofdletters duiden in principe op beslissingsvariabelen of hulpvariabelen die afhangen van beslissingsvariabelen. Symbolen in kleine letters duiden meestal op parameters, die als gegevens in het model moeten worden ingevoerd.

Balansgelijkheden:

$$TV_t = R_t + L_t + U_t \quad (1)$$

$$TV_t = E_t + I_t \quad (2)$$

Reële activa:

$$R_t - R_{t-1} = INV_t - AFS_t \quad (3)$$

Voor INV_t , de totale investeringsom in periode t , geldt $INV_t = \sum_j z'_{ij} \cdot X_j$.

Hierin is z'_{ij} het investeringsbedrag voor project j (13) en X_j is de beslissingsvariabele die acceptatie ($X_j = 1$) of niet-acceptatie ($X_j = 0$) van project j aangeeft. Via de vergelijking voor INV_t worden de investeringsbedragen van alle projecten die in periode t starten — voor zover ze althans worden geselecteerd! — overgebracht naar (3) en komen ze op die manier op de balans per ultimo t terecht. Het bedrag AFS_t kan in principe op een analoge wijze worden bepaald uit de afschrijvingen van individuele projecten die vóór periode t zijn geselecteerd, en op grond van de beginwaarde van de reële activa van de onderneming (op $t = 0$).

Liquide middelen:

$$L_t - L_{t-1} = b_t + \sum_j z_{ij} \cdot X_j - U_t + (1+r_u)U_{t-1} + I_t - (1+r)I_{t-1} - BEL_t + EM_t - DU_t \quad (4)$$

Het rechterlid van deze vergelijking vat alle kasstromen in periode t samen. EM_t duidt op een eventuele ontvangst wegens additioneel aangetrokken eigen vermogen (emissie). Inlenen (I_t) en uitlenen (U_t) geschiedt steeds voor één periode. De parameter b_t geeft de netto ontvangsten weer in periode t uit de „huidige” onderneming (zie ook voetnoot 5). Via $X_j = 1$ of $X_j = 0$ worden de netto ontvangsten z_t van project j al of niet ingebracht in de totale ontvangstenstroom van periode t . Er geldt $b_t + \sum_j z_{ij} \cdot X_j = Z_t - INV_t$, aangezien de z_t -reeks van elk project ook het investeringsbedrag omvat (eerder aangeduid met z'_t (vgl. voetnoot 13)).

Er zij op gewezen dat in vergelijking (4) de budgetrestrictie uit het eerder 1) gepresenteerde horizonmodel is opgenomen. Dit blijkt duidelijk als we deze restrictie herschrijven als

$$b_t + \sum_{j=1}^m z_{jt} \cdot X_j - U_t + (1+r_u)U_{t-1} + I_t - (1+r)I_{t-1} \geq 0.$$

De specificatie van vergelijking (4) sluit aan bij een staat van herkomst en besteding van vermogen („funds flow statement”) die resulteert in de liquiditeitsmutatie.

Dividend en eigen vermogen:

$$DU_t = W_t - RS_t \quad (5)$$

$$E_t - E_{t-1} = RS_t + EM_t \quad (6)$$

Winst:

$$W_t = (1-f) \cdot (Z_t - AFS_t + r_u \cdot U_{t-1} - r_i \cdot I_{t-1}) \quad (7)$$

Dit volgt uit de resultatenrekening. De parameter f geeft de (constant veranderde) belastingvoet weer. Onder (4) bleek reeds dat Z_t kan worden bepaald als $Z_t = b_t + \sum_j z_{jt} \cdot X_j + INV_t$ (zie ook de noten 13 en 11). En omtrent AFS_t werd onder (3) een opmerking gemaakt.

Deze rubriek wordt verzorgd door de vakgroep Bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit Groningen

Aan de hand van de aldus gespecificeerde vergelijkingen voor alle perioden, en gegeven alle parameters en „startwaarden” voor R_0, L_0, U_0, E_0 en I_0 , kunnen zeer vele alternatieve ontwikkelingen van financiële structuur en winst (en winstverdeling) voor het planningstijdvak worden gegenereerd, afhankelijk van de beslissingen inzake $X_j, EM_t, DU_t, I_t, U_t$ enz. Elke „set” beslissingen levert een reeks toekomstige balansen en resultatenrekeningen.

Aspiratie-restricties van het model

Aan deze veelheid van alternatieve mogelijkheden worden beperkingen opgelegd in de vorm van randvoorwaarden en aspiraties die de meervoudige doelstructuur van het financiële beleid weergeven. We specificeren een aantal van dergelijke restricties (varianten en geheel andere zijn zeker mogelijk!).

a. „Capital rationing”: $I_t \leq I^*$; I^* is aspiratieniveau (parameter) 14). Op deze wijze kan een door de ondernemingsleiding vastgestelde inleenbeperking („internal rationing”) als uitgangspunt voor de planning en budgettering worden geformuleerd. Op overeenkomstige wijze zou ook een beperking kunnen worden geformuleerd ten aanzien van het aantrekken van eigen vermogen (hoeveelheid of/ en emissiefrequentie). Uiteraard zou de restrictie a ook een

„harde” marktbeperking kunnen zijn (dit maakt thans nog geen verschil voor het model; in het vervolg kan dit evenwel belangrijk worden).

b. *Groei*: $R_t \leq (1+g^*)R_{t-1}$. Het ongelijkteken zou ook andersom kunnen staan (minimaal vereiste groei i.p.v. maximaal toelaatbare); beide vormen zijn ook tegelijk mogelijk met verschillende aspiratieniveaus.

c. *Liquiditeit*: $L_t \geq L^*$. Hierbij kan o.m. gedacht worden aan handhaving van het financiële weerstandsvermogen.

d. *Solvabiliteit en financiële hefboomwerking*: $I_t \leq \lambda_B^* \cdot E_t$ en $I_t \geq \lambda_0^* \cdot E_t$; $\lambda_B^* > \lambda_0^*$. Het kan gewenst zijn de verhouding tussen het vreemde en het eigen vermogen naar beneden te begrenzen in verband met een mogelijk voordeel vanwege financiële hefboomwerking en naar boven vanwege handhaving van weerstandsvermogen, kredietwaardigheid en solvabiliteit.

e. *Rentabiliteit*: $IVIB_t \geq r_{TV}^* \cdot TV$ inzake het totale vermogen; en/of $W_t \geq r_E^* \cdot E_t$ inzake het eigen vermogen.

f. *Dividendpolitiek*: $DU_t \geq d^* \cdot E_{t-1}$. De dividenduitkering wordt hier eenvoudigheidshalve gerelateerd aan de omvang van het eigen vermogen aan het begin van de periode (= omvang tijdens de periode). Een streven naar dividendstabilisatie zou kunnen leiden tot een gelijkteken in de restrictie (of een tweede restrictie met een bovengrens).

De doelstellingsfunctie in het model

Alle tot dusverre gespecificeerde gelijkheden en ongelijkheden (voor alle waarden van t) vormen te zamen de „constraints” van het programmeringsmodel 15). De vraag is nu, hoe de doelstellingsfunctie moet luiden, zonder welke voor dit model, zijnde een lineair programmeringsmodel, geen eindoplossing kan worden gevonden. We zouden hiervoor de doelstellingsfunctie uit het

12) De navolgende specificatie berust voor een belangrijk deel op: H. J. J. Bronsema en F. M. Tempelaar, Doelprogrammering en de financiële structuur van de onderneming, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfs-huishoudkunde*, mei/juni 1973. Voor gewenste nadere toelichtingen op het model zij naar dit artikel verwezen.

13) Het symbool z' wordt dus gebruikt om de negatieve waarde ($z' > 0$) uit de gegeven z -reeks (netto ontvangsten) van elk project aan te duiden. In het eenvoudige geval heeft ieder project slechts voor één waarde van t een waarde voor z' , nl. in de periode waarin volgens de gegevens het project kan worden gestart.

14) Dit aspiratieniveau kan, evenals alle volgende, eventueel per periode verschillen. Ter wille van de overzichtelijkheid in de notatie blijft de index t bij deze parameters echter steeds achterwege. Aspiratieniveau-parameters worden steeds aangeduid met een sterretje.

15) Ten einde een gangbare specificatie te verkrijgen, moeten dan alle variabelen „naar de linker kant” worden gebracht. Dus b.v. vergelijking (1) wordt: $TV - R - L - U = 0$.

horizonmodel kunnen nemen (in een enigszins uitgebreide vorm): maximaliseer $\sum \hat{z}_j X_j + L_T + U_T - I_T$, waarin \hat{z}_j een contante (rest-)waarde is voor elk project dat nog „doorloopt” na $t = T$ (vgl. ook het vorige artikel 1) blz. 936). Vereenvoudigd zou deze doelstelling kunnen luiden als: maximaliseer E_T 16).

Een dergelijke maximalisatie is echter niet verenigbaar met de aard van de doelstructuur („satisfying”) die wij als uitgangspunt hebben genomen. Bovendien is het zeer wel mogelijk dat de gehanteerde aspiratie-„constraints” onderling zodanig strijdig zijn dat er niet eens een toelaatbare oplossing voor het model bestaat. Aan deze beide punten kan tegemoet worden gekomen door het model geschikt te maken voor *doel-programmering*, een variant van lineaire programmering (het gemengd-geheeltalige karakter kan hierbij gehandhaafd blijven). Dit impliceert in ons geval een aanpassing van de restricties a t/m f. Als voorbeeld nemen we f inzake de dividendpolitiek. In de gewijzigde vorm luidt deze restrictie: $DU_t - d^* \cdot E_{t-1} + y_d^- - y_d^+ = 0$. De hulpvariabelen y_d^+ en y_d^- geven de afwijkingen weer t.o.v. het geaspireerde niveau. Het streven naar de eerder gestelde dividendaspiratie impliceert dat de afwijkingsvariabele y_d^- zo klein mogelijk dient te worden. Zou gestreefd worden naar dividendstabilisatie, dan dienen beide afwijkingsvariabelen te worden geminimaliseerd.

Op analoge wijze 17) kunnen de overige aspiratie-restricties worden aangepast (elk paar afwijkingsvariabelen moet voorzien worden van een index t; we hebben die in ons voorbeeld weggelaten). En afhankelijk van de aard van de aspiraties blijkt dan bij elke restrictie of y^+ dan wel y^- (c.q. beide) moeten worden geminimaliseerd. De *doelstellingsfunctie* van het model luidt dan: minimaliseer de som van alle afwijkingsvariabelen die op grond van de aard van elk der aspiraties zo klein mogelijk moeten worden gemaakt 18). En eventueel kan de oorspronkelijke doelstellingsfunctie inzake de horizonwaarde ook in de vorm van een aspiratierestrictie (gericht op een minimaal gewenste eindwaarde) worden geherformuleerd en via de afwijkingsvariabele y^- in de nieuwe doelstellingsfunctie „meedoen”.

Aldus is bereikt dat het model „zoekt” naar een *bevredigende* ontwikkeling van resultaat en financiële structuur in het licht van verschillende, nevensgeschikte criteria. De criteria als aspiratieniveaus zijn niet „keihard” (te minimaliseren afwijkingsvariabelen kunnen positief blijven) en ondanks eventuele onderlinge onverenigbaarheid van aspiratieniveaus levert het model in principe steeds een oplossing (waarin dus bepaalde afwijkingsvariabelen positief zijn en zodoende aangeven aan welke aspiraties niet kan worden voldaan).

Slot

We zijn thans beland bij een benadering van het investeringsvraagstuk van de onderneming die in vrijwel alle opzichten verschilt van de benadering van dit vraagstuk volgens het micro-economische consumptie-investeringsmodel. De essentie van dit verschil berust op het verschil in de onderliggende afbeelding van besluitvorming volgens de micro-economische benadering enerzijds en de gedragstheoretische benadering anderzijds.

Nu moet wel uitdrukkelijk worden opgemerkt, dat het gespecificeerde model slechts een beperkt aspect van de gedragstheoretische benadering betreft. Het gaat als het ware om de „top van de ijsberg”: het proces van vorming van aspiraties, zoeken naar alternatieven, onderhandelen en aanpassen van aspiratieniveaus enz. blijft verscholen 19). Het model dient de planning, *gegeven* de alternatieven en de aspiratieniveaus, en lijkt als zodanig een statische functie te hebben. Het kan echter ook in dynamische zin functioneren in het proces van de financiële besluitvorming door het „interactief” te gebruiken. Indien het model aangeeft dat er geen bevredigende oplossing voor de investeringsplanning mogelijk is, blijkt uit de modeloplossing waar de schoen wringt (sommige afwijkingsvariabelen blijven positief). Dit kan richting geven aan het zoek- en aanpassingsproces, en een gewijzigde „definitie” van de beslissings-situatie kan vervolgens opnieuw worden doorgerekend en de consequenties kunnen aan de beslisser(s) worden voorgelegd.

We besluiten met een tweetal opmerkingen aangaande het model. De eerste betreft de gehanteerde veronderstelling van volledige zekerheid inzake toekomstige grootheden zoals cash flows van investeringsprojecten, interestvoeten enz. Uiteraard is dit weinig realistisch en vormt als zodanig een obstakel voor implementatie. Zonder erop in te gaan noemen we twee wegen waarlangs het bestaan van onzekerheid zou kunnen worden geïncorporeerd. Eén methode kan zijn in dit type model stochastische grootheden op te nemen en voor de oplossing bijvoorbeeld aansluiting te zoeken bij technieken van stochastische programmering 20). Een andere methode kan zijn dit deterministische model te gebruiken voor het genereren van alternatieve rijdrumtelijke ontwikkelingen op basis van bijvoorbeeld optimistische en pessimistische schattingen. In dit verband zij ook gewezen op de functie die budgettering kan hebben als middel tot „reductie van onzekerheid” door vereenvoudiging van de beslissings-situatie 21).

Ten slotte zij nogmaals gewezen op de gedeeltelijke „loskoppeling” van de vermogensmarkt, die ten grondslag ligt aan de opzet van het laatste model. Volgens

RECTIFICATIE

In het vorige artikel in deze rubriek, gepubliceerd in *ESB* van 13 september jl., zijn enkele storende fouten geslopen in het model op blz. 936. De correcte specificatie luidt als volgt.

Maximaliseer:

$$\sum_{j=1}^m \hat{z}_j X_j + U_T - I_T \quad (1)$$

onder de voorwaarden:

$$\sum_{j=1}^m -z_{ij} X_j + U_t - (1+r_t)U_{t-1} - I_t +$$

$$(1+r_t)I_{t-1} \leq b_t, \quad t = 1, \dots, T \quad (2)$$

$$I_t \leq I_{\max}, \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

$$X_j = 0 \text{ of } 1 \quad j = 1, \dots, m \quad (4)$$

$$U_t, I_t \geq 0 \quad t = 1, \dots, T \quad (5)$$

$$U_0 = I_0 = 0$$

de micro-economische benadering is de onderneming volledig onderworpen aan de „tucht” van de markt: b.v. de investeringsbeslissing hangt in principe direct en uitsluitend af van het markt-criterium. Het laatste model gaat ervan uit dat ondernemingen een zekere autonomie hebben t.o.v. de markt. Een onderneming is niet slechts een doorgeefluik voor vermogen, waarbij de beslissingsregel vastligt, maar er is ruimte voor de participanten in de organisatie zelf voor een deel de beslissings-situatie te definiëren, criteria te formuleren en aan te passen. Met name een interactief gebruik van het door ons beschreven type model kan bijdragen tot een beter inzicht in wenselijkheden en mogelijkheden.

H. J. J. Bronsema
J. A. Schipperijn
F. M. Tempelaar

16) Dan is wel een „post horizon”-voorziening nodig; vgl. b.v. Weingartner, t.a.p., 1966, blz. 73. Dit punt is ook van belang bij onze uiteindelijke modelformulering.

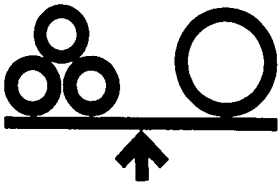
17) Voor een uitvoeriger toelichting, zie Bronsema en Tempelaar, t.a.p., 1973. Daar wordt ook dieper ingegaan op de methode van doelprogrammering.

18) We laten de formele specificatie van deze doelstellingsfunctie rusten en gaan ook niet in op de mogelijkheid tot differentiatie tussen aspiraties door middel van het toevoegen van wegingscoëfficiënten aan afwijkingsvariabelen in de doelstellingsfunctie. De lezer zij verwezen naar noot 12.

19) In de eerste serie bijdragen aan deze rubriek heeft Bosman o.m. vanuit de systeem-benadering aandacht besteed aan het expliciteren van dit proces. Vgl. b.v. *ESB* van 21 februari, 11 juli en 8 augustus 1973. Vgl. ook A. Bosman, *Een metatheorie over het gedrag van organisaties*, Leiden, 1977, i.h.b. hfst. 4.

20) Vgl. b.v. J. K. Sengupta, *Stochastic programming*, Amsterdam, 1972.

21) Vgl. het artikel van Bronsema in *ESB* van 28 juni 1978.

Het financieringsbeleid van de overheid

DRS. R. A. R. VAN DEN BOSCH*

Volgens de onlangs verschenen Miljoenennota 1979 zal het financieringstekort van de overheid, dat op grond van Bestek '81 in 1981 4 à 5% van het nationaal inkomen moet bedragen, in 1979 verder oplopen tot 6%. In het navolgende zal worden ingegaan op enkele aspecten van het financieel-economisch beleid en de consequenties die dit kan hebben voor de liquiditeitsontwikkeling in 1979.

Bestek '81

Het financieel-economische meerjarenbeleid van de regering is gericht op de bestrijding van werkloosheid en inflatie. Daartoe is een matiging van de toename van de arbeidskosten een belangrijk instrument. Hierdoor wordt o.a. een aanzet gegeven tot een verbetering van de rendementspositie van het bedrijfsleven en daardoor tot het behoud van bestaande en de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen. De regering wil echter ook de koopkracht handhaven van „het overgrote deel van de bevolking”, zodat matiging van de arbeidskosten gepaard moet gaan met een beperking van de collectieve lasten, de inkomsten van de collectieve sector. Deze afremming van de lastenstijging (de regering kiest in feite voor een stijging van de lasten die niet uitgaat boven de stijging van het nationaal inkomen) zou tot een vergroting van het financieringstekort van de overheid leiden. De regering heeft echter het standpunt van de Interdepartementale Studiegroep Begrotingsruimte overgenomen, dat het tekort van de overheid dient te worden teruggebracht tot een bedrag van 4 à 5% van het nationaal inkomen. Dit heeft tot gevolg dat noodzakelijkerwijs is gekozen voor een beperktere groei van de collectieve uitgaven, hetgeen in feite de essentie is van Bestek '81.

Norm structurele begrotingstekort 1)

De doelstelling ten aanzien van de omvang van het financieringstekort speelt met andere woorden een wel zeer essentiële rol. In ons land functioneert sinds 1961 het zogenaamde structurele begrotingsbeleid. Dit beleid oriënteert zich op de structurele of trendmatige ontwikke-

ling van de economie. Op grond van dit beleid dienen de begrotingsontvangsten en -uitgaven zodanig in het geheel van nationale middelen en bestedingen te worden ingepast, dat over een reeks van jaren het evenwicht tussen middelen en bestedingen niet wordt verstoord. Dit impliceert dat de omvang van het begrotingstekort zodanig moet zijn, dat structureel gezien de besparingsoverschotten en -tekorten van de verschillende sectoren in ons land elkaar compenseren. In Nederland realiseert de particuliere sector van de economie over een reeks van jaren gemiddeld een besparingsoverschot. Een deel van dit overschot is bestemd voor de financiering van de ontwikkelingshulp, voor zover die over de kapitaalrekening van de betalingsbalans loopt.

Het structurele aanvaardbare begrotingstekort van de overheid is zo dus gelijk aan het structurele spaaroverschot van de particuliere sector, verminderd met de ontwikkelingshulp via de kapitaalrekening. Het structurele overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans is dan ook gelijk aan de omvang van de ontwikkelingshulp. Afwijkingen hiervan naar boven (of beneden) duiden op onderbesteding (of overbesteding) van de particuliere sector en/of de overheid 2).

Overschrijding van de norm

De genoemde studiegroep is van mening dat de omvang van het aanvaardbare structurele tekort van de overheid 4 à 5% van het nationaal inkomen bedraagt. Tijdelijke overschrijdingen zijn echter toegestaan, bijvoorbeeld in geval van omvangrijke, op onderbesteding duidende betalingsbalansoverschotten. Daarnaast worden ook tijdelijk die extra

overschrijdingen toelaatbaar geacht, die verband houden met de bestrijding van een te lage capaciteitsbenutting van de economie. Een dergelijk beleid zou in de gedachtengang van de overheid uiteindelijk tot een grotere economische groei leiden, betere capaciteitsbenutting dus, en zich zelf daardoor op langere termijn overbodig maken.

Begroting 1979

Op grond van deze overwegingen acht de regering een financieringstekort van de overheid in 1977 van 6% van het nationaal inkomen nog net acceptabel. Men stelt echter dat de grens met een tekort van deze omvang is bereikt. Deze opmerking kan men ook al in de *Miljoenennota 1978* aantreffen, terwijl de *Miljoenennota 1979* toch weer een belangrijk groter tekort laat zien. Om te tonen dat het de regering ditmaal echt ernst is, stelt men voor in 1979 aan de noodrem te trekken, indien het tekort de grens van 6% overschrijdt. Daartoe zal de uitvoering van de begroting van alle ministeries maandelijks worden bekeken in de Ministerraad en zal er bij eventuele overschrijdingen binnen de betreffende begroting compensatie worden gezocht.

Neutraal?

Alhoewel de particuliere sector in de huidige economische situatie over een relatief groot structureel spaaroverschot beschikt (o.a. veroorzaakt door het relatief te lage niveau van de bedrijfsinvesteringen) mag het structurele financieringstekort van de overheid hier niet volledig

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de Amro-bank te Amsterdam. Het artikel is geschreven à titre personnel.

1) Studiegroep begrotingsruimte, *Begrotingsruimte en begrotingstekort*, 1974 en Zesde rapport van de Studiegroep Begrotingsruimte, 1978.

2) Zie B. Kramer, *Bespiegelingen rond het begrotingstekort*, *ESB*, 26 juli 1978.

aan worden aangepast. Dit zou namelijk het gewenste herstel van de particuliere sector (m.n. het bedrijfsleven) op middellange termijn kunnen frustreren. Het begrotingsbeleid verliest hierdoor toch wel enigszins zijn afgeleide, „neutrale” functie: het begrotingsbeleid wordt meer en meer geïntegreerd in het totale macro-economische beleidskader. Zo is, doordat de economische groei de laatste jaren aanmerkelijk geringer is geworden, de verdelingsproblematiek meer op de voorgrond komen te staan. De laatste jaren wordt een veel directere relatie gelegd tussen de groeimogelijkheden van de collectieve sector en de mogelijke inkomensgroei van de particuliere sector.

Het geven van prioriteit aan de bedrijfsinvesteringen, betekent in feite dat naast de (neutrale) norm voor het begrotingstekort ook een (politieke) norm voor de collectieve uitgaven wordt ge-

hanteerd. Het begrotingsbeleid heeft veel meer een sturend karakter gekregen. Het beleid is o.a. gericht op een matiging van de groei van de collectieve lasten (b.v. de beperking van het (fiscale) dekingsplan voor 1979 tot f. 1 mrd. i.p.v. de feitelijk noodzakelijke f. 2,6 mrd.). De begrotingsuitgaven zijn gericht op rechtstreekse lastenvermindering (b.v. de extra bijdrage aan de sociale fondsen ter beperking van de werkgeverslasten van f. 600 mln.) en op stimulering van de bedrijfsinvesteringen (b.v. door middel van de WIR-premies).

Financiering: 1970 t/m 1977

Uit tabel 1 blijkt dat het verwachte netto financieringstekort van de gehele overheid van 6% in 1979, een record betekent voor de jaren zeventig 3).

Tabel 1. Financieringssaldo en wijze van financieren van Rijk en lagere overheid (% NNI)

	Realisatie				Raming	
	1970 t/m 1974	1975	1976	1977	1978	1979
Financieringssaldo (netto)						
Rijk	-0,5	-3,4	-3,9	-3,3	-3,7	-4,6
Lagere overheid	-2,2	-2,0	-1,3	-0,8	-1,5	-1,4
Totaal	-2,7	-5,4	-5,2	-4,1	-5,2	-6,0
Kapitaalmarktberoep (netto)						
Rijk	1,6	2,3	2,9	2,9	3,0	3,1
Lagere overheid	2,1	2,0	1,3	1,1	1,5	1,4
Totaal	3,7	4,3	4,2	4,0	4,5	4,5
Liquiditeitsoverschot						
Rijk	1,1	-1,1	-1,0	-0,4	-0,7	-1,5
Lagere overheid	-0,1	—	—	0,3	—	—
Totaal	1,0	-1,1	-1,0	-0,1	-0,7	-1,5

Bron: Realisatie: Ministerie van Financiën, begroting 1979; voor de jaren 1978 en 1979: deels eigen ramingen.

Tabel 2. Samenstelling van het bruto kapitaalmarktberoep van het Rijk (% NNI)

	Realisatie				Raming	
	1970 t/m 1974	1975	1976	1977	1978	1979
Openbaar beroep	0,6	1,0	1,3	1,1	1,3	1,3
Voorinschrijfrekening	1,5	1,8	1,7	1,7	1,6	1,7
Onderhandse leningen	—	—	0,7	0,9	1,0	1,1
Totaal	2,1	2,8	3,7	3,7	3,9	4,1

Bron: Realisatie: Ministerie van Financiën, begroting 1979; voor de jaren 1978 en 1979: eigen ramingen.

Tabel 3. Overheidsfinanciën volgens Miljoenennota 1979 (bedragen in f. mrd., kasbasis)

	1978			1979		
	Rijk	LO	Totaal	Rijk	LO	Totaal
Financieringstekort	9,6	3,8	13,4	12,8	3,8	16,6
Aflossingen +	2,4	2,6a)	5,0	2,7	2,7a)	5,4
Financieringsbehoefte	12,0	6,4	18,4	15,5	6,5	22,0
Kapitaalmarktberoep b)	10,1	6,4a)	16,5	11,3	6,5	17,8
waarvan VIR	(4,0)	—	—	(4,8)	—	—
waarvan openbaar + onderhands	(6,1)	—	—	(6,5)	—	—
Liquiditeitscreatie	1,9	—	1,9	4,2	—	4,2

a) Eigen raming.

b) Bruto.

Tevens blijkt dat de tekorten in de jaren 1975 t/m 1977 aanmerkelijk groter waren dan in de periode 1970 t/m 1974. Dit is veroorzaakt door de sterk toegenomen financieringstekorten van het Rijk in de tweede helft van de jaren zeventig; de tekorten van de lagere overheid vertonen een tegenovergestelde ontwikkeling. Onder invloed van deze ontwikkeling bij het Rijk, is het netto kapitaalmarktberoep van deze sector sterk vergroot. Het aantal openbare emissies liep sterk op tot 7 in 1977. Daarnaast is het Rijk sinds 1976 ook op de onderhandse markt buiten de voorinschrijfrekening actief geworden. Het aandeel van het onderstaande beroep in het totaal van het bruto kapitaalmarktberoep is sterk opgelopen, zoals uit tabel 2 blijkt.

Er zijn echter grenzen aan het kapitaalmarktberoep van het Rijk. Het is onwaarschijnlijk dat het aantal staatsleningen per jaar nog belangrijk verder kan worden opgevoerd. Een verdere verhoging van het beroep op de onderhandse markt is wel mogelijk, maar men dient daarbij de belangen van de lagere overheid en de particuliere sector niet uit het oog te verliezen. In de MEV wordt verondersteld dat in 1979 de omvang van het netto kapitaalmarktberoep van de gehele overheid maximaal 4,5% bedraagt van het nationaal inkomen.

Het Rijk in 1978 en 1979

Het financieringstekort van het Rijk vermeerderd met de aflossingen op staatsschuld, de z.g. financieringsbehoefte, bedraagt in 1978 f. 12 mrd. op kasbasis. Hiervan zal f. 4 mrd. via de voorinschrijfrekening (VIR) worden gefinancierd, terwijl tot op heden op de openbare kapitaalmarkt f. 2,6 mrd. en tot begin september f. 2,1 mrd. onderhands is aangetrokken. Er staat dus nog een bedrag van f. 3,3 mrd. open. Te verwachten is dat ondanks een verder beroep op de kapitaalmarkt toch wel ca. f. 2 mrd. monetair zal moeten worden gefinancierd (zie tabel 3).

De financieringsbehoefte van het Rijk zal in 1979 aanmerkelijk hoger uitvallen: f. 15,5 mrd. op kasbasis. Indien het netto kapitaalmarktberoep van de gehele overheid in dat jaar inderdaad 4,5% van het nationaal inkomen bedraagt en indien de lagere overheid zich neutraal zou financieren, kan het bruto kapitaalmarktberoep van het Rijk in 1979 op f. 11,3 mrd. worden geraamd. Hiervan zal f. 4,8 mrd. via de VIR worden gedekt 4), zodat het beroep op de kapitaalmarkt op f. 6,5 mrd. kan worden geraamd, tegen ca. f. 6 mrd. in 1978.

3) Zie Begroting Financiën 1979, blz. 3 en 4.

4) Zie Begroting ABP 1979, blz. 8. Opmerkelijk is dat in de Miljoenennota gesproken wordt over: ruim f. 4 mrd.

Bij dit niet sterk toenemende beroep op de kapitaalmarkt moet het dan ook waarschijnlijk worden geacht, dat er van de aanmerkelijk grotere financieringsbehoefte van het Rijk geen rente-opdrijvende invloed op de kapitaalmarkt zal uitgaan.

Daar in het verleden de buitenlandse beleggers een aanzienlijk deel van het aanbod op de kapitaalmarkt voor hun rekening namen, moet men hierbij wel expliciet veronderstellen dat de belangstelling van deze buitenlandse beleggers voor guldenobligaties niet in haar tegen-deel zal omslaan.

De monetaire financiering van het Rijk zal sterk toenemen tot ruim f. 4 mrd. Indien dit begrotingsbeleid tot gevolg heeft dat de capaciteitsbenutting in de economie verbetert, behoeft deze omvangrijke liquiditeitscreatie niet tot een hogere inflatie te leiden. Meer inflatie kan wel ontstaan indien de bestaande capaciteit ontoereikend is.

De liquiditeitscreatie in 1979

De overheid is niet de enige bron van liquiditeitscreatie. Ook voor de andere bronnen kan gepoogd worden een tentatieve raming op te stellen.

De liquiditeitsimport vanuit het buitenland zal waarschijnlijk zeer gering

zijn in 1979. Het overschot op de lopende rekening zal vrijwel zijn verdwenen, zodat ook de noodzaak voor een beleid, gericht op compenserende netto kapitaalexport, nauwelijks meer zal bestaan. De liquiditeitsimport vanuit het buitenland kan men daarom op nul ramen.

De liquiditeitscreatie door het bankwezen wordt in hoge mate beïnvloed door het kredietbeleid van De Nederlandsche Bank (DNB). Onder het huidige regime van de directe kredietrestrictie, mag het netto geldscheppend bedrijf van het bankwezen maximaal met 8% op jaarbasis toenemen. Hiermede is echter nog niet aangegeven, hoeveel de feitelijke groei van deze sector in 1979 zal bedragen.

In de MEV wordt voor 1979 verondersteld dat de liquiditeitsquote gelijk zal blijven: 37,5 5). Bij een geschatte liquiditeitsmassa per ultimo 1978 van ongeveer f. 100 mrd. en een verwachte groei van het nominale nationaal inkomen van 7%, kan de te verwachten totale liquiditeitscreatie op ongeveer f. 7 mrd. worden geraamd.

Daar de liquiditeitscreatie van de overheid plus het buitenland op f. 4 mrd. kan worden geraamd, heeft deze benadering tot gevolg dat er voor de banken en girodiensten ongeveer f. 3 mrd. zou resteren. Dit zou betekenen dat de groeiomogelijkheden van het netto monetair bedrijf van

het bankwezen in 1979 bijna zouden worden gehalveerd ten opzichte van het lopende jaar, hetgeen wel erg rigoureuus is. Een wat grotere ruimte voor het bankwezen zou echter niet moeten worden gecompenseerd door een kleinere monetaire financiering door de overheid. Een nog groter kapitaalmarktberoep door de overheid zou nl. tot rentestijging kunnen leiden waardoor de buitenlandse beleggingsstroom naar ons land sterk zou kunnen toenemen. Niet alleen is de hieruit voortvloeiende appreciatiedruk op de gulden in verband met onze exportpositie ongewenst, maar ook leidt deze kapitaalimport, net zo goed als monetaire financiering door de overheid tot liquiditeitscreatie.

De veronderstelling van een gelijkblijvende liquiditeitsquote lijkt derhalve niet erg realistisch. Maar toegegeven moet worden dat de MEV het ook al heel voorzichtig formuleerde: „De monetaire doelstelling van een althans gelijkblijvende liquiditeitsquote ligt daarmede, met het nodige voorbehoud, niet geheel buiten het bereik der mogelijkheden”.

R. A. R. van den Bosch

5) MEV 1979, blz. 17.

6) MEV 1979, blz. 21.

C. J. Boeren: Opleiding, educatief verlof, permanente educatie. Uitgeverij Kluwer BV in samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Personeelsbeleid, NVP, 1977, 102 blz., f. 15,75.

Kennisveroudering, zelfontplooiing en het voldoen aan de wisselende vraag op de arbeidsmarkt, vormen de voornaamste gezichtspunten van waaruit dit boek is geschreven. En als wij het over die gezichtspunten hebben, vloeien daar vanzelfsprekend de problemen uit voort die een dynamiek in opleiding, scholing en vorming, in het bijzonder van volwassenen, noodzakelijk maken: de snelle technologische ontwikkeling, de democratisering van de samenleving en het probleem van de werkloosheid, om enkele van de voornaamste te noemen.

Allereerst wordt in dit boek een beeld gegeven van de opleidingshistorie. Daaruit blijkt hoezeer de snelle maatschappelijke veranderingen nieuwe onderwijsvormen noodzakelijk maken en dat het veelal de initiatieven van het bedrijfsleven zijn geweest die hieraan tegemoet zijn gekomen. Genoemd worden in dit

verband de gerichte of versnelde scholing, waarvan de bedrijfskadertraining deel uitmaakt. Naast het bedrijfsleven spelen ook commerciële onderwijsinstellingen op de wisselende behoeften aan opleiding in.

Het tweede hoofdstuk geeft een karakteristiek van de opleiding in de arbeidsorganisatie. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de minder kwetsbare bedrijven die veel aandacht aan in- en externe opleidingen kunnen geven en de veelal kleinere bedrijven die een zwakke positie op de arbeidsmarkt hebben. Hoe zwakker de positie van een bedrijf hoe meer het geneigd is de opleiding van zijn medewerkers achterwege te laten. Een probleem dat voor alle bedrijven geldt is, dat de op kosten van het bedrijf opgeleide werknemer in een ander bedrijf zijn heil kan zoeken. Dit nogal eens voorkomende verschijnsel kan worden bestre-

den door het stellen van opleidingsvoorwaarden. Deze komen meestal hierop neer dat de cursist zelf een bijdrage in de studiekosten levert of dat de opleiding zodanig wordt geregeld dat ook een niet onbelangrijk deel van de vrije tijd van de betrokkene aan de opleiding moet worden opgeofferd.

Tot nog toe is de opleiding die door de bedrijven zelf is georganiseerd, weinig systematisch geweest. Meer en meer gaat men de opleiding plannen, zoals dit reeds lange tijd het geval is met de marktplanning en met de financiële planning. Algemene doelstellingen zijn: het zo gunstig mogelijk functioneren van de organisatie en de ontplooiing van de werknemer. Streefdoelen hebben bij voorbeeld te maken met de verwachte veranderingen in het bedrijf. Ook bestaan er werkdoelen, die rechtstreeks gekoppeld zijn aan een bepaalde opleiding.

Opleidingsafspraken treft men vaak aan tussen werkgevers- en werknemersorganisaties. Zulke afspraken bestaan in het kader van collectieve arbeidsovereenkomsten. Daarnaast bestaat een wettelijke regeling voor de opleiding van leden van ondernemingsraden. Voor de opleiding van vakbondsleden zijn speciale regelingen gemaakt. Steeds meer cursussen vinden plaats in bedrijfstijd of in ieder geval ten dele in bedrijfstijd. Op een conferentie van de Internationale Arbeidsorganisatie te Genève is de aanbeveling tot betaald educatief verlof met

grote meerderheid van stemmen, waaronder ook die van Nederland, aangenomen.

Op het begrip educatief verlof gaat het boek nader in. Dit uit de wereld van de arbeid — en niet uit het onderwijs — ontstane verlof heeft tot doel volwassenen de gelegenheid tot een verdere scholing en vorming te geven. Drie factoren liggen aan het educatief verlof ten grondslag:

- Overheid, ondernemers en vakbeweging beschouwen opleiding en scholing van volwassenen als een middel waardoor een land de noodzakelijke gekwalificeerde arbeidskrachten verkrijgt en behoudt.

- Het geven van een tweede onderwijskans aan hen die hun opleiding voortijdig hebben moeten afbreken of aan hen die afgesloten onderwijs alsnog willen vervolgen.

- De stroming in de samenleving die een grotere participatie van de werknemer in het ondernemingsgebeuren en een verdere democratisering van de ondernemingswijze productie wil bevorderen.

Het verlof wordt verleend ten behoeve van educatieve doeleinden, voor een bepaalde periode en gedurende de werktijd, waarbij passende uitkeringen worden toegekend. Frankrijk, België en Zweden hebben het recht op educatief verlof erkend. In Denemarken en Nederland is dit nog niet het geval, met uitzondering voor het verlof van ondernemingsraadsliden.

Vanzelfsprekend wordt educatief verlof niet zo maar gegeven. De onderne-

ming kan om bepaalde redenen uitstel vragen, de leeftijd van de werknemer kan een rol spelen en ook kent men beperkingen ten aanzien van het aantal verlofuren (bijvoorbeeld niet meer dan 2% van het totale aantal arbeidsuren dat in de onderneming wordt gemaakt). Per werknemer is het verlof gebonden aan een maximale duur, bijvoorbeeld tien werkdagen per jaar.

De kosten worden op verschillende manieren gedragen. In Zweden betaalt de overheid grotendeels de kosten van het verlof, in Frankrijk zijn de ondernemers verplicht een bepaald percentage van de salarissen van de werknemers voor het doel bij te dragen. In België betalen de werkgevers een bepaald percentage van de loonsom in een fonds dat voor het educatieve verlof is ingesteld. De overheid stort het fonds vol met eenzelfde bedrag als de werkgevers hebben bijgedragen.

Het educatieve verlof heeft betrekking op werknemers. Breidt men het ook uit tot niet-werknemers dan komt men op het gebied van de permanente educatie. Permanente educatie kan men het beste in goed Nederlands weergeven met de term „wekkerend onderwijs”. Dit onderwijs beoogt de ontwikkeling van alle kwaliteiten die tot een volledige ontplooiing van de mens kunnen bijdragen. Wij treden met deze vorm van onderwijs steeds meer buiten de sfeer van het bedrijfsleven. Politieke en culturele elementen vervullen hier een belangrijke functie.

Vanzelfsprekend brengt een dergelijke ontwikkeling tal van implicaties met zich

mee. Men kan zich bijvoorbeeld afvragen welke taken de overheid heeft en welke de plaats van het bedrijfsleven in deze ontwikkeling zal zijn. De tendens is dat de overheid steeds meer taken naar zich toe zal trekken nu de wekerende scholing zich niet alleen gaat uitstrekken naar de niet-actieven, maar ook een culturele vorming beoogt, die niet meer specifiek op het bedrijfsleven is gericht.

In het boek heeft de schrijver nog geen melding kunnen maken van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) dat onder de titel *Maken wij er werk van?* is verschenen. Daarin wordt het vraagstuk van het educatieve verlof en van het wekerend onderwijs vanuit een geheel ander gezichtspunt behandeld. Het vraagstuk wordt gezien in het licht van een verdeling van het schaarse aanbod van werkgelegenheid en sterker nog in het licht van de bestrijding van de werkloosheid.

Het valt te betreuren dat deze voor de toekomst zo belangrijke problematiek niet door de schrijver is onderkend. Zijn boek is daardoor een compilatie gebleven. De verdienste van deze compilatie is zonder twijfel dat de aandacht wordt gevestigd op een vraagstuk dat nog in de kinderschoenen staat, in het bijzonder in ons eigen land. In de komende jaren zal het onze aandacht in sterke mate bezighouden.

P. van Zuuren

ESB

Mededelingen

Ingenieurs voor werk

Op 29 en 30 november a.s. vindt het symposium „Werk voor Ingenieurs, Ingenieurs voor Werk” plaats, dat door de drie Technische Hogescholen en het Koninklijk Instituut van Ingenieurs wordt georganiseerd.

Plaats: Aula van de TH-Delft. Kosten symposiummap: f. 13,50. Aanmelding voor 10 november a.s. bij het secretariaat, Technische Hogeschool Delft, Mijnbouwplein 11, kamer 206, 2628 RT Delft, tel.: (015) 78 33 49/78 14 48.

Leergang „Financiering van ondernemingen”

Van 30 oktober t/m 3 november 1978 wordt op de Baak te Noordwijk de financiële leergang „Financiering van ondernemingen” gehouden. De leergang is bestemd voor financieel ervaren managers, directeurs, financiële staffunctionaris-

sen, bank- en beleggingsdeskundigen en beoogt een versterking van de financieringskennis en -vaardigheden van de deelnemers. Medewerkenden: Dr. F. W. C. Blom, Drs. Th. P. van Hoorn, Drs. R. Nagtzaam, Prof. Dr. L. Traas, Drs. N. Veer en Drs. A. Vecht.

Inlichtingen: Stichting de Baak, Koningin Astridboulevard 23, 2202 BJ Noordwijk ZH, tel.: (01719) 19 222.

Leefbare stedenbouw

Op vrijdag 3 november 1978 (aangang 9.30 uur) organiseert de Stichting Bedrijfskunde een seminar met als titel: „Leefbare stedenbouw”. Tijdens het seminar zullen enige consequenties worden besproken van de gestegen belangstelling in de huidige stedenbouw voor nieuwe vormen van stedenbouw, voor aspecten van verkeersveiligheid, voor recreatievoorzieningen, voor sociale integratie en voor participatie van bewoners. Sprekers: Prof. Dr. P. van Berkel, Drs. Hedy d'Ancona, Ab van Dien, Drs. Hugo den Hartog, Ir. Yap Hong Seng en Prof. Dr. Mauk Mulder.

Plaats: Stichting Bedrijfskunde,

Poortweg 6-8, Delft. Kosten: f. 125 (incl. lunch). Deelnemers: max. 75. Aanmelding en inlichtingen: Mej. M. Berkelaar, Stichting Bedrijfskunde, tel.: (015) 56 92 54, vóór 20 oktober 1978.

Peter Bowen: Social control in industrial organizations. Routledge & Kegan Paul, Londen/Boston, 1976, 270 blz., £5.75.

Verslag van een sociologisch georiënteerde studie naar de arbeidsverhoudingen in de Britse staalindustrie.

Politiek Memo 1978. Kluwer BV, Deventer, 1978, 71 blz., f. 14.

In deze uitgave treft men onder andere informatie aan inzake personen in de politiek, instanties, sociale verzekeringen, salarisschalen van het rijk, de handelsbalans, gegevens over de miljoenennota enz.

Mr. D. Booij: Tussen verwarring en verstarring. Kluwer, Deventer, 1977, 22 blz., f. 9.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon lector in het belastingrecht aan de Rijksuniversiteit te Groningen op dinsdag 1 november 1977.

**de rijksuniversiteit
 groningen vraagt:**

hoogleraar in de bedrijfskunde m/v (i.h.b. de economische aspecten daarvan) M/V

(vac. nr. 781018/0936)

bij de Interfaculteit Bedrijfskunde.

De Interfaculteit Bedrijfskunde van de Rijksuniversiteit te Groningen, ingesteld tussen de Faculteiten der Economische, Juridische en Sociale Wetenschappen en de Interfaculteit der Econometrie en Actuariële Wetenschappen, is belast met het verzorgen van onderzoek en onderwijs in de bedrijfs- of organisatiekunde. De Interfaculteit werd in mei 1975 opgericht.

Taakomschrijving:

De te benoemen hoogleraar zal moeten bijdragen aan de vormgeving en uitvoering van de activiteiten van de Interfaculteit, in het bijzonder:

- de nadere uitwerking van de studieprogramma's en het bijdragen en het realiseren hiervan.
- het voorbereiden en uitvoeren van onderzoekactiviteiten
- bestuurlijke en organisatorische werkzaamheden.

Vereisten:

Gezien het curriculum-ontwerp en de reeds gerealiseerde stafopbouw wordt gezocht naar een econoom:

- met een grondige kennis van de bedrijfseconomie. Van belang zijn daarbij inzicht in de ontwikkelingen op het terrein van de moderne financieringstheorie en kosten- en winstberekenningsvraagstukken
- beschikkend over kennis van micro-economische vraagstukken als prijstheorie, de theorie van de onderneming en van de markt vormen
- vertrouwdheid met de literatuur of met het onderzoek in de industriële organisatie (marktstructuur, marktgedrag, e.d.) kan een aanbeveling zijn.

Aantoonbare belangstelling voor praktische aanwending van de theorie is noodzakelijk. Bereidheid tot interdisciplinaire samenwerking moet aanwezig zijn.

De honorering geschiedt op grond van ministeriële richtlijnen inzake salarisinpassing voor hoogleraren.

Het bruto salaris bedraagt minimaal f 6.679,- per maand, maximaal f 10.488,- per maand.

Inlichtingen kunnen worden verkregen bij de voorzitter van de benoemingscommissie, prof. dr. M. R. van Gils, tevens decaan van de Interfaculteit, tel. 050-118285 of privé 050-346881, of bij de secretaris van de benoemingscommissie drs. A. te Bos, tel. 050-118283 of privé 050-346148.

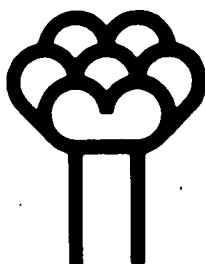
Aan geïnteresseerden zullen tevens nadere schriftelijke inlichtingen over de Interfaculteit ter beschikking kunnen worden gesteld.

Ook zij die de aandacht op mogelijke kandidaten willen vestigen, worden verzocht de benoemingscommissie hiervan in kennis te stellen (p/a Interfaculteit Bedrijfskunde, Postbus 2075, 9704 CB Groningen).

sollicitaties:

voorzien van curriculum vitae en lijsten van publicaties worden gaarne binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad ingewacht bij de Directeur van de Dienst Personeelszaken van de Rijksuniversiteit, Postbus 72, 9700 AB Groningen.

zoetermeer

gemeente zoetermeer
dorpsstraat 10
zoetermeer
telefoon (079) 169966

op de afdeling coördinatie planning en onderzoek van de gemeentesecretarie, kan op korte termijn worden geplaatst een

statistisch medewerk(st)er

functie-informatie:

betrokkene zal worden belast met

- het intern en extern verzamelen van statistisch materiaal
- het groeperen en rubriceren van het verkregen materiaal
- het up-to-date houden van een integraal informatie- en documentatiesysteem

functie-eisen:

- het bezit van het diploma h.a.v.o.
- het bezit van het diploma elementaire statistiek of studerend hiervoor
- accuratesse

salaris:

afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring maximaal f 2.401,- bruto per maand.

sollicitaties onder vermelding van vakaturenummer 83627/IV en naam van dit blad binnen 14 dagen zenden aan burgemeester en wethouders van zoetermeer.

DE SOCIAAL ECONOMISCHE RAAD

roept gegadigden op voor de functie van

secretaris arbeidsmarkt en onderwijs

Taak: Het leiding geven aan de sector arbeidsmarkt- en onderwijsbeleid binnen het secretariaat van de Raad.

Deze sector, waarin 10 medewerkers samenwerken, houdt zich bezig met het voorbereiden van adviezen, rapporten, nota's en andere stukken ten behoeve van de Raad voor de Arbeidsmarkt resp. de Sociaal-Economische Raad over onderwerpen als arbeidsvoorzienings-, werkgelegenheids- en onderwijsbeleid.

De gedachten gaan uit naar een kandidaat die o.a.

- een academische opleiding heeft genoten en een brede kennis heeft op sociaal-economisch gebied, in het bijzonder op het terrein van arbeidsmarkt vraagstukken
- een aantal jaren ervaring heeft in een beleidsadviserende functie en ook een grote maatschappelijke interesse bezit
- kan coördineren, begeleiden en over goede communicatieve vaardigheden beschikt
- bij voorkeur een leeftijd heeft van omstreeks 35-45 jaar
- in Den Haag woonachtig is of bereid is zich in Den Haag of directe omgeving te vestigen.

Tegenover deze wensen/functie-eisen stelt de SER een goede rechtspositie-regeling, waarbij de salariëring overeenkomt met de belangrijkheid van de functie. Een medisch en psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectie-procedure.

De huidige secretaris arbeidsmarkt en onderwijs zal binnenkort wegens het aanvaarden van een andere functie het dienstverband met de SER beëindigen. Het is daarom wenselijk, dat de nieuwe medewerker zo spoedig mogelijk reeds haar/zijn werkzaamheden aanvangt.

Mondelinge inlichtingen over de functie worden desgewenst verstrekt door de heer drs. A. L. den Broeder, de huidige secretaris arbeidsmarkt en onderwijszaken en door de heer Th. Offermans, hoofd afdeling personeelszaken.

Uitvoerige schriftelijke informatie over de functie kan - eventueel telefonisch onder nr. 070-814341, toestel 157 - worden aangevraagd bij de afd. personeelszaken.

Schriftelijke sollicitaties met uitvoerige gegevens over opleiding en ervaring worden voor 10 november a.s. verwacht bij het Hoofd Personeelszaken SER, Bezuidenhoutseweg 60, 2594 AW DEN HAAG.